DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

YÜZ YIL SONRA BALKAN SAVAŞLARI

TARAFLARIN GÖZÜYLE BÜYÜK YENİLGİNİN ELEŞTİRİSİ

100'Ü AŞKIN FOTOĞRAF VE RESİMLE

Hazırlayanlar: Mesut Yaşar Tufan - İzzeddin Çalışlar

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

2. basım

YÜZ YIL SONRA BALKAN SAVAŞLARI
Ne? Nasıl? Neden?
Tarafların Gözüyle Büyük Yenilginin Eleştirisi

YAYINA HAZIRLAYANLAR VE ÇEVİRENLER
MESUT YAŞAR TUFAN
İZZEDDİN ÇALIŞLAR

GÖRSEL MALZEME ARŞİVİ
MESUT YAŞAR TUFAN
İZZEDDİN ÇALIŞLAR

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2012
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
EMRE YALÇIN

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

REDAKSİYON
PINAR GÜVEN

DÜZELTMEN
NECATİ BALBAY

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI : ŞUBAT 2014, İSTANBUL
II. BASIM : EKİM 2014, İSTANBUL

ISBN 978-605-332-066-1

BASKI
GOLDEN MEDYA MATBAACILIK VE TİCARET A.Ş.
100. YIL MH. MAS-SİT 1. CAD. NO: 88, BAĞCILAR İSTANBUL
(0212) 629 00 24
SERTİFİKA NO: 12358

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında
gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan
hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91 Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

YÜZ YIL SONRA BALKAN SAVAŞLARI

Ne? Nasıl? Neden?
Tarafların gözüyle büyük yenilginin eleştirisi

Yüzbaşı İzzettin (Çalışlar), Zeki Paşa (Kolaç), Lectures Pour Tous,
Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk), Lev Troçki, Yüzbaşı Eyüp (Durukan),
Pierre Loti ve İlyas Petropulos'un yazdıklarından derleyerek yayına hazırlayanlar:
Mesut Yaşar Tufan - İzzeddin Çalışlar

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ vii

KRONOLOJİ (1876-1914) 1

YENİLGİNİN BAŞLANGICI, HEZİMETİN NEDENLERİ
Erkân-ı harp Yüzbaşı İzzettin (Çalışlar) 25

VARDAR ORDUSU KUMANDANININ PİŞMANLIĞI
I. Ferik Zeki (Kolaç) 45

FRANSIZ GÖZÜYLE SAVAŞTAN ÇIKARILACAK DERSLER
Lectures Pour Tous 47

ACI BİR HAKİKAT
Kaymakam Mustafa Kemal (Atatürk) 59

ASKER HİKÂYELERİ
Lev Troçki 63

BALKAN HARBİ'NDE EDİRNE KUŞATMASI
Yüzbaşı Eyüp (Durukan) 75

MODERN SAVAŞ ÜZERİNE MEKTUP
Pierre Loti 77

ATİNA'DAN GELEN VANDALLAR
İlyas Petropulos 79

DİZİN 87

SUNUŞ

Her şey çok çabuk gelişti. 1912 yılının Mart ayında, Sırbistan ve Bulgaristan bir askeri ittifak kurdu. Bu anlaşmanın gizli protokolünde Makedonya'nın paylaşımı projesi vardı. Aynı yılın Mayıs ayında Bulgaristan Yunanistan'la da benzer bir ittifak paktı imzaladı. Ardından Karadağ, Bulgar-Sırp ittifakına katıldı. Rusya da bu Balkan ittifakının tüm istem ve dayatmalarını diplomatik yollarla destekliyordu. 30 Eylül 1912'de ittifak ülkeleri Osmanlı Devleti'ne bir ultimatom vererek Makedonya siyasetini değiştirmesini istediler. 18 Ekim'de birdenbire savaş patladı. Büyük devletlerin tüm gözlemcileri, Balkan ülkelerinin Osmanlı karşısında bu kadar hızlı bir zafer kazanmasını hayret ve şaşkınlıkla izlediler. 30 Mayıs 1913'teki Londra Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki varlığı resmen sona erdi. 1913'teki II. Balkan Savaşı'nda ise Sırplar ve Yunanlılar, Bulgaristan'ın yeni sınırlarını daralttılar. Bu kargaşa Romanya'nın Dobruca'yı, Osmanlı İmparatorluğu'nun da son bir hamleyle Edirne'yi ele geçirmesini sağladı. 10 Ağustos 1913'te imzalanan Bükreş Antlaşması savaşa son noktayı koydu. Ne var ki son nokta her şeyin bitmesi anlamına gelmiyordu.

Balkan Savaşları faciası, yenilgisi veya bozgunu, kuşkusuz Türkiye'nin yakın tarihindeki en büyük toplumsal travma olarak kaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanmış olması ve hezimetle sonuçlanması, daha sonrasında farklı sonuçlar yarattı. I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde patlak veren savaşlara katılan subaylar yaşadıkları deneyimden imparatorluğun son savaşı için askeri dersler çıkartırken, yeni palazlanan milliyetçilik akımlarının da böyle olağanüstü kriz ortamlarında nasıl olumlu ve olumsuz aşırılıklar doğurabileceği görüldü. İttihat ve Terakki'nin Babıâli darbesiyle iktidarı ele geçirmesinden sonra siyasi çatışma ve ayrışmanın ordunun komuta kadrosunda yarattığı kargaşa, bozgunun temel nedenlerinden biri oldu. Yenilginin nedenleri ve sonuçları arasında askeri olduğu kadar siyasi, insani, lojistik ve teknolojik boyutlar da var. Toplumsal travmanın izleri ise halen gözlemlenebiliyor. Balkan Savaşları Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilme vaktinin geldiğinin en belirgin işareti olmasına rağmen yeterince üzerinde durulmayan, sanki doğal bir felaket gibi algılanılan, büyük bir ayıp gibi saklanan bir süreç.

Altı yüzyıldan beri milyonlarca insanın vatan bildiği toprakların elden çıktığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki hükmüne son veren, bir milyona yakın Müslüman Osmanlı'yı canından eden, bir o kadarını da varını yoğunu geride ya da yollarda bırakıp Anadolu'ya göç ettiren bu kanlı bozgunun psikolojik sonuçlarının da daha hafif olması beklenemezdi. Günümüzde Türkiye nüfusunun yüzde kırkını oluşturan kesim, kökenlerini genel kabul görmüş bir tabirle, "suyun öteki yakası"na bağlar. Onlar sanılanın aksine, kısa bir süre sonra kurulacak olan ulus devlet içinde de büyük zorluklarla karşılaştı ve köken kimliklerinden feragat etmek zorunda kaldılar. Balkan Savaşlarıyla Avrupa'da, I. Dünya Savaşı'yla da Ortadoğu'daki hâkimiyeti sona eren Osmanlı varlığı, onların büyük bir kısmı için antik çağlardan beri süregelen bir sürekliliğin geri dönüşü olmayacak bir şekilde bitmesi anlamına geldi. Bu coğrafyada günümüze kadar süregelen çatışmaların temelinde, antik çağdan Helenistik çağa, Roma'dan Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu'na uzanan bir miras kavgası yatıyordu. Bu mirasın en değerli hazinesi topraktı ve Balkan Savaşlarıyla el değiştirdi.

Yakın tarihin önemli bir dönüm noktası olan Balkan Savaşlarının yüzüncü yıldönümünde, konuya mesafeli ve soğukkanlı yaklaşmaya çalışarak savaşın yaşandığı dönemde taraflarca nasıl gözlemlenip değerlendirildiğini sergilemeye çalıştık.

Balkan Savaşları, birçok tarih yorumcusu tarafından I. Dünya Savaşı'nın küçük bir provası olarak değerlendirilmesine ve Osmanlı Devleti'nin olayın büyük aktörü olmasına rağmen, Türkiye'de resmi tarihin neredeyse görmezden gelmeyi yeğlediği bir olaylar zinciri olagelmişti. Biraz daha yakından bakınca Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ın bu savaş sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını paylaşma ve paylaşama-

ma mücadelesinin öne çıktığını gördük. Bunun yanında küçük Balkan ülkelerinin bu savaş aracılığıyla büyük devletlerle ilişkiye geçebildiğini, birbirleriyle boy ölçüşürken gizli müttefikleriyle de aynı masaya oturmalarını sağlayacak bir rüşt ispatı içinde olduklarını saptadık. 1913'te sona erdiğinde sorunlar çözülmüş ve konjonktür durağan hale gelmiş olsaydı, Balkan Savaşları da birçok benzeri olay gibi "Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getiren savaş" olarak bir cümleyle özetlenecekti. Ne var ki öyle olmadı. Savaşın sonuçları yenilen kadar yenen taraflar için de ekonomik ve insani açıdan yıkım oldu. Yıkıcı zihniyetler doruk noktasına ulaştı, siyasi uzlaşmazlıkların kaynağı olan aşırı milliyetçilikler kristalleşti ve etkileri günümüze kadar uzandı. Soğuk Savaş'ın bitişiyle patlak veren ve 20. yüzyılın son on yılına damgasını vuran Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşanan trajedi de aynı sürecin devamı oldu. Bu yüzden Balkan Savaşlarının harp tarihi bakış açısından çok sosyolojik ve toplumsal psikolojik analizlere ihtiyacı olduğunu ve 1912-1913'te yaşananların bilinmesinin izleyen yıllardaki olayları çözümlemede kilit rolü olduğunu düşünüyoruz.

Bu kitap, üzerinden yüz yıl geçtikten sonra, döneme farklı bakış açılarından yaklaşan tanıklıkları ve geniş bir görsel malzemeyi içeriyor. Sekiz farklı kalemin yazılarının derlendiği metin, savaşın Osmanlı küçük ve büyük rütbeli subaylarınca değerlendirmesini sunduktan sonra, Türkçede ilk kez yayımlanan anonim bir Fransız askeri görüşünü tarafsız kanat değerlendirmesi olarak veriyor. Lev Troçki'nin savaş sırasında yaptığı muhabirliğin sonucu ortaya çıkan röportajları birebir tanıklıklara, Fransız edebiyatçı Pierre Loti ve aykırı Yunan yazarı Petropulos'un eleştirileri ise savaşın getirdiği sonuçlara odaklanıyor.

Kitap, birçok okurun daha önce görme şansı bulamadığı yüzü aşkın resmi de içeriyor ve okurun gözünde bir asır öncesini canlandırmayı amaçlıyor. Resimli kronolojinin de aynı amaca yönelik hazırlandığı *Yüz Yıl Sonra Balkan Savaşları*'nın Balkanlar'ın bir daha savaş görmemesi temennisini tekrarlatmasını diliyoruz.

Mesut Yaşar Tufan - İzzeddin Çalışlar
Haziran 2013, İstanbul

KRONOLOJİ
(1876-1914)

1876

5 Haziran
Sultan Abdülaziz darbeyle tahttan indirilerek intihar süsü verilip öldürüldü. V. Murad, Osmanlı padişahı oldu.

1 Temmuz
Nisan ayında Bulgaristan'da çıkan isyan yayıldı. Sırbistan ve Karadağ Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti.

24 Ağustos
Osmanlı ordusu Sırp kuvvetlerini yendi.

31 Ağustos
V. Murad tahttan indirildi ve II. Abdülhamid Osmanlı İmparatorluğu tahtına çıktı.

14 Eylül
Osmanlı Devleti'nin barış şartlarını bildirmesi üzerine Sırbistan yeniden harbe girdi.

31 Ekim
Rusya, Sırbistan'la mütareke yapması için Osmanlı Devleti'ne muhtıra verdi.

5 Kasım
İngiltere, Balkanlar'daki sorunun çözümü için konferans teklifi yaptı.

20 Aralık
Mehmet Rüştü Paşa hükümeti istifa etti; Mithat Paşa sadrazam oldu.

23 Aralık
Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-ı Esasi yürürlüğe girdi; Meşrutiyet ilan edildi.
Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki eyalet yönetimini düzenlemek üzere İstanbul'da Tersane Konferansı başladı; Sırbistan ve Karadağ'a bağımsızlık, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'e özerklik istendi.

1877

18 Ocak
Osmanlı hükümeti, Tersane Konferansı kararlarını reddetti.

5 Şubat
Mithat Paşa hükümeti istifa etti. İbrahim Ethem Paşa sadrazam oldu.
Osmanlı Devleti, Sırbistan'la mütareke imzaladı.

19 Mart
Osmanlı Meclis-i Mebusanı açıldı.

24 Nisan
Rusya, Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti.

22 Mayıs
Romanya bağımsızlığını ilan etti.

27 Haziran
Rus kuvvetleri Tuna Nehri'ni aşarak Bulgaristan'da yayıldı.

10 Aralık
Altı aylık kuşatma sonrasında Plevne Rus kuvvetlerine teslim oldu.

1878

3 Ocak
Osmanlı İmparatorluğu Rusya'yla savaşın sona ermesi için büyük devletlerin aracılığını talep etti.

3 Mart
Ayastefanos Antlaşması'yla Osmanlı-Rus Savaşı sona erdi; Bulgaristan özerk oldu.

20 Mayıs
II. Abdülhamid'e darbe girişiminde bulunan Ali Suavi Çırağan Sarayı'nda öldürüldü.
II. Abdülhamid Meclis-i Mebusan'ı süresiz tatil etti.

1 Temmuz
İlk milliyetçi Arnavut örg t olan Prizren İttihat Cemiyeti kuruldu.

13 Temmuz
Osmanlı Devleti, Rusya, Prusya, Avusturya-Macaristan, İngiltere ve Fransa, Berlin Antlaşması'nı imzaladı.

20 Kasım
Osmanlı Devleti, Halepa Fermanı'yla Girit valiliğindeki Rum haklarını artırdı.

1879

23 Nisan
İlk Bulgar meclisi Sobranya toplanarak anayasayı kabul etti; Aleksandr prens seçildi.
Rus ordusu Doğu Rumeli'yi boşalttı.

10 Eylül
275 bin Çerkez Kafkaslar'dan Anadolu'ya göç etti.

1880

Şubat-Nisan
Prizren İttihat Cemiyeti, Karadağ ordusuyla Arnavutluk'un kuzeyi için çarpıştı.
Büyük devletler Osmanlı topraklarındaki Ermeniler için ıslahat projesi başlattı.
Karadağ'da isyan çıktı.

1881

24 Nisan
Avusturya ile Sırbistan arasında gizli bir ittifak kurulmaya başladı.

2 Temmuz
Osmanlı Devleti, Tesalya bölgesini Yunanistan'a bıraktı. Prens Aleksandr, Bulgar anayasasını yürürlükten kaldırdı ve Sobranya'yı feshetti.

1883

13 Temmuz
Von der Goltz ve Prusya askeri heyeti Osmanlı ordusunun ıslahatı için İstanbul'a geldi.

1885

6 Eylül
Avrupa devletleri birleşmiş Bulgaristan'ı tanıdı.

18 Eylül
Doğu Rumeli'de çıkan isyan üzerine Bulgaristan bölgeyi kontrolüne aldı.
Özerk Doğu Rumeli eyaleti Osmanlı Devleti'nden ayrılarak Bulgaristan'a katıldı.

14 Kasım
Sırbistan, Bulgaristan'a harp ilan etti.

Sırplara karşı savaşan Bulgar ordusunun bir tasviri.

Girit sorununa karşı güçlü Osmanlı duruşunu temsil eden bir kartpostal.

25 Kasım
İstanbul Konferansı'nda Doğu Rumeli'nin eski konumunu sürdürme kararı alındı.

28 Kasım
Bulgar ordusu, Sırp kuvvetlerini yendi.
Osmanlı Devleti, Doğu Rumeli'nin büyük kısmını Bulgaristan'a bıraktı.

1886

3 Mart
Sırbistan ile Bulgaristan arasında Bükreş'te barış antlaşması imzalandı.
Yunanistan Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak talebinde bulundu.

7 Eylül
Bulgaristan'da darbe oldu; Prens Aleksandr tahttan feragat etti.
Coburg ailesinden Ferdinand, Bulgaristan prensliğine aday gösterildi.
Hınçak Ermeni İhtilal Cemiyeti kuruldu.

1887

7 Temmuz
Bulgaristan'da Prens Ferdinand tahta çıktı.

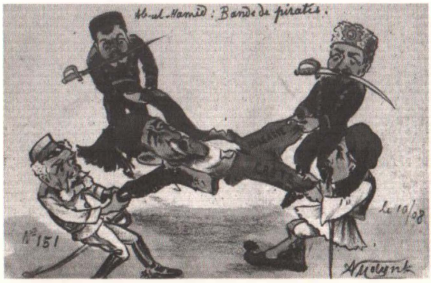
1889

20 Mayıs
Girit'te Yunanistan'la birleşme talep eden gösteriler başladı.

21 Mayıs
İttihad-ı Osmani Cemiyeti kuruldu.

1890

26 Ağustos
Osmanlı-Prusya Ticaret Anlaşması yapıldı.
Sofya'da Makedonya Komitesi kuruldu.

Bir Fransız karikatürü. Abdülhamid: – Korsanlar çetesi!

17 Aralık 1908'de yayımlanan Kalem dergisinin kapağı: Avusturya-Macaristan imparatoru, Bosna-Hersek'in Macaristan tarafından ilhakı üzerine Osmanlı Devleti'nin başlattığı ticari boykotun etkisini azaltmak için fes takmış Babıâli'yi selamlıyor (O dönemde feslerin büyük çoğunluğu Avusturya-Macaristan'dan ithal ediliyordu).

1893
Makedonya Komitesi, Selanik'te şube açtı.

1895
Makedonya'da Bulgar komitacıları hareketlenmeye başladı.

1896
Bulgaristan Rusya'yla anlaşmazlıklarını çözümledi.

24 Mayıs
Girit isyanı.

1897
Makedonya'da Yunan entrikaları baş gösterdi.

4 Şubat
Girit'te ayaklanma başladı. Yunan kuvvetleri adaya çıktı.
Yunan çeteleri Tesalya ve Makedonya'ya taarruz etti.

17 Nisan
Osmanlı Devleti, Yunanistan'a harp ilan etti; Yunanistan büyük devletlerden yardım talebinde bulundu.

17 Mayıs
Osmanlı kuvvetleri Dömeke Muharebesi'nde Yunan ordusunu yendi.

20 Mayıs
Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında barış görüşmeleri başladı.

4 Aralık
Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında İstanbul Antlaşması imzalandı.

1898
Girit'teki olaylar üzerine Osmanlı kuvvetleri çekildi.

21 Aralık
Prens Yorgi, Girit genel valisi oldu.

1899
Makedonya Komitesi muhtariyet istedi.
Prens Yorgi Girit'te anayasa meclisi kurdu.

1901
Makedonya'da komitecilik faaliyetleri baş gösterdi.
Büyük devletler Makedonya'ylailgilenmeye başladı.

1902
İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin siyasi programı açıklandı.

23 Kasım
Makedonya'da Bulgar İhtilal Cemiyeti'nin faaliyetleri başladı.

8 Aralık
Hüseyin Hilmi Paşa Rumeli genel müfettişi oldu.

1903
Eylül
Mürzsteg Islahat Programı'yla Makedonya'ya özerklik verildi.

Sultan Reşad (V. Mehmed).

1904

Osmanlı-Bulgar ittifak antlaşması yapıldı.
Bulgar-Sırp ittifak antlaşması yapıldı.
Fransız-İngiliz ittifak antlaşması yapıldı.

1905

İngiltere'nin teklifiyle Makedonya için mali komisyon kuruldu.
Yunanistan Girit'i ilhak etti.

21 Temmuz
II. Abdülhamid'e suikast girişimi yapıldı.

1906

İttihat ve Terakki Komitesi Selanik'te faaliyete geçti.

1908

23 Temmuz
II. Meşrutiyet ilan edildi.

16 Eylül
Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i ilhak etme konusunda Rusya'yla anlaştı.

6 Ekim
Girit Adası özerk konumundan vazgeçerek Yunanistan'a bağlandığını ilan etti.

7 Ekim
Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i ilhak etti.
Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti.

17 Aralık
II. Meşrutiyet döneminin ilk Meclis-i Mebusan'ı toplandı ve çalışmaya başladı.

1909

13 Nisan
İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarına karşı 31 Mart Olayı olarak adlandırılan ayaklanma çıktı.

19 Nisan
Hareket Ordusu, Selanik'ten İstanbul'a gelerek ayaklanmayı bastırdı ve sıkıyönetim ilan edildi.

27 Nisan
II. Abdülhamid tahttan indirildi; V. Mehmed Reşad tahta çıktı.

5 Mayıs
Tevfik Paşa hükümeti istifa etti; Hüseyin Hilmi Paşa sadrazam oldu.

28 Aralık
Hilmi Paşa hükümeti istifa etti; Roma Sefiri İbrahim Hakkı Bey sadrazam oldu.

1910

1 Nisan
Arnavutluk'ta isyan başladı.

Arnavutluk'ta Derviş Hima etrafında toplanan üniversitelilerin kurduğu bir çete.

Bir grup Arnavut ayaklanmacı.

Osmanlı-İtalyan Savaşı'nı konu alan bir İtalyan karikatürü: Bitirmek istiyor musun?

3 Temmuz
Balkanlar'daki Hıristiyanlar arasında anlaşmazlık yaratan kilise ve okullarla ilgili kanun kabul edildi. Yunanistan'daki askeri yönetimin başkanlığına getirilen Venizelos, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ ile Balkan Birliği'ni kurdu.

1911

Ocak
Arnavutluk'taki Katolikler ayaklandı.

5 Haziran
Sultan Reşad, Rumeli gezisine çıktı.

Haziran
Arnavutluk'taki isyan bastırıldı.

28 Temmuz
İtalya, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Bingazi'den çekilmesini istedi.

23 Ağustos
Almanya ve Fransa Fas konusunda anlaşma yaptı.

23 Eylül
İtalya, Trablusgarp'taki İtalyanların güvenliği için Osmanlı Devleti'ne nota verdi.

29 Eylül
Hakkı Paşa hükümeti istifa etti;
Said Paşa sadrazam oldu.
İtalya, Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti.
Osmanlı Devleti Büyük Devletler'in Trablusgarp sorununa karışmamasını istedi.

1 Ekim
İtalya, Trablusgarp'ı abluka altına aldı.

23 Ekim
Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Boğazlar üzerinde hak talebinde bulundu.

31 Ekim
Osmanlı Devleti, İngiltere'ye ittifak önerdi.

3 Kasım
Balkanlar'da Sırp-Bulgar ittifakı doğdu.

5 Kasım
İtalya, Trablusgarp'ı ilhak etme kararı aldı.

4 Aralık
Osmanlı ordusu, Bulgar kuvvetleriyle sınır çatışmasına girdi.

25 Aralık
Büyük Devletler Rusya'nın öncülüğünde Trablusgarp konusunda Osmanlı hükümetine arabuluculuk önerisinde bulundu.

31 Aralık
Said Paşa hükümeti istifa etti.

1912

1 Ocak
Said Paşa yeniden sadrazam oldu.

18 Ocak
Meclis-i Mebusan dağıtıldı.

Osmanlı-İtalyan barışıyla ilgili bir Fransız karikatürü: Osmanlı: – Geriye marş!

Mareşal von der Goltz Paşa Osmanlı paşalarıyla askeri manevralarda, 1911.

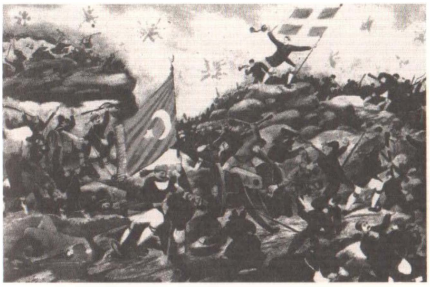
Osmanlı'nın İtalya korkusunu vurgulayan bir karikatür.

Trablusgarp Savaşı'na dair bir İtalyan propaganda kartpostalı.

1912'de Balkan Savaşı'na katılan tarafların genel durumu.

22 Ekim 1912 günkü Osmanlı-Yunan muharebelerinin tasviri.

Harp ilanıyla cepheye giden Osmanlı kuvvetleri, 8 Ekim 1912.

18 Nisan
Meclis-i Mebusan açıldı. Kosova'daki Arnavut aşiretleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanma başladı.

17 Mayıs
İtalya, Ege Denizi'ndeki On İki Ada'yı ele geçirdi.

10 Haziran
Arnavut toprakları tamamen ayaklanmacıların eline geçti.

9 Temmuz
Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa istifa etti.

16 Temmuz
Halaskâran cuntasının muhtırası üzerine Said Paşa hükümeti istifa etti.

18 Temmuz
İtalya, Çanakkale Boğazı'na saldırdı. Boğazı geçmeyi başaramadı.

22 Temmuz
Ahmet Muhtar Paşa sadrazam oldu.

2 Ağustos
Karadağ, Osmanlı sınırına yakın bölgelere saldırı başlattı.

30 Eylül
Balkan ittifakı nota çekerek Makedonya ve Trakya'da muhtariyet istedi; talepleri Osmanlı Hükümeti tarafından geri çevrildi.

8 Ekim
Balkan devletleri Makedonya'yı paylaşmak için Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.
Karadağ, Novi Pazar sancağını işgal etti.

15 Ekim
Ouchy'de Osmanlı-İtalyan barış anlaşması imzalandı.

18 Ekim
Yunan ordusu, Prens Konstantin komutasında Larissa'dan harekete geçti.
Lausanne'da imzalanan anlaşmayla Osmanlı Devleti, Libya toprakları üzerindeki haklarını İtalya'ya bıraktı.

19 Ekim
Sırp kolorduları, Kumanova ve Priştina'ya doğru harekete geçti.

20 Ekim
Müttefik kuvvetleri, aynı anda Avrupa'daki tüm Osmanlı vilayetlerine girdi.

22 Ekim
Osmanlı ordusu, Yunan kuvvetleriyle Sarantaporo Muharebesi'ni yaptı.
Bulgar kolorduları Edirne, Kırklareli ve Dedeağaç'a doğru ilerlemeye başladı.

23 Ekim
Osmanlı ordusu, Sırp kuvvetleriyle Kumanova Muharebesi'ni yaptı ve geri çekildi.
Yunan ordusu Epir'i işgal etti; Konstantin, ordusunu Elasson'a yöneltti.

Bulgarlar Edirne'de, Aralık 1912.

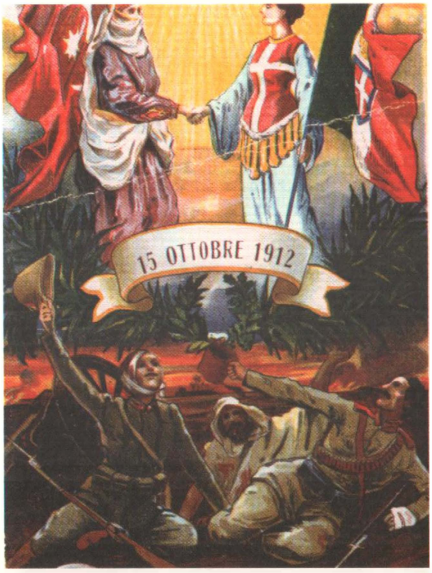

Bulgar ordusu, Edirne önlerinde.

Osmanlı-İtalyan barışını kutlayan kartpostallar.

Trablusgarp Savaşı ardından İtalya ve Osmanlı Devleti arasında 15 Ekim 1912'de imzalanan barış anlaşmasını kutlayan kartpostallar.

24 Ekim
Osmanlı ordusu, Bulgar kuvvetleri önünde yetersiz kaldı ve Kırklareli Muharebesi'ni yaptıktan sonra geri çekilmeye başladı.
Bulgar kuvvetleri Edirne'yi kuşatma altına aldı.

28 Ekim
Osmanlı ordusu, Bulgar kuvvetleriyle Lüleburgaz Muharebesi'ni yaptı.

29 Ekim
Ahmet Muhtar Paşa hükümeti istifa etti; Kâmil Paşa sadrazam oldu.

1 Kasım
Sürgündeki II. Abdülhamid, Selanik'in tehdit altına girmesiyle İstanbul'a getirildi. Osmanlı ordusu, Yunan kuvvetleriyle Yanitsa Muharebesi'ni yaptı.

3 Kasım
Osmanlı ordusu, Sırp kuvvetleriyle Pirlepe Muharebesi'ni yaptı.
Yunan ordusu, Osmanlı direnişini kırarak Selanik'e yürümeye başladı.

5 Kasım
Sırp ordusu, Manastır'ı kuşattı.

6 Kasım
Osmanlı ordusu, Yunan kuvvetleriyle Pente Pigadia Muharebesi'ni yaptı.

8 Kasım
Yunan ordusu Selanik'i işgal etti; garnizondaki yirmi bin Osmanlı askeri esir edildi. Selanik'in işgali Yunanistan ile Bulgaristan arasında diplomatik kriz yarattı.

Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Avlonya mebusu İsmail Kemali, bayrak çekerek Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan ediyor.

15 Kasım
Osmanlı ordusu, Yunan kuvvetleriyle Vevi Muharebesi'ni yaptı.
Manastır'daki kırk bin kişilik Osmanlı ordusunun yarısı yok oldu.

16 Kasım
Osmanlı ordusu, Sırp kuvvetleriyle Manastır Muharebesi'ni yaptı.

21 Kasım
Osmanlı donanması, Bulgar kuvvetleriyle Kalıakra Deniz Muharebesi'ni yaptı.

28 Kasım
Arnavut Ulusal Meclisi Avlonya'da bağımsızlığını ilan etti.

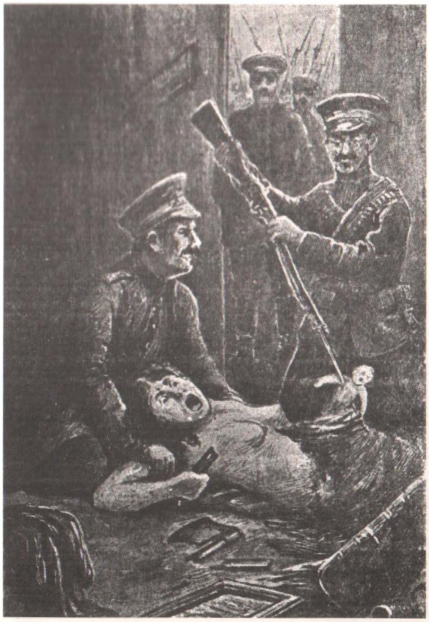
Lüleburgaz Muharebesi sonrası göç.

Bulgar Çarı Ferdinand, Kavala Kalesi'nden Ege'yi seyrediyor.

Bulgar çarının Osmanlı topraklarına girişinin tasviri.

Balkanlar'daki Bulgar mezalimini tasvir eden çizimler.

Bulgar görüşüne göre Makedonya'daki etnik dağılımı gösteren harita.

Bulgarlar Edirne'de, Aralık 1912.

5 Aralık
Müttefikler ile Osmanlı Devleti arasında ateşkes imzalandı.

16 Aralık
Osmanlı donanması, Yunan kuvvetleriyle İmroz Deniz Muharebesi'ni yaptı.
Yanya Yunanlılar, İşkodra Karadağlılar tarafından kuşatıldı.

17 Aralık
Büyük Devletler'in elçileri Osmanlı ve Balkan ülkeleri arasında müzakere başlattı.

1913

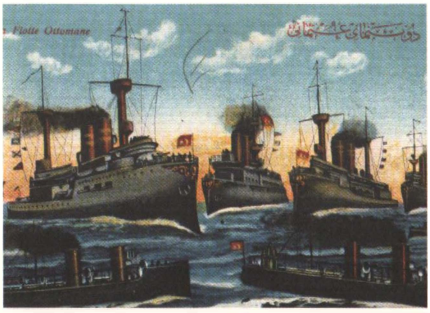
18 Ocak
Osmanlı donanması, Yunan kuvvetleriyle Mondros Deniz Muharebesi'ni yaptı.

23 Ocak
İttihat ve Terakki Cemiyeti darbe yaptı; Mahmud Şevket Paşa sadrazam oldu.

24 Ocak
İtalya ve Avusturya-Macaristan, Arnavutluk'un bağımsızlığını istedi.

Osmanlı ve Yunan donanmaları Ege'de.

Osmanlı donanmasını tasvir eden bir kartpostal.

İşkodra'yı savunan Toptani Esat Paşa.

İngiliz, Rus, Avusturya, İtalyan ve Alman subayları Çatalca'da.

26 Ocak
Osmanlı ordusu, Bulgar kuvvetleriyle Bolayır ve Şarköy muharebelerini yaptı.

21 Şubat
Esat Paşa, Yanya'yı Yunan kralı veliahdı Konstantin'e teslim etti.

5 Mart
Osmanlı ordusu, Yunan kuvvetleriyle Bizani Muharebesi'ni yaptı.

11 Mart
Bulgar ve Sırp kuvvetleri Edirne'yi kuşatma altına aldı.

18 Mart
Yunan Kralı I. Yorgi Selanik'te öldürüldü.

26 Mart
Edirne, beş ay süren kuşatmadan sonra düştü.

23 Nisan
Karadağ ordusu İşkodra'ya, Sırp ordusu Draç'a girdi.

İşkodra Taraboş Kalesi'nde Osmanlı bayrak töreni.

30 Mayıs
Osmanlı Devleti'nin talebiyle Londra'da yapılan anlaşmayla Balkan Harbi sona erdi.
Osmanlı Devleti, 167.312 km² toprak ve 6.582.000 nüfus kaybetti.
Bulgaristan 25.257 km², Yunanistan, 55.919 km², Sırbistan, 41.873 km², Karadağ, 5.590 km², Arnavutluk, 25.734 km² toprak kazandı.
Balkan devletleri Makedonya ve Arnavutluk'un paylaşımında anlaşamadı.

11 Haziran
Mahmud Şevket Paşa öldürüldü;
Said Halim Paşa sadrazam oldu.

30 Haziran
Bulgar ordusu, Zajeçar, Niş ve Üsküp'teki Sırp mevzilerine doğru ilerledi.

2 Temmuz
Sırp ordusu, Bulgarları durdurup Köstendil yönünde karşı saldırı başlattı.

7 Temmuz
Yunan ordusu, Bulgar ordusunu Struma Vadisi kuzeyinde kıstırdı.

10 Temmuz
Bulgar ordusunun Niş ve Zajeçar'daki Sırp ordusuna karşı saldırısı durduruldu.

11 Temmuz
Romanya Bulgaristan'a savaş ilan etti ve Güney Dobruca'yı işgal etti.

21 Temmuz
Yunanistan Karadağ, Sırbistan ve Romanya'yla birlikte Bulgaristan'a harp ilan etti.

22 Temmuz
Osmanlı ordusu, Bulgar kuvvetlerine karşı taarruza geçti.
Doğu Trakya'daki Bulgar birlikleri batıya kaydı.
Osmanlı ordusu, Edirne ve Kırklareli'ni geri aldı.

31 Temmuz
Bulgaristan ateşkes istedi.

10 Ağustos
Bulgaristan ile diğer Balkan devletleri arasında Bükreş Antlaşması imzalandı. Selanik ve Kavala arasındaki Güney Makedonya bölgesi Yunanistan'da kaldı.
Makedonya'nın kuzey ve orta kesimleri ile Kosova Sırbistan'da kaldı.
Osmanlı Devleti-Bulgaristan sınırı Midye-Enez hattından batıya çekildi.
Arnavutluk, Alman Prensi Wilhelm von Wied hükümdarlığı altında bağımsız oldu.

29 Eylül
Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında İstanbul Antlaşması imzalandı.
Edirne, Dimetoka, Kırklareli Osmanlı İmparatorluğu'nda, Kavala ile Dedeağaç Bulgaristan'da kaldı.

14 Kasım
Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Atina Antlaşması imzalandı.
Yanya, Selanik ve Girit Yunanistan'da kaldı.

Yanya'nın işgali, 1913.

Yanya'da Türk esirler, 1913.

Yanya Türklerigöç yoluna çıkıyor, 1913.

Kuşatma muharebesi sonrasında Yanya, 1913.

Yanya kuşatmasında Yunan askerleri cephede, 1913.

Kuşatma sonrasında Yanya'da cesetler toplanıyor, 1913.

Yunan ordusu Doyran önünde.

Bulgar cephesine ilerleyen Yunan ordusu, 1913.

Edirne savunmasını tasvir eden bir kartpostal.

Osmanlı ordusunun bir karşı taarruz tasviri.

Nisan 1913'te Arnavutluk'ta Durağ'a giren Sırp kuvvetleri.

Kırk ikinci Bulgar Ordusu Edirne'de.

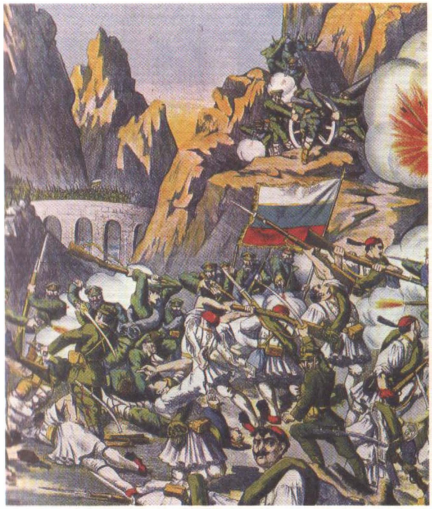
Edirne'nin geri alınması sebebiyle Dahiliye Nazırı Talât Paşa'yı kutlayan bir reklam kartpostalı.

Edirne'nin geri alınışı.

Bulgar kuvvetleri kayıplarını gömerken.

Yunan-Bulgar Muharebesi tasvirleri, 1913.

14 Aralık
Alman Askeri Islahat Heyeti İstanbul'a geldi.

1914

8 Şubat
Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Doğu Anadolu hakkında antlaşma imzalandı.

15 Şubat
Almanya ve Fransa, Osmanlı topraklarındaki çıkarları üzerine anlaştı.

6 Mart
İngiltere ve İtalya, Güneybatı Anadolu'daki çıkarları üzerine anlaştı.

14 Nisan
Meclis-i Mebusan açıldı.

25 Nisan
Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin şikâyeti üzerine Doğu Anadolu'ya iki yabancı müfettişin gelmesini kabul etti.

15 Haziran
İngiltere ve Almanya, Osmanlı topraklarındaki çıkarları üzerine anlaştı.

28 Haziran
Avusturya veliahdı Arşidük Ferdinand Saraybosna'da öldürüldü.

28 Temmuz
Avusturya, Sırbistan'a savaş ilan etti.

1 Ağustos
Almanya, Rusya'ya savaş ilan etti.

2 Ağustos
Osmanlı Devleti, Almanya'yla anlaşarak seferberlik ilan etti.
Meclis-i Mebusan kapatıldı.

3 Ağustos
Almanya, Fransa'ya savaş ilan etti.

4 Ağustos
İngiltere, Almanya'ya savaş ilan etti.

Alman mareşal Liman von Sanders Osmanlı ordusunda.

Balkan Savaşı galiplerini kutlayan bir propaganda kartı.

5 Ağustos
Avusturya-Macaristan, Rusya'ya savaş ilan etti.

6 Ağustos
Sırbistan, Almanya'ya savaş ilan etti.

10 Ağustos
Osmanlı Devleti, Almanya'dan *Goeben* ve *Breslau* zırhlılarını satın aldı.
Fransa, Avusturya-Macaristan'a savaş ilan etti.

12 Ağustos
İngiltere, Avusturya-Macaristan'a savaş ilan etti.

5 Eylül
Osmanlı Devleti kapitülasyonların kaldırılması kararını aldı.

9 Eylül
Alman harp gemileri Osmanlı donanmasına katıldı. Amiral Souchon Osmanlı donanmasının komutanı oldu.

27 Ekim
Osmanlı donanması Karadeniz'e açıldı ve Rus kıyılarını bombaladı.

1 Kasım
Osmanlı İmparatorluğu, İtilaf Devletleri'ne savaş ilan etti.

2 Kasım
Rusya ve Sırbistan, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.

5 Kasım
İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti; İngiltere Kıbrıs'ı aldı.

6 Kasım
Rus donanması Karadeniz'deki Osmanlı limanlarını topa tuttu.

23 Kasım
Osmanlı Devleti cihad-ı ekber kararıyla savaşa girdiğini ilan etti.

Savaştan önce Balkanlar'da sınırlar.

30 Mayıs 1912 Londra Antlaşması sonrasında Balkanlar'da sınırlar.

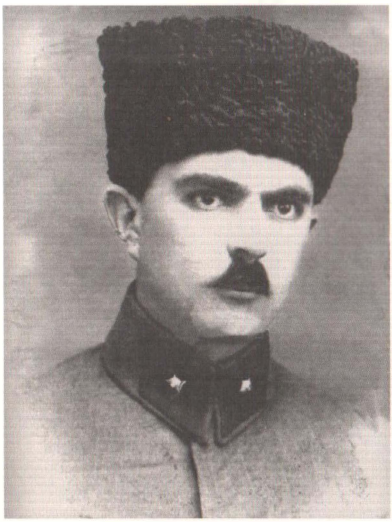

Savaştan sonra Balkanlar'da sınırlar.

YENİLGİNİN BAŞLANGICI, HEZİMETİN NEDENLERİ

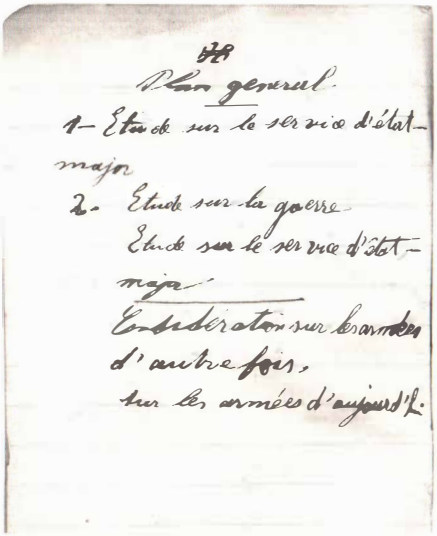
Erkân-ı harp Yüzbaşı İzzettin (Çalışlar)

Seferberlik ilanında[1] V. Kolordu'nun erkân-ı harp [kurmay] heyetindeydim. 1911'in Ocak ayında Ustrumca'daki 15. Nizamiye Fırkası'ndan [tümeninden] nakledildiğim kolordunun talim ve terbiye kısmında çalışıyordum. Seferberlik ilan edildiğinde kolordunun durumu şöyleydi: Emir ve komuta bakımından olabildiğince gayret göstermesi gerekirken, İttihatçıları devirmekle meşgul bir kolordu kumandanı ve erkân-ı harp reisiyle [kurmay başkanıyla] 13., 14. ve 15. fırkaların kumandanları görevdeydi. Hepsi İttihat ve Terakki Hükümeti'ne küskündü ve hükümet taraftarlarına bile düşmandı. Mahmud Şevket Paşa'nın[2] nazırlıktan [bakanlıktan] alınması ve Mebusan Meclisi'nin lağvedilmesini istiyorlardı. Arnavutluk meselesi üzerine, ordudaki büyük bir zabit [subay] grubu Arnavutluk'a harekât düzenlenmesinden yanaydı. İttihatçılara karşı olsun olmasın, aşırı İttihatçı zabitler hariç herkes hükümetten ve Mahmud Şevket Paşa'nın nazırlığından yılmış, nazırlığa güven ve hürmet kalmamıştı. Said Halim Paşa[3] kabinesinin çekilmesi üzerine[4] nazırlığa gelen Nâzım Paşa[5] da İttihatçılara karşı, hatta düşmandı. Kendi taraftarı olan ve Halaskâran ismiyle anılan zabit grubunun[6] gayretiyle İttihatçılar üzerine şiddetli darbeler vurmaya başladı. İttihatçı zabitlerin karşılık vermesini önlemek üzere bütün orduyu siyasetle uğraşmama yemini etmeye davet etti. Her tarafta, her garnizonda yemin edilmeye başlandı. Fakat İttihatçıların partiye olan bağlılıkları, sıkı ilişkileri ve çıkar hesapları, Halaskâran'ın yeni oluşan durumdan menfaat sağlama çabalarıyla karşı karşıya geldi; ve bu yeminler iki farklı siyasi görüşe ayrılan zabitlerin birbirlerine karşı can düşmanı kesilmesini önleyemedi. Bu arada tabii ki askerlik görevleri de unutuldu.

Kurmay Yüzbaşı İzzettin (Çalışlar)

Tarafsız birçok zabit de vardı. Bunlar da iki tarafı uzlaştırmaya çalışıyor, durum ne olursa olsun zabitlerin hükümetteki oldubittiyi kabullenerek, yeni nazır ile hükümeti tamamen tanıması, hürmet ve itaat etmesi gerektiğini anlatarak emir akışı ve düzen kurmakla uğraşıyorlardı. Ben de bunlardan biriydim. Gösterdiğimiz gayret Nâzım Paşa'nın taraftarlarınca uygun karşılanıyordu. İttihatçılar ise muhalif olarak görüyorlardı. Onlar ordunun siyasetten çekilmesini yalnız kendileri iktidarda olduğu zaman kabul ederlerdi. Bir ihtilal daha yaparak kendilerine faydalı olacak yeni bir oldubittinin gerçekleşmesini istiyorlardı. O yüzden onlara uzlaşmak mümkün değildi. Zabitler arasında büyük bir soğukluk, hatta dehşetli bir düşmanlık başlamıştı. V. Kolordu da diğer kolordular da aynı durumda yer yer daha da şiddetli bir geçimsizlik içindeydi. Kumandanının maiyetine karşı hışım ve şiddetle davranıyor olması, V. Kolordu'yu diğerlerine göre biraz daha düzenli gösteriyordu. Görünüşte siyasetle uğraşan yoktu; ama arzular ve kalpler bir değildi.

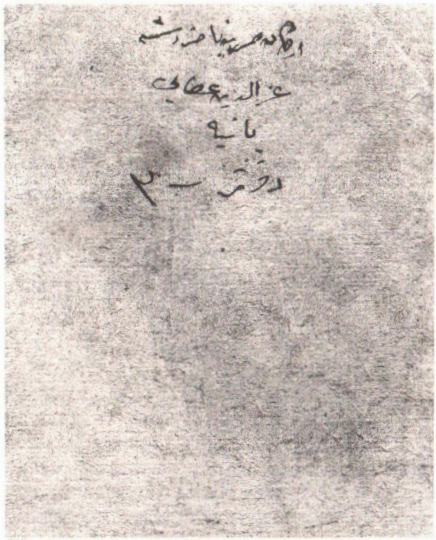

Plan general.

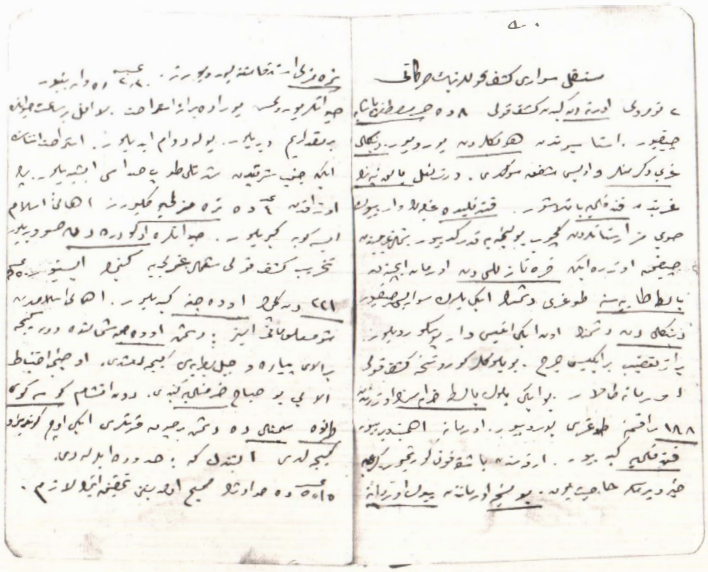
1– Etude sur le service d'état-major.

2– Etude sur la guerre.
Etude sur le service d'état-major.
Considération sur les armées d'autre fois,
sur les armées d'aujourd'hui.

Yüzbaşı İzzettin'in not defterinden Fransızca yazılmış bir sayfa: Genel Plan: 1- Devlet hizmeti üzerine inceleme. 2- Savaş ve devlet hizmeti üzerine inceleme. Geçmişin ve bugünün ordıları üzerine düşünceler.

Yüzbaşı İzzettin'in Balkan Harbi anılarını not ettiği defterin kapağı.

Yüzbaşı İzzettin'in Balkan Harbi anılarının ilk sayfaları.

Yüzbaşı İzzettin Balkan Savaşı öncesi V. Kolordu kurmay tabiye ve tatbikat gezisine çıkarken, Mustafa Kemal'le birlikte, Selanik 1910.

Seferberlik kargaşasında zabitlerin ruh hali böyleyken askerin talim ve terbiyesi de yetersiz kalıyordu. Bunun çeşitli sebepleri vardı. Öncelikle kolordunun 13. Fırkası'nda beş, 15. Fırkası'nda yedi tabur, 1911'de kurulmuştu. Bu taburlarda üç yıllık asker bile yoktu. Olanlar da diğer taburlardan çağrılmış olduğundan askeri terbiyeleri eksikti. Özellikle astsubay sayısı çok azdı. Bu taburların harp yeteneği kazanabilmeleri için bir yıllık süre yetersizdi.

1912'de talim ve terbiyeye bir düzen verilmeye başlandı. Kolordudan düzenli olarak iş programları gönderiliyordu. Sürekli tatbikat yapma gereği emir ve ihtar olunuyor, zabit ve amirlerin göreve devam etmeleri için çalışılıyordu. Lakin seferberliğin başında yeterli zaman olmadığından talim ve terbiye harp ortamına hazır değildi. İkinci Ordu'nun en iyi kolordusu olsa da V. Kolordu da harbe hazır değildi ve yukarıdaki sebeplerden dolayı disiplin sağlanamamıştı. Zabitler fikri çatışma halindeydi ve siyaset dedikoduları devam ediyordu.

Bir düzen kurmak için azimle çalışmaya başladım. 13. Fırka erkân-ı harbi Osman Zati Bey[7] de benimle aynı fikirde olarak çalışıyordu. Gece gündüz kıtaların başına gitmeye, kışlalarda bulunmaya, teftiş ve gözetime başladık. Gördüğümüz hataları kumandan aracılığıyla kontrol ettiriyor, gereken ihtarları yaparak emir yoluyla iletiyorduk. Bu durum gittikçe olumlu etki yapmaya başladı. Fakat kolordu ve fırka kumandanları bu konularda bize pek yardımcı olmuyordu. Onların aklı fikri o sıralar Selanik'te toplanan İttihat Komite Merkezi'nin örgütlenmesini çöz-

Nâzım Paşa.

mek ve dağıtmaktı. Böylece hükümeti destekleyeceklerini düşünüyorlardı.

Seferberliğin başında harbe tam hazır olmasa da V. Kolordu, İkinci Ordu'nun diğer kolordularına göre daha iyiydi. Gerek talim ve terbiyesi gerekse disiplininin ötekilere göre daha iyi olduğu, seferberliğin daha düzenli ve hızlı uygulanmasından anlaşılmıştı.

V. Kolordu Kumandanı Kara Said Paşa,[8] metin, zengin bir askeri hayat yaşamış, mesleki bilgisi yerinde biriydi. Özellikle askerliğin esasları ve harbin doğasına dair deneyim sahibi ve bilgili olduğunu anlamıştım. Ordunun tanınmış kişiliklerindendi ve devlet hizmetinde her zaman başarılı olmuş, üstlendiği görevleri hakkıyla yerine getirmişti. Ona çok güveniyordum. Erkân-ı harp reisimiz de güveniyor, bana hep, "Kolordu kumandanımız tecrübelidir," diyordu.

Erkân-ı harp reisimiz Miralay [albay] Mustafa Bey de iyi ahlaklı, alçakgönüllü ve yumuşak huyluydu. Şiddete başvurmazdı, askeri bilgisi, sevk ve idareye hâkimiyeti yerindeydi. Bu konularda ona çok güvenir, askeri düşüncelerini beğenirdim. Yani V. Kolordu'nun kumandanı ve erkân-ı harp reisi harp için yeterliydi. Fırka kumandanları[9] ise aynı derecede güven vermiyordu. Kolordunun alaylarında da güvenilir kumandanlar yoktu.[10] 42. ve 44. alay kumandanlarına bir dereceye kadar güvenilirdi; diğerleri kolordu tarafından alay kumandanlığına layık görülmüyordu. Tabur kumandanlarının da büyük kısmı ne bilgi ne de yöneticilik bakımından barış sürecinde kendilerini yetiştirmemişti. Yüzbaşılar arasında ise çok iyileri vardı. Genel olarak durum böyleydi.

2 Ekim 1912'de seferberlik ilan edildi.[11] Hakiki harp belirtileri vardı. Askeri heyetler zorunlu olarak mıntıkalarında seferberliğe başladı; dedikodular unutuldu. V. Kolordu da seferberlik projeleri hazırlamıştı. Seferberlik ilanında her kıta ne yapacağını biliyordu. Yine de seferberlik büyük bir düzen içinde yapılamadı.

9 Ekim 1912'de kolordunun askeri konuşlanması ve yığınağını gözetime almak üzere Köprülü'ye gitme emri aldım. O gün mıntıkaya hareket eden 13. Nişancı Taburu'yla Köprülü'ye gittim. Köprülü'ye ertesi gece yarısından sonra vardım. Hava soğuk ve yağmurluydu. Geceyi istasyon binasında geçirdik. Nakliyatın ilk günleri olduğu için çok az askeri tren vardı. Yalnızca demiryolu hatlarını koruma görevi olan redif birlikleri[12] çeşitli istasyonlara çıkarılıyordu.

Köprülü'ye hareket etmeden önce kolordunun yığınak mıntıkası için erkân-ı harp reisiyle harita üzerinde inceleme yaptık. Uygun bir yer belirledim ve teklifim kabul edildi. Köprülü'ye geldiğim zaman kıtaları o yolda toplamaya başladım. 11 Ekim'den itibaren her gün Selanik'ten askeri trenler gelmeye başladı. Köprülü istasyonundaki tahliye pek düzgün olmuyordu. Bunun da iki sebebi vardı. Birincisi kıta kumandanları düzen ve disipline uymuyordu; ikincisi, Köprülü istasyonunda yeterli rampa yoktu.

Sivil halktan kurulan bir redif birliği.

İstasyonda aydınlatma da eksikti. Yalnızca bir lüks lambası vardı. Genellikle gece olan tahliye karanlıktan dolayı zorlaşıyordu. Hat komiseri Refik Bey'e aydınlatma ve rampaların tamamlanması gerektiğini yazdım. Bir hafta sonra bir lamba daha eklendi. Gece-gündüz istasyonda oluyordum. Köprülü'de izdiham yaşanmaması için gelen kıtaları hemen mevkilerine gönderiyordum. Köprülü gibi ordunun yığınak yerinin en önemli istasyonunda henüz sefer sevk komisyonu oluşturulmamıştı. Proje gereğince bu komisyonu VI. Kolordu'nun oluşturması gerekiyordu. Emekli zabitlerden oluşan komisyon ancak seferberlikten 45 gün sonra işe başladı. Fakat ellerinde uygulayacakları bir talimat yoktu. Heyetteki emekli zabitler de ne fikren ne de bedenen iş görecek kabiliyetteydi. Yalnız içlerinden biri, Mülazım-ı evvel [üstteğmen] Zekeriya Efendi etkindi. Köprülü istasyonundaki faaliyetin tamamını bu adam yönetti. Komisyonun başlangıçta yani en yoğun dönemde bir yararı olmadı. Kendilerini görev başında gözlemledim. Aralarında görev bölümü yaparak iş yapmaları için çalıştım. Fakat ne kafa ne de beden güçleri olduğundan iş görmeleri mümkün değildi. Ne iaşe ne iskân memuru iş görebiliyor, dolayısıyla kıtaların nakli ve motive edilmesi çok düzensiz oluyordu.

Kıtaların iaşesi ambardan sağlanıyordu. Köprülü müteahhidi erzak vermeyi kesmişti. Selanik'ten gelip V. Kolordu'ya katılanlar üçer, dörder günlük kavurma ve erzak alıyordu. Köprülü'deki yığınak mevziinde bulundukları sürece ambardan iaşe sağlanıyordu ama bir iaşe komisyonu da yoktu. Yalnızca iki idare memuru vardı ve onlar da gelen erzakı ambardayken korumakla görevliydi. Kıtalar bana başvuruyor, ben de ambar memurlarına sivil Süleyman Efendi ile Mülazım-ı evvel Mustafa Efendi'ye bazen ısrar ve ihtar etmek zorunda kalarak kıtalara erzak verilmesini sağlıyordum. Bu iki ihtiyar memur, cidden faal ve işlerinin ehliydiler.

Köprülü'de 6. İstihkâm Taburu'nun bulunduğu kışlada yatıyordum. Burasını kolordu karargâhı için ayırmıştım. 11 Ekim'e kadar Selanik'ten 39. Alay, erzak ve cephane kolları dışında tam olarak gelmişti. Bununla beraber parça parça asker ve hayvan sevkıyatı da devam ediyordu. 11 Ekim'de gece yarısına doğru, 15. Fırka karargâhı geldi. Galip Paşa'nın[13] eşyaları çıkmadığından o akşam kendisini odama aldım; ambardan eşya verdirdim. Ertesi gün karargâh redif dairesini kabul etti.

12 Ekim akşamı 39. Alay geldi. İstasyon memuru o akşam gelen trenlerin birinde, bir vagonda tam teçhizatlı bir at bulunduğunu ve kimse tarafından alınmadığını söyledi. Gittim, baktım. Güzel bir binek hayvanıydı. Çıkardım. İstasyon yanında sıralanan 5. Nişancı Alayı'nın taburlarından birine verdim. Sonra sahibi çıkmadı; ben de çok beğendiğim için aldım, binek atım yaptım. Bu hayvan seferin sonuna kadar benim harp arkadaşım oldu. Kızıl bir Macar kısrağıydı. Sonradan 11. Süvari Alayı'ndan Mülazım-ı sânî [astteğmen] Asım Efendi'nin hayvanı çıktı. Gevgili'den Kumanova'ya gitmesi gerekirken yanlış trene bindirmişler. Bu yanlışlık sebebiyle bana nasip oldu, bütün sefer boyunca rahat ettim.

13 Ekim 1912'de kolordu karargâhı da Köprülü'ye geldi. Artık görevim değişmişti. Karargâhta erkân-ı harp heyetinin işleriyle meşgul olmaya başladım. Kolordunun 15. Fırkası karadan İştip yoluyla Köprülü'ye doğru geliyordu. Toplanması 13 Ekim'e kadar sürdü. Böylece V. Kolordu tamamlanmış oldu. Kolordunun diğer iki fırkası olan 16. Nizamiye ve İştip Redif fırkaları Koçana ve İştip'teydi. Selanik-Köprülü arasında büyük bir sevk faaliyeti vardı. Bunun yönetimi Refik Bey'in gayret ve desteğinin eseri oldu.

Erzak ve ağırlıklar, taşıt araçları ve öküzlere kadar her şey demiryoluyla nakledilmiş haldeydi. Kıtaların toplanma mıntıkasındaki durumu ve dinlenme şartları iyiydi. Genel durum güzel gözüküyordu ama yine ayrıntılarda az çok lakaytlığa rastlanıyordu. Bu lakaytlık sonrasında çok kötü sonuçlar doğuracak ve çok zararlı olacaktı.

13 Ekim'den sonra, harp harekât emirleri verilmeye başlandı. Artık savaş ilan edilmişti.[14] Harekât emirlerini bana Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti [Genelkurmay Başkanlığı] yazdırıyordu. Harp ilan edildiğinde V. Kolordu'nun oldukça düzgün bir durumda seferberlik koşullarını yerine getirmesi ve harbe hazır olması bize gurur veriyordu.

Kumandan Said Paşa birçok ayrıntıyı düşünerek icraata başladı. Erkân-ı harp heyetine karşı çok ciddiydi. Erkân-ı harp reisi birçok defa, "Beni bir yâver [emir subayı], hatta emir eri gibi çalıştırıyor," diyerek bu durumdan memnun olmadığını belirtti. Dikkat çekici bir nokta da erkân-ı harp heyetinde kolordu harekâtına dair harita üzerinde hiçbir tartışma ve görüş alışverişi olmamasıydı. Ordu emirleri kolorduya ait bazı görevler de eklenerek hemen bildiriliyordu. Ordudan da her gün, hatta bazen günde iki kere emir geliyordu. Harp durumunda bir değişiklik olmamasına rağmen birçok emir yazılıyordu. Ordu karargâhında bol emir verme ve emir sayısını çoğaltma hevesi olduğu anlaşılıyordu. Bu heves seferin sonuna kadar devam etti; birçok yerine getirilmesi imkânsız ve müdahale edilmesi gereken emir verildi.

İlk yığınağı değiştiren ordu emri sonrasında gidip fırkanın konumunu gördüm. Kolordu bunu uygun gördü. Koçana'ya yardım etmek üzere yalnız bir müfreze ilerletilmesi kararlaştırıldıysa da ordu kumandanlığı uygun bulmayıp bir fırkalık kuvvetin gitmesini istedi. Israr ettiysem de ordu emrinin uygulanacağını söylediler. Bir ara bu meseleyle ilgili olarak ordu karargâhından Binbaşı Selahattin Bey[15] geldi. Durum müzakere edildikten sonra ileri gidecek fırkanın gerekirse Kumanova'ya alınacağını bildirdi. Ben de Koçana'ya, gerek duyulursa da Karatova üzerinden Palanga'ya gidebileceğini söyledim. "Böyle bir hareketle fırka yandan etki yapar, üzerine kuvvet çeker," dedim. Selahattin Bey fikrimi aynen onayladı. Ordunun 21 Ekim'de Kumanova'va doğru yürümesine dair gelen

emir, kolordunun iki fırkasıyla Koçana-Vitos yönüne giderek ordunun yan ve gerilerini korumasını istiyordu. Bu da kuvvetin Karatova'ya ilerletilmesi anlamına geliyordu. Bence çok ileri gidilmemeliydi. Kolordunun hızla meydan muharebesi yapabileceğini öngördüğüm Kumanova'ya yetişmesi gerektiğini düşünüyordum. Bereketli civarında bulunarak istendiği zaman oraya gidebilirdik. Bu fikrimde ısrar etsem de üstlerime kabul ettiremedim. Erkân-ı harp reisi beni daima onaylıyordu; fakat kumandan paşa sorumluluk taşıdığından doğal olarak ordu emirlerini uygulamayı tercih etti. Kolordunun genel harekâtı ordu emirleri ve ordu erkân-ı harp heyetinin düşüncelerine göre düzenleniyordu. Onlar da bilgi sahibi kişilerdi. Özellikle Ordu Kumandanı Halepli Zeki Paşa[16] çok bilgili olmasıyla tanınıyordu. Buna karşın ordunun erkân-ı harpleri arasında Koçana bölgesini tanıyan pek yoktu. Ellerinde sınırın mevcut durumu hakkında hazırlanmış görüş ve raporlar olmalıydı. Bölgeyi kendi gözleriyle görerek inceleme yapmamış olmaları olumsuz bir durum yaratıyordu.

Karargâh 20 Ekim'e kadar Köprülü'de kaldıktan sonra nakledildiyse de kumandan ve erkân-ı harpleri Köprülü'de kaldı. Bunun sebebini anlayamadım. Belki ordunun erkân-ı harp heyetiyle daha kolay temasta bulunmak ve Selanik ile diğer taraflarda telgraf hatlarından yararlanarak haberleşmeyi arzu ettiği için kalmıştı. Köprülü'de bulunduğumuz süre boyunca karargâh düzenimiz iyiydi. Tabldot yemekler kolorduya yakışır düzeydeydi.

Köprülü'deyken bir gün 2. Şube müdürü Binbaşı Kemal Bey'e bir fotoğrafımı çektirdim ve hatıra olarak Yanya'daki kardeşim Hamit'e gönderdim. Fotoğrafın altına da şöyle yazdım: "Ebedi bir hatıra olmak üzere baba evinin bir köşesine talik edilsin." Buradaki hayatım çok durgun geçti. Savaşın gürültüsü benim için olağanüstü bir durum değildi. Harekâtı olağan bir zaman gibi algılıyordum. Gelecekten bir endişem yoktu; fakat ileriye dair bir güven ya da umut hissi de beslemiyordum.

Bir gün paşanın yanına gittim. Paşaya söyleyeceğimi söyledikten sonra çıktım. Yüzbaşı Tayyar Efendi de oradaydı. Onun bizim kolorduda bulunması canımı sıktı. Kendisine karşı hiçbir iltifatta bulunmadım. Sonra daha sakince düşündüm. Bu hissiyatımı beğenmedim. Orduya karşı yaptığı hainlik affedilmiş, yine hükümetin bir zabiti unvanını taşıyordu. Dolayısıyla bizim de o gözle bakmamız gerekirdi. Sonra bütün karargâh zabitleri ona soğuk davranırken bu tutumlarını değiştirdi. Ziyufça'ya gidene kadarki birkaç gün ben de kendisine kayıtsız durduktan sonra, karargâhta çalıştığına göre ilişki kurmam ve emir vermek gerekeceğini düşünerek olumsuz hislerimi yenip diğer zabitler gibi iyi geçindim, iyi davrandım.

Köprülü'deyken emniyet kuvvetlerinin menzil hattında şimdiden gerektiği an hazır olacak bir menzil merkezi oluşturulmasına dair bir emir gelmişti. Bunun üzerine kolordu kumandanı, mıntıkasının keşfini ve erzak temini için beni ve 2. Şube müdürü Binbaşı Necati Efendi'yi görevlendirdi. İkimiz gittik ve istasyonda bulunan bütün ambarların kapasitesini, mevcut tüccar malının miktarını ve fiyatını öğrendik. Sonra bir arabayla Yağvan'a giderek fırın ve çeşmelerin yerlerini inceledik. Dönüş yolunda Vardar köprüsü ve her iki kıyıdaki sahil arazisini taarruz ve harekât kabiliyeti bakımından inceledik. Gece Selanik'ten gelen askeri trenle Köprülü'ye döndüm. Trende sınıf arkadaşım Erkân-ı harp Binbaşı Hayri Bey'e rastladım. VII. Kolordu'da görevli olarak İstanbul'dan Üsküp'e gidiyordu. O gün Vardar üzerinde inceleme yaparken Graşko'ya inmedim; çünkü oraları biliyordum. Bir buçuk ay önce, İştip'ten oraya gitmiştim. Gece yarısı Köprülü'ye geldiğimde hava çok soğuk ve rüzgârlıydı. VI. Kolordu Köprülü'ye geliyordu. Tesadüfen sınıf arkadaşım Yüzbaşı Hüsrev Efendi'ye rastladım. Bölüğünün geride olduğunu, geceyi Köprülü'deki bir tanıdığının yanında geçireceğini söyledi. Savaş meydanına koşan bir batarya kumandanının gece vakti bölüğünü toplanma mıntıkasında bırakıp dinlenmeye gitmesi garipti. Hüsrev Efendi, askerlikten istifa etmiş bir ihtiyat zabitiydi. İttihat ve Terakki'nin önce Kosova, sonra da Yanya temsilcisi oldu. Yani bir komitacı, bir vatanperver olabilirdi fakat çoktan zabitlikten ayrılmıştı. Böyle asker olarak kayıt ve kumanda altında kalmak ona ağır geliyor, olaylara hâkim olmak, sözünü geçirmek istiyordu.

20 Ekim gecesini Bereketli'de çadırda geçirdim. Buraya geldiğimde yağmur başlamış ve o gece çadırlar kurulamamıştı. Bir eve gittim. 5. Nişancı Mitralyöz Bölüğü kumandanı Mülazım-ı evvel Hıdiv Efendi hasta yatıyordu. Yanında alayın veterineri Yüzbaşı Nimet Efendi vardı. Bana biraz tavuk ikram etti. Ben de torbamdan ekmek, peynir çıkararak karnımı doyurdum; kaputumu sırtıma alıp minderde yattım. Ertesi gün kurulan çadırlara geçtik. O muhteşem çadırlarımızda ilk ve son defa bir geceliğine yattık.

21 Ekim günü Koçana yönünden top sesleri duyuldu. Telgrafla haberleştim. Kalimanca'da muharebe başladığını söylediler. Akşama doğru kolordu kumandanı ve erkân-ı harp başkanı otomobille geldi. Sabah 15. Fırka'nın Koçana'ya yardım etmek üzere ilerlemesi emredilmişti. Aynı gün, sekiz saat sonra, bu fırkanın bir de Kumanova'ya ilerlemesi emredildi. Hakkı Paşa'ya birbirinden farklı iki emir verilmişti. Emirler Bereketli telgrafhanesi ve 13. Fırka'nın yâveri aracılığıyla gönderiliyordu. Tabii ki fırka ilk emir gereğince sokulabildiği kadar ilerlemişti ve şimdi tekrar geri alınamıyordu. Koçana'daki durum karargâhta hiç önemsenmiyor, orası için kesin bir karar ve emir verilemiyordu. Ordunun Kumanova'ya ilerlemesi için karar verildiğinde, kolordu yalnız 13. ve İştip fırkalarıyla gidebilecek durumdaydı. İştip Fırkası'na pek güvenilmiyordu. O nedenle kolordu kumandanı fırka kumandanı Halit Paşa'yı akşam İştip'e gönderdi. Ben de hızla oraya

İşkodra savunmasında Turhan Paşa ve erkân-ı harpleri.

gittim. Sırtlarda 66. Alay'dan bir tabur duruyordu. İştip'e girerken yol üstünde Köprülü'den yollanan cephane ve erzak yüklü öküz arabalarını gördüm. İştip köprüsünden geçerken büyük bir izdiham vardı. Köprü üzerinde halk ve öküz arabaları köprüyü kapamıştı; çünkü aynı zamanda İştip'ten Koçana'ya da cephane gidiyordu. Güçbela köprüyü geçtim. Süvari kışlasında bir karargâh bayrağı gördüm. Fırka kumandanının orada olacağını düşünerek gittim. Kışla meydanından geçerken 46. Alay'ın mitralyöz bölüğünden Mülazım-ı evvel Yanyalı Fehmi Efendi'yi gördüm. Fırka kumandanının orada olup olmadığını sordum; "Bilmem," dedi. Daireye gittim; aradım, kimse yoktu. Meğerse bayrak, 16. Fırka'nınkiymiş. Karargâh Koçana'ya gittiği halde bayrağı orada bırakmışlar. Bu yüzden zaman kaybettim. Sonra kasabaya inip İştip Redif Fırkası'na gittim. Halit Paşa'yı bularak, "Fırkanın yarın sabah erkenden emredilecek yönde kesinlikle hareket etmesi lazım. En ufak bir gecikme sorumluluk yaratacağından ona göre hazırlanılması kolordu kumandanınca emrediliyor," diyerek sözlü emri ilettim. Halit Paşa beni oturttu. Bir sigara verdi ve, "Hazırız. Şimdi tekrar hazırlanma emri veririm. Yalnız, Köprülü Alayı tahkimat için geçmiş. Bu sebepten dolayı onu tekrar sağıma geçireceğim. Bir ihtimal o biraz gecikir; fakat yerine getiririz," dedi. Paşa rahatsızlığından da bahsetti, kalp hastalığından korktuğunu, yanında daima ilaç ve doktor bulundurduğunu söyledi. Ona, "Arzu buyurursanız fırkayı bırakın, İştip mevki kumandanı olarak kalın. Rahatsız olduğunuza göre kolordu kumandanı izin verir," dedim. Esasen kolorduda da Halit Paşa'nın fırkadan alınması düşünülüyordu. Bunu bildiğim için o yönde teşvik etmek istedim; ama, "Hayır, gideceğim. Artık yolda ya da harp meydanında ölünceye kadar duracağım," dedi ve erkân-ı harp reisi İsmail Hakkı Bey'le görüşerek hazırlık için emir verilmesini istedi. Yarım saat oturduktan sonra yola çıktım. Kolordu otomobili bazı işler için İştip'e gelmişti. Yolda ona rastlayınca süvariyi geride bırakıp ona bindim ve yol zahmeti hafifledi.

21 Ekim akşamı kolordunun Koçana'ya doğru yürüyüş emri geldi. Emri ben kaleme aldım; erkân-ı harp reisi de imzaladı. Bir gün önce 13. Fırka İştip'e, İştip Fırkası ve Nişancı Alayı da nihayet Bereketli'ye gelmişti. Artık karargâhımız Bereketli'deydi. Bereketli müdürünün dairesinde yattık. Kumandan Said Paşa o gün terfi emrini aldı. Onu dairenin balkonunda, "Tebrik ederiz, inşallah kolordunun zaferini de tebrik etmekle müşerref oluruz," diyerek kutladım. "İnşallah, asıl tebrik o olur," dedi. Düşünceli ve asabi görünüyordu. Koçana'yı düşünüyordu. Mehmet Paşa'yla makine başında haberleşmişti. Koçana büyük bir telaş içindeydi. Said Paşa, Mehmet Paşa'nın telaşına kızmıştı. Mehmet Paşa'nın Koçana'daki durumu idare edemeyeceğini düşünüyordu. O gece yarısı Nişancı Alayı kumandanı Kâzım Bey'i oraya gönderdi. Oysa Kâzım Bey'i İştip Fırkası için ayırmıştı. Koçana hadisesi yüzünden kuvvetlerimizin yenilmesi hiç kabul edilemezdi. Çok zararlı olurdu. Kâzım Bey'in seçilmesi de pek isabetli olmadı. Acaba bu kararda İttihatçı muhalefetin de etkisi var mıydı? İttihatçılar arasında hükümeti düşürmek için her şeyi yapabilecek, hatta ordunun yenilmesinin dahi kendi zaferlerinden daha önemsiz olduğunu düşünecek kadar hükümet karşıtı olanlar vardı. Gerçi Mehmet Paşa İttihatçı veya İtilafçı değil, sapasağlam bir askerdi. Böyle olduğu için Mehmet Paşa'nın Kâzım Bey'le değiştirilme-

sinin sırf Koçana'nın idaresindeki telaş ve heyecandan doğduğunu kabul edebiliriz.

22 Ekim'de karargâh, Nişancı Alayı'yla birlikte yürüyordu. Ordu emri, ordu karargâhının kolordu karargâhıyla birlikte bulunacağını ve V. Kolordu karargâhının da Novasıl'da olmasını istemişti. Kolordu karargâhı o akşam Novasıl'a gidemedi ve Gradişte'de kaldı. Bereketli'den geç hareket edildi, sonra yolu kaybedince zaman kaybı doğdu. Akşam Gradişte köyüne girebildik. Yolda, Malina civarında İştip Redif Fırkası'nın mola vermiş haldeki taburlarını gördük. Çok karışık haldeydiler. Bu fırkanın düzgün ilerlemediği anlaşıldı. Said Paşa zabitleri uyararak hemen ve düzgünce hareket etmelerini söyledi. Bölük kumandanları karmakarışık bir şekilde bölüklerinin başına gitti ve yürüyüşü başlattı. Bizim de muharebe meydanına giderken kendi arazimiz içinde yolu kaybetmemiz bir kolordu karargâhı için çok ayıp bir şeydi. Kendi kendime çok kızdım ve tecssüf ettim.

Gradişte'ye yaklaştığımızda Said Paşa bana köyü bulmamı söyledi. Köyyamaçta ve yoldan hemen hemen yarım saat uzaklıktaydı. Etraf ağaçlık olduğundan görülemiyordu. Köyden çeyrek saat kadar uzakta birtakım saman kulübeleri yanıyordu. O tarafa gittim, bir şey göremedim. Sonra aşağı yola indim. Yoldan köyün uzakta ve yukarıda olduğunu gördüm. Onlar da karargâhla beraber beni takip ediyordu. Beni yukardan çağırdı, yanına gittim. Köyün uzakta olduğunu bildirdim. O da, "Vah erkân-ı harplerim. Karargâh böyle mi taşınır? Hani burası bir nahiye merkeziydi? Meğer bir köymüş," diyerek söylendi. Ben bir şey söylemedim, köye doğru yürüdük. Köye çıkarken, fırkasına katılmak üzere ilerleyen 13. Fırka seyyar hastanesinin öküz arabalarını gördük. Biri kırılmış, yolunu şaşırmış, o yüzden Gradişte'ye gecikmeli olarak gelmişti. Köye birlikte girdik. Burası hakikaten nahiye merkezi çıktı. Jandarma karakoluna girip yerleştik. Eşyalarımızı beklediysek de gelmedi. Yanımızdaki peksimetle biraz da kaşarpeyniri yedik.

Karargâh niçin Gradişte'ye geldi? Ordu bizi Novasıl'da[17] bildiğine göre oraya gitmeliydik. İki saatte oraya gidebilirdik. Ertesi gün kesin muharebe olmasına rağmen böyle oldu. Kolordu kumandanı yetişemez diye mi, Gradişte'de dinlenebileceği bir konak var diye mi? Başka bir sebep varsa da bilmiyorum. Üstelik geceyi Gradişte'de geçireceğimizi de bildirmemiştik. Diğerleri gibi o emri de ben yazmıştım. Fakat Gradişte'de kalacağımızı ben de bilmiyordum. Hatta ordu emrine uygun olarak, kolordu karargâhının Novasıl'da bulunacağını da emrin son maddesine yazmıştım; ama erkân-ı harp reisi, "Şimdi yazmayın. Yarın hareket edelim de sonra bakarız," demişti.

Kolordu kumandanı her gidilen yerde geri hizmetlerin mutlaka düşünülmesini istemişti. Daha Selanik'te kolordu toplanırken Köprülü'deki erzakı yetersiz bularak ihtiyaten başka tedarik yolları düşünmüştü. Hatta bu konuyla ilgili olarak 2. Şube müdürü Binbaşı Necati Efendi'yi Selanik'e yolladı. Kuvvetler Bereketli'ye toplanınca da oraya erzak sağladı. Bereketli'de bir menzil kumandanlığı oluşturarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye [Genelkurmay] 2. Şube müdürü Binbaşı Kemal Bey'i tayin etti. Geriden gelecek erzakın kolorduya sevk edilmesini sağladı. Bunlar yapılırken erkân-ı harp heyetine ne bir şey sordu, ne de fikir aldı. erkân-ı harp reisinin de bu konuda bir dahli ya da etkisi olduğunu sanmıyorum. Kumandanın bütün bunları yalnız başına düşünüp yaptığını sanıyorum. Erkân-ı harp heyetini erzak ve iaşe meseleleriyle uğraştırmıyordu. Said Paşa erkân-ı harplerinin iaşe konularında yetersiz olduğu düşüncesinde bir yere kadar haklıydı. Kolordu erkân-ı harplerinden bunu gereğince yapabilecek kimse yoktu.

Gradişte jandarma karakolunda gece yarısına kadar ordu emri bekledik. Ordu emirleri o günden itibaren hep gece yarısından sonra geldi. Büyük olasılıkla ordu genel durum hakkında geç haberdar oluyor, karar vermesi de gecikiyordu. Yorgunluktan dolayı gece yarısına kadar beklemek zor oluyor, uykumuz geliyordu. Biz de beklemeyip, emir gelince kalkıp gereğini yapmak üzere yattık. 26. Süvari Alayı'ndan Mülazım [teğmen] Kadri Efendi emri getirdi. Çalışkan ve aktif bir zabitti. 34 gecedir hep at üstünde keşif yaptığını ve hiç uyumadığını söylüyordu. Gerçekten de ayaktayken vücudu sallanıyor, gözleri gayriihtiyari kapanıveriyordu. Fakat yine de kolordu emrini hemen alayına götüreceğini söyledi. Allah gani gani rahmet eylesin, 29 Ekim günü, Bereketli'deki bir keşif sırasında şehit oldu. Emir gelince kalktık, haritayı açtık. Erkân-ı harp reisi her zaman olduğu gibi, "Uzun uzun düşünmeye, pergel kullanmaya gerek yok, İzzettin sen emri yazıver, sonra okuruz," dedi. Yazdım ve okudular. Aynen kabul ederek hemen yâverlerini ve ilgilileri de toplayıp çoğalttık; fırkalara ve kıtalara gönderdik.

23 Ekim'de erkenden kalkıp Novasıl'a doğru yürüdük. Gradişte civarında konaklayan Nişancı Alayı da yürüyüşe başladı. Novasıl'a vardık. 15. Fırka'nın nehri geçerek kısmen İslanya sırtlarını işgal etmekte olduğunu gördük. Yağmur başladı. Zibofçe'nin kuzeydoğusundaki tepeden etrafı incelemeye başladık. Emir gereği Nişancı Alayı sağ yana, İştip Redif Fırkası ise Kosmeniçe'ye gelecekti. Kolordu kumandanı araziyi görünce emri düzeltti. Nişancı bölüğü zaten Novasıl'a doğru geliyordu. Orada kalmalarını söyledi. Kolordu kumandanı burada bir anında karar alma becerisi gösterdi. Emirde belirtilen hareket haritaya göre yazılmıştı. Oysa Nişancı Alayı Kosmeniçe'ye gitse kumandanın elinden uzaklaşmış olacaktı. Kumandan ise kuvvetlerini eli ve gözünün altında tutmak istiyor ve doğrusunu yapıyordu.

Sonra Zibofçe köyünün batısındaki tepeye gittik. Yağmur şiddetlendi, ortalığı sis kapladı. Bir çoban kulübesine girip oturduk. Ayaküstü biraz ekmek, peynir yedik. Torbamda biraz balık yumurtası vardı, kumandana da verdim. Erkân-ı harp reisi ileri gidip 13. Fırka'nın durumunu ve düşman mevzilerini görmek istiyor, fakat kesin bir emir veremiyordu. "Evet gitmeliyiz, emrederseniz ben

gideyim," dedim. İlk muharebe deneyimim olduğu için büyük bir hevesle ileri mevziye gidip keşif yapmak istiyordum. Şimdiye kadar bana hep tatbikat gibi görünen bu harekât hislerimi değiştirmişti. Hakiki bir muharebede olduğumu anlamaya başladım. Bir aralık biraz durakladım. Kesin bir emir olmadığına göre gitmesem de olur diye düşündüm. Sonra kendimi topladım, "Bu bir görev," dedim ve emir olmasa da gerekeni yapmaya karar verdim. Kolordu kumandanına yardım etmek görevimdi. Hemen süvarimi aldım, atımı sürdüm ve suyu geçerek ilerledim. Sırtlara çıkarken yağmur ve sis devam ediyordu; yer çok çamurlu ve kaygandı. Hayvan güçlükle yürüyordu. Sol yandan şiddetli top sesleri gelince durdum. Önümden de tüfek sesleri gelmeye başladı. Biraz heyecanlandım. Avcı hattına gidip gitmemeyi düşündüm. Gençliğim ve hayatım aklıma geldi. Önce korktum, sonra kendimi topladım. Çocukken evde ağabeylerimden dinlediğim cesur zabit ve asker hikâyeleri, "Falanca zabit ne cesurdu" gibi anılarını anlatışları aklıma geldi, "Hayır korkmayacağım, görevimi yapıp döneceğim," diyerek ileriyi keşfe çalıştım. Yağmur gözlemeye engel oluyordu. Bu arada iki yüz metre kadar sağımda bir piyade ateşi gördüm. Dikkat edince bizim ihtiyattaki bir piyade taburumuz olduğunu anladım. Karmakarışık, ayağa kalkmış, hemen hepsi gelişigüzel silah atıyordu. Düşmanın oradaki siperlerini iyice görebiliyordum. 13. Fırka'dan 13. Tabur'la 37. ve 38. alayların muharebeye girdiklerini, düşmanla temas halinde olduklarını anladım. İhtiyatta bulunduğunu gördüğüm tabur kaçışıyor, cephane sandıkları dökülüyordu. Arkamdan da silah sesleri geldi. İki yüz metre kadar ileride düşmanın bir süvari bölüğü yaklaşmış, harp düzeninde ilerliyordu. Sisten dolayı uzaktan görülememişti. Sisten yararlanarak yaklaşıyordu. Taburun heyecanı ve ateş açma sebebi oydu. Çok yakınımdaki bu olayı soğukkanlılıkla düşündüm. Düşmanın ve bizim hareketlerimiz umut kırıcıydı. Taburun karışmasının sebebi sağ yanda bir emniyet tertibatı alınmamış olmasındandı. Bir keşif koluyla korunsa böyle baskına uğramazdı. Bu lakaytlığa çok sıkıldım. Daha ileri gitmedim. Yağmur boşanıyor, sis kalkmıyordu. Geçite doğru yaklaşırken 13. Topçu Alayı'nın 1. Tabur 1. ve 2. batarya bölüklerini gördüm. Geçitten geçmiş bekliyorlardı. Bölük kumandanları Yüzbaşı Fuat ve Yahya yanıma gelip, "Ne yapacağız? Bir emir almadık. Tabur kumandanımız geride, fırka kumandanıyla beraber geliyor," dediler. "Hiç emir almadığınıza göre hiç olmazsa şu önümüzdeki tepelere çıkıp mevzileri keşfedin, bataryaları en iyi nerelerden yürüteceğinizi belirleyin, düşman mevzilerini anlayın. Bunu kendiliğinizden yapabilirsiniz, vakit geçirmeyiniz," dedim. Onlar da kabul edip tepelere doğru çıktılar. Karargâha dönerken 39. Alay da geçitten geçiyordu. Biraz yürüdükten sonra Galip Paşa'ya rastladım. "Nereden geliyorsun?" dedi. Düşman süvari bölüğüyle bizim taburun halini anlattım, "Vah vah!" dedi. Geçidin güneyinde bir batarya ve tabur bıraktığını söyleyip uygun olup olmadığını sordu. "Çok güzel paşa hazretleri. Geçit hareketini sağlıyor ve çok iyi korunuyor. Hatta düşman süvari bölüğüne o tepeden yapılan atış etkili oldu," dedim. İfadelerimi iyi karşıladı ve "Bismillah" diyerek geçidi geçip muharebe meydanına gitti. Yanında Topçu Binbaşı Mazhar Efendi ve fırka doktoru Kaymakam [yarbay] Bekir Bey ile emir zabitleri vardı. Erkân-ı harbi Osman Zati Bey ise ileri, alayların yanına gitmişti.

Kolordu karargâhına döndüm ve olayı kumandan ile erkân-ı harp reisine anlattım. O sırada yağmur dinmeye ve hava açmaya başladı. Kolordu karargâhından harp meydanı tamamen göründü, durum anlaşıldı.

Bir ara Erkân-ı harp Kaymakam Adil Bey (Köstendil) gönderildiği yerden geldi. Kumandana gitti ve, "Efendim, fırkayı bulamadım," dedi. Paşa bu söze kızdı. Hiddetle, "Hadi git, git neredeyse bul," dedi. Adil Bey, "Atım yoruldu," dedi. Kumandan, "Hadi diyorum sana," dedi ve çok kızdı. Meğer Adil Bey'den İştip Redif Fırkası'na gitmesini ve harekete geçmesi gerektiğini bildirmesini istemiş. Bu iş için bir yâver de gönderebilirdi. Fakat Halit Paşa'nın atalet ve iktidarsızlığını biliyordu. Etkili olması için bir erkân-ı harp kaymakam göndermişti. Fırka ise karargâhtan azami üç saat uzakta, Kosmeniçe taraf ındaydı. Fırkayı bulamaması hayret edilecek bir durum, bulmadan geri gelmesi ise affedilmeyecek bir hataydı. Kumandanın ihtarına karşı atının yorgunluğunu ileri sürmesi de büyük bir yanlıştı. Böyle önemli bir anda böyle bir hareket hiç yakışmadı. Bu hareket tarzı erkân-ı harplerimiz için büyük bir kusur, hatta suç oluşturur. Adil Bey ikinci ihtar üzerine gitti. Uzun zaman dönmeyince bu sefer kumandan, Erkân-ı harp Yüzbaşı Kâzım Bey'i (Özalp) arkasından gönderdi. Bir alayın bataryayla beraber Çavuşköy'e hemen ilerlemesi emrini verdi.

Muharebeyi seyrediyorduk. Sırp piyadesinin ilk hatları çekiliyordu. 13. Fırka da yavaş yavaş takip ediyordu. Bu hareket karargâhtan izlendikçe sevinç yaratıyordu. Hatta bir ara Erkân-ı harp Reisi Mustafa Bey, sevincini tutamayarak, "Aman Allah'ım, kaçıyorlar," diye zafer ilan etti. Ben bu hareketten henüz tatmin olmamıştım. Kesin bir darbe vurulmadığını düşünüyordum. O yüzden durgundum. Piyadenin hareketleri dikkatimi çekiyor, yayılma ve ilerlemeleri düzensizlik gösteriyordu. Taburlara iyi bir taarruz ve hücum yönü gösterilmediğini düşündüm. Sonra 13. Fırka'dan Erkân-ı harp Osman Zati (Koral) Bey'le konuştum. Beni onayladı.

Kolordu cephesindeki top muharebesi şiddetli değildi. Düşmanın iki üç bataryası, bizim de iki bataryamız vardı; fakat bu iki batarya gereken şiddeti gösteremiyordu. Düşman mevziinin dayanıklı olmasından mı yoksa tabur ve batarya kumandanlarının durgunluğundan mı diye baktım; ikisi de doğru çıktı. Daha sonra da bu batarya kumandanlarıyla tabur kumandanının harbin farklı muharebelerinde etkin ve cesur çıkışları olmadı. Hatta piyadenin cesurca hamlelerinin topçu ateşiyle pek korunma-

dığı ordu kumandanı Zeki Paşa'nın da dikkatini çekti ve bu konuda kolorduya bir emir gönderdi. Saat 8.00'e doğru Zibofçe köyünün kuzeydoğu tepesindeydik. 13. Topçu Alayı'ndan Kâzım Efendi'nin bataryası yanımızdaydı. Bu 3. Batarya düşman mevziini 550 metre mesafeden dövüyor, aynı mevziye ilerleyen piyadelerin hareketini sağlıyordu. Kâzım Efendi bataryanın yönetiminde becerikli ve iyiydi. Fakat batarya düşman ateşi dışındaydı. Kumandan beni yanına çağırarak Kosmeniçe ile Çavuşköy arasında duran İştip Redif Fırkası'na gönderdi ve, "Bir alayla bir bataryanın önceden hareket ettirilen alay ve bataryayı takip edip Çavuşköy'e gitmesini tembihle. Önceki alay suyu geçerek Nagoriç Tepesi'ne ilerleyerek taarruz edecek; yeni bir emre kadar Çavuşköy'de duracak," dedi.

Atım yorgundu. O yüzden Kolordu İstihkâm Kumandanı Binbaşı Süleyman Efendi'ninkini alarak İştip Fırkası'na doğru ilerledim. Kol başına doğru yaklaşıp yüksek sesle alay kumandanını sordum. Bir iki defa bağırdıktan sonra, "Buradayım," diyerek ortaya çıktı. Yüksek sesle bağırmam gücüne gitmiş olacak ki, tavrında bir soğukluk hissettim. Kaymakam Kâmil Bey'le daha evvel Köprülü'de görüşmüştük. Ağırbaşlı biri gibi gelmişti. Kolordu kumandanının emrini kendisine söyledim. Fırka kumandanını sordum. "Köydedir," dedi. "Emri siz icraya başlayın, ben şimdi fırka kumandanını bulur, ona da tebliğ ederim," dedim. "Peki," dedi, orada topçu kumandanı 1. Tabur Kumandanı Binbaşı Rıza Efendi de vardı. Ona da bataryayla ilgili şeyleri söyledim. "Ben de bu bataryayla mı bulunacağım?" diye sordu. Kendisine, "Siz tabur kumandanı yani fırka topçu kumandanısınız; fırka kumandanının yanında bulunursunuz. Bir bataryanız daha kalıyor," dedim ve fırka kumandanını doğru yürüdüm. O da yavaş yavaş, erkân-ı harpleri ve maiyetiyle geliyordu. Emri söyledim. Bana muharebe hakkında sorular sordu; bildiklerimi anlattım. Kosmaniçe'nin kuzeydoğusundaki Taşlıtepe'de ortaya çıkan eşkıyaya karşı Tikveş Taburu'nun o tarafa yollandığını ve muharebeye giriştiğini söyledi. O eşkıyadan biraz korkmuşlardı. Önemsiz olduklarını, tabur da gittiğine göre hiçbir korkuya gerek olmayacağını, düşmanın Eğridere mıntıkasında hiç kuvveti bulunmadığını, fırkasının sağında da 26. Süvari Alayı'nın bulunduğunu söyledim. O da karargâhıyla Çavuşköy'e doğru yürüdü. İşimi bitirerek karargâha döndüm. Kumandanı bilgilendirdim.

Kendi atımı bıraktığım yerde bulamadım. Biraz aradım. Meğer kolordu yâveri Yüzbaşı Saim Efendi almış; bir yere gitmiş. Biraz sonra geldi. Hayvan su içindeydi. Eğerin arkasındaki heybe kaybolmuş, kılıç düşmüş, perişan haldeydi. Çok sıkıldım. Hayvan büsbütün yorulmuştu. Sormadan aldığı için azarladım. Bunu kumandan paşa da duydu ve, "Hiç kimsenin atını alma hakkı yoktur; bu büyük bir hatadır. Böyle şey olmaz," dedi. Yine bir tarafa gitmek gerekse hayvanın böyle yorgun olmasından dolayı çekeceğim zahmeti düşündüm ve canım sıkıldı.

Muharebe Nagoriç Tepesi'nde şiddetlendi. Piyade ilerledi. İştip Alayı'nın da tepeye yaklaştığı ve açıldığı görüldü. Karargâhta, alayla beraber giden üç bataryanın olduğunu, Yüzbaşı Pire Mehmet Efendi'nin bataryasıyla gittiğini ve düşman piyade mevziine çok yaklaştığını öğrendim. Biraz şaşırdım. Bir bataryanın, düşman piyadesine bu kadar yaklaşmasını gereksiz ve zamansız buldum. Fakat o tepede durum çok iyiydi. Akşama doğru tepe alındı. Piyadelerimiz tepeye çıktı ve köyü de işgal etti. Bunu karargâhtan görüyorduk. Zibofçe Tepesi'nde tutulan Kâzım Efendi'nin bataryasını daha ileriye göndermeye karar verildi ve batarya hareket etti. Aradan 15 dakika kadar bir zaman geçti, geçmedi Nagoriç Tepesi üzerinde bir karışıklık gördük. Akşam çöktüğünden tam fark edilmiyordu. Bazı geri hareketler gördük. Kumandan paşa oradaki durumun aleyhimize döndüğünden şüphelenerek bataryanın tekrar geriye çekilmesini emretti. Batarya seri ateş açtı. İyice akşam olunca her tarafta bir sükûnet oldu, top, tüfek sesleri kesildi. Hiçbir şey görünmüyordu. Konaklama amaçlı kullanılan köye gittik. Paşa, erkân-ı harp reisi ve yâver Sırrı Efendi'yle bir evde kaldı. Diğerleri on kişi kadardık. Adil Bey, Yüzbaşı Kâzım (Özalp), Saim, Hamdi, Veteriner Mazlum, Eczacı Mülhak, Nazmi, Mustafa ve beş yâverle bir eve gittik. Çok yorgunduk. Önce gelenler yiyecek hazırlamıştı. İki tavuk almış kızartıyorlardı. Toplandık, yedik. Bir ara top sesleri duyuldu. Kumandan, "Çıksın, baksın, top sesleri ne taraftan?" diye bana haber gönderdi. Kumanova sırtında olduğunu anladım. Paşanın konağına giderken karanlıktan ve çamurlu yokuş ile hendeklerden o kadar zahmet çektim ki yanına soluk soluğa gittim. Bütün gün öteye beriye koştum, o kadar yorulmadım. Konağa döndüm. Topçu 7. Tabur 2. Batarya kumandanı Mülazım-ı evvel Kilisli Nuri Efendi'yi gördüm. Diğer arkadaşlar da oradaydı. Hepsi sessiz ve durgundu. Merak edip, "Ne var?" dedim. Anladım ki Nagoriç Tepesi'nde o akşamüstü görünen garip durum aslında bizim için memnuniyet verici değilmiş. Piyademizin taarruzu ve Mehmet Efendi'nin bataryasının çok yakından, 50-100 metreden atışları Sırp avcı siperlerini döverek perişan etmiş; teslim olmaya hazırlanmışlar. "Teslim!" diye hep birden ayağa kalkmışlar. İçlerinden uzun boylu ve şişmanca bir zabit ortaya fırlayıp Mehmet Efendi'nin yanına koşup boynuna sarılmış. Bizim asker de bu durumu görünce ayağa kalkmış, tepe üzerinde bir karışıklık olmuş. Sonra ayağa kalkıp henüz kalkmayan Sırp askerlerine ateş etmişler. Sırp askeri istihkâma saklanmış. Zabitleri bir daha teslim olmaya kalkmış. Bizim asker aynı hareketi tekrarlayınca bu sefer Sırplar mitralyözle karşılık vermiş. Bizim asker ve zabitler zaten ortada karışık durumda durduğundan dağılıp kaçmış, birçoğu da yaralanmış. Batarya kumandanı da şehit olmuş. Bataryanın büyük kısmı da vurulmuş. Bu haber hepimizi üzdü. Sevincimiz üzüntüye dönüştü.

Bir saat sonra Yüzbaşı Mehmet Efendi geldi. O da olayı anlattı. Fakat o bizim askerin çekilmesinden sonra açıkta kalan bataryanın meydanda kaldığını, batarya yanındaki herkesin vurulduğunu, kendisinin de kolundan yaralandığını söyledi. Piyademiz bir daha başlarını kaldırıp bu

bataryayı kurtarmaya da gitmedi. Böyle garip bir haldeyiz. Sırplar gece yarısı siperden çıkarak askerimizin gözünün önünde Mehmet Efendi'nin bataryasını da kendi taraflarına çektiler. Yönetim zaafı ve düzensizliğin çok garip bir sonucu.

Gece konakta hepimiz uzanmış yatıyorduk. Gözümüze uyku girmiyordu. Uykuyla uyanıklık arası bir haldeydik. Gece yarısından sonra paşa, Ali Efendi'yle 24 Ekim günü için ordudan gelen bir emir gönderdi. Buna göre kolordu emri yazıp göndermemi istedi. Kalktım. Diğer arkadaşlar da kalktı; emri okuduk, haritalarımızı açtık, kolordu emrini yazdım. Diğer arkadaşlar da uygun gördü ve taslağını kumandana götürdüm. Erkân-ı harp reisi de oradaydı. Okudum. Uygun gördüler. Temize çekip fırka ve alaylara gönderdik; 13. Fırka'nınkini de Galip Paşa'ya verdik.

Tekrar yatmak üzereydim ki, bilmediğim bir sebepten dolayı Galip Paşa ile Said Paşa arasında kumandanlık becerisi konuları konuşulmaya başlandı. Kim olduğunu hatırlamadığım biri, "Erkân-ı harplerden kumandan yetişemez," dedi. Sonra Said Paşa da eski bir büyük kumandanın sözüne atfen, "Falanca öyle söylüyordu, erkân-ı harplerden kumandan olmaz," dedi. Paşaların, kumandanların erkân-ı harp olmaması gerektiğine dair sözlerine tabii ki katılmadım. Erkân-ı harp olduğumdan böyle düşünüyor değilim. Bu görüş doğru olamaz. Eyyüp Paşa, Osman Paşa, Ahmet Muhtar Paşa gibi kumandanlar da erkân-ı harplikten yetişmişti. Said Paşa'nın erkân-ı harplere güvendiğini de biliyordum. O sözleri acaba Galip Paşa'nın fikrine katılmış olmak için mi söyledi? Yine de Said Paşa, son zamanlarda muharebe meydanında değişken emirleri erkân-ı harplere havale etmeden veriyordu.

Galip Paşa kolordu karargâhına geldi. Fırkasının yanında bir yer ayarladı ve çadır kurdurarak yattı. Yanında yalnızca bir yâver vardı. Erkân-ı harp heyeti fırkayla kalmıştı. Galip Paşa'nın o gece neden kolordu karargâhına ve kumandanın yanına geldiğini bilmiyorum. Geceyi sakin ve rahat geçirmek için mi, yoksa kolordu kumandanıyla bazı konuları bizzat görüşmek için mi? Kolordu kumandanı onu iyi karşılayarak kabul etti. Duyduğuma göre alnından da öpmüş. Bu hareket Said Paşa'nın 23 Ekim muharebesinde 13. Fırka'nın, dolayısıyla da kumandanının gayret ve faaliyetini takdir ettiğini ve diğer Redif Fırkası'nın kumandan ve askerlerine hemen hemen hiç güvenmediğini belirtmek ve ertesi gün için motive etme amaçlı olmalıydı. Her neyse, bu işler, her ihtimalde iki kumandan arasında başka bir meselenin daha olduğunu gösteriyor.

24 Ekim sabahı erkenden kalktık. Kalkmamızla beraber top sesleri de başladı. Muharebenin başladığını anladık. Gece gelen ordu emrinde Sırpların geri çekilmeye başladığı ve ordunun bugün onları takip edeceği bildirildiği için herkesin kalbi bir başarı azmiyle çarpıyordu. Ben bu geri çekilmeyi pek mümkün görmemiştim. Bir gün evvel gördüğüm durum ve harekâtın gidişine göre, Sırplar geri çekilecek kadar mağlup olmamıştı. Fakat diğer kolorduların cephelerindeki durumu bilemediğim için o tarafta kesin bir darbe vurulduğu ihtimalini düşünerek başarma umuduyla işe başladım. Karargâh erkenden, bir gün önceki yerine çıktı. Muharebeyi izlemeye başladık. Nagoriç bir gün önceki durumdaydı. Düşman yine mevkiindeydi ve takviye de gelmiş, topları güçlenmişti. Piyadelerimiz tepenin güneyinde ve ölü açı oluşturan bir örtünün gerisinde yığınlanmış duruyordu. Kâzım'ın bataryası tekrar ateşe başladı; fakat piyadede ciddi bir hareket olmadı. Kumandan, Galip Paşa'ya, tepenin hemen alınması için haber gönderdi. Tepenin bugün alınması daha kolaydı, çünkü kolordu emriyle Celaliye köyünün kuzeydoğusundaki tepede iki dağ bataryası yerleştirilmişti. Bu bataryalar Nagoriç düşman mevziini yandan etkili bir şekilde dövüyordu. Fakat bu topçu gücünün hemen taarruz ve hücum ederek tepeyi işgal edip kesin başarı sağlayacak tabur ve alay kumandanları yoktu. Kumandan paşa İştip Redif Fırkası kumandanına gitmemi istedi ve "Git, Halit Paşa'ya söyle. O İştip Alayı'na çabuk emir versin, taarruz etsin, hücum etsin, hatta kendisi de erkân-ı harbi de bizzat ilerlesin; askeri teşvik etsinler. Aksi takdirde ona kötü davranır, üniformasını söktürürüm," dedi. Hemen atıma bindim, süvarimi yanıma alarak Çavuşköy'e gittim. Orada Priştine Fırkası'nın sıhhiye bölüğü vardı. Halit Paşa'yı sordum, "Topçu mevziine gitti," dediler. Topçu mevziine gittim. Halit Paşa da erkân-ı harbi de oradaydı. Emri söyledim, fakat son cümlesini söylemeye çekindim. Daha doğrusu böyle bir şey söylemek bana ağır geldi. Keşke söyleseydim. "Şimdi gideceğim. İşte Köprülü Alayı'nı Voynik yönüne gönderiyorum," dedi ve maiyetini alarak Celaliye köyüne doğru gitti.

Biraz orada kaldım. Harp meydanına hâkim, geniş bir saha olduğu için etrafı gözlemledim. İki dağ topu bataryasından biri hızlıydı. Diğeri de sınıf arkadaşım, İttihat ve Terakki üyesi bir ihtiyat zabiti olan Yüzbaşı Asım Efendi'ninkiydi. İki batarya da düşman mevziine ateş açtı. Adi bataryanın mermisi menzile yetişemediğinden ateşi kesti. Hızlı batarya ise dehşetli vuruyordu. O sırada düşman mevziinde gördüğüm bir manzaradan dolayı düşmanı çok takdir ettim. Hızlı bataryanın şarapnelleri siper gerisindeki Sırp istinat piyadesini etkiliyor, Sırplar kaçıyordu. 200 metre geride bir kuru dereye girip saklanıyor, beş dakika sonra bir zabitin yönetiminde yeniden harp düzenine geçip mevkilerini alıyorlardı. Bu durum üç kere tekrarlandı. Sırp askerindeki düzenin güzel bir örneğiydi. Hızlı dağ bataryasının şiddetli ateşi Sırp mevziini çok sarstı. Ne yazık ki piyade bundan pek yararlanamıyor, hâlâ atıl kalıyordu. Biraz sonra düşman bizim bulunduğumuz topçu mevziine şiddetli bir ateş açtı. İki mermi çok etkili oldu. Oradaki görevim bitmiş olduğundan Halit Paşa'ya emri tebliğ ettikten sonra gitmem gerekirdi. Fakat durumu görüp kumandana bildirmek üzere kalmıştım. Şimdi bu mevzi tehlikede olduğuna göre gitmeli, haber vermeliydim. O sırada aklıma bir şey geldi. Düşmanın topçu ateşinin hemen üzerine gidersem batarya kumandanları ve bataryayı korumak için bırakılan Redif Bölüğü

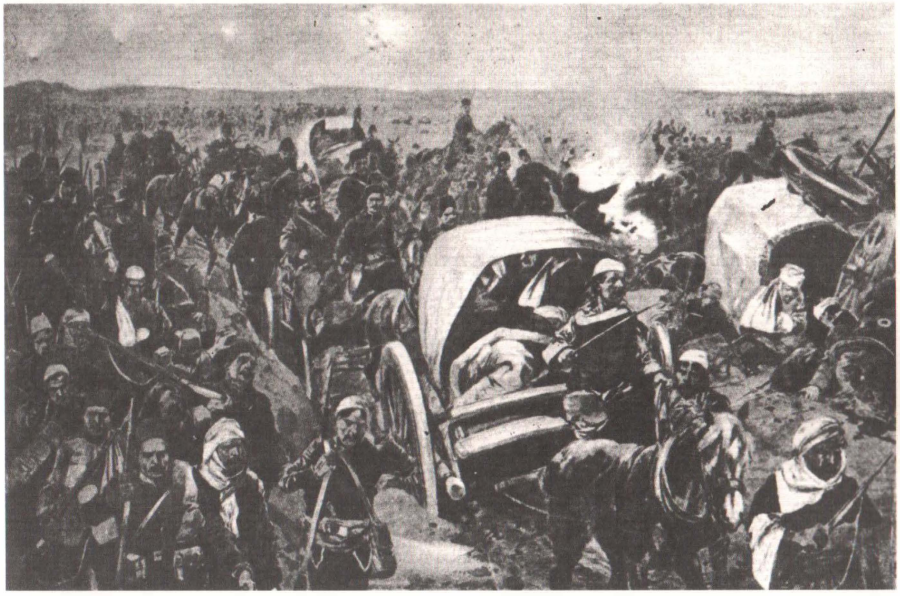
üzerinde olumsuz bir kanı uyandırabilirdim. Onun için biraz daha durmaya karar verdim. Batarya kumandanının gözetleme yerine giderek gözleme başladım. Düşman ateşi şiddetliydi ve etkili olmaya başlamıştı. Bazı misketler bataryanın üzerine düşüyordu. Batarya kumandanı gözlem yerindeyken tepesinde şarapneller patlıyor, saklanmak zorunda kaldığından net gözlem yapamıyordu. Düşmana önem vermeyerek kendi bataryasının ateşine bakmasını ve düşman bataryasını vurmasını tembih ettim. O ara mektepten yeni çıkmış bir mülazım olan Tahir Efendi'nin bir arkadaşına, "Benim takımıma sen bak," dediğini duydum. "Ne oldu?" dedim. Elini göstererek, "Vuruldum," dedi. "Zarar yok, yaran hafif, hemen sardır ve takımını kendin idare et," dedim. Düşman şarapnellerinin etkisiyle muhafız Redif Bölüğü askerleri düzensizce gerilemeye başladı. Onların yanına gidip zabitlerine, "Onları topla ve güvenli bir yerde bir arada tut. Şarapneller o kadar etkili değil, mesafe uzak," dedim. O da topladı, yanaşık düzende, takım kolunda yere yatırdı. Daha fazla kalmadım. Karargâha dönerken 26. Süvari Alayı ve Mülazım-ı evvel Cemal Efendi'ye rastladım. Yanında üç dört atlı vardı. O da benimle geldi ve Çavuşköy'e gittik. Yol üzerinde beşaltı şarapnel patladı. Düşman bataryası Çavuşköy yolunu ateş altında tutuyordu. Daha evvel Halit Paşa karargâhıyla geçerken onu da ateş altına almış.

Köye varmadan önce Değirmenler hizasında Bulgar kıyafetli bir adam ölmüş, kanlar içinde yatıyordu. Biraz ileride de kıyafetinden Müslüman olduğu anlaşılan ihtiyar, zayıf bir kadın yüzükoyun yatıyordu. Bunlara bir göz atarak köye girdim. Halit Paşa'ya rastladım. "Paşa, emir gönderdiniz mi?" dedim. "Şimdi gönderiyorum," dedi. Kendi kendime, "Eyvah!" dedim. Bu ne yavaşlık... Onu korkutmak için Said Paşa'nın tehdit eden sözlerini söylemek istedim; fakat yine söylemedim. "Paşa hazretleri, Said Paşa emrin çok hızlı yerine getirilmesini emretti; aksi takdirde sorumluluğunuz olacağını da buyurdu," dedim. "Evet, tabii sorumluluk doğar; şimdi haber gönderiyorum," dedi ve erkân-ı harp zabitine dönüp, "İsmail Hakkı Bey oğlum, yaz..." dedi. Bunların bir iş beceremeyeceğini anladım. Bu sırada bir nizamiye taburunun vadiden geçip Nagoriç Tepesi'ne doğru ilerlediğini ve açıldığını gördüm. Köydeki dağınık bazı sıhhiye ve nakliyecilere sordum. 8. Nişancı Alayı'nın 2. Tabur'u olduğunu söyleyediler. Said Paşa'nın İştip Fırkası'yla hiçbir iş yapılamayacağından ihtiyat olarak bir tabur gönderdiğini anladım. Karargâha doğru yürüdüm. Tepeleri çıkarken pek çok arka çantası gördüm. Asker taarruz ederken o yükü taşıyamıyor, birçoğunu atıyordu. O sırada bir sandık içine saklanmış bir Bulgar askeri ortaya çıktı. Kıtasından ayrılmış, kaçmak için fırsat arıyordu. Yanımdaki Mülazım Cemal Efendi onu alarak Nişancı Alayı'na götürdü.

Karargâhta kimseler yoktu. Topçu Yüzbaşı Kâzım Efendi'ye nedenini sordum. "Düşman şarapnelleri yağmaya başladı, buradan çekildiler," dedi. Köyün batısındaki yüksek tepeye çıktım. Karargâhı buldum. Paşaya haberi verdim. Nişancı Taburu'na ve 13. Fırka'ya tekrar haber ve emir gönderilmesiyle nihayet piyademiz faaliyete geçti, taarruz etti ve tepeyi işgal etmeyi başardı.

Bu sırada ordu karargâhından sınıf arkadaşım Erkân-ı harp Önyüzbaşı Rifat Bey (Sözüer) geldi. Kumandan paşa kolordunun vaziyetini soruyordu. Gerekli bilgiyi aldı. V. Kolordu Kumandanı Kara Said Paşa, Vardar Ordusu Kumandanı Halepli Zeki Paşa'nın aralıksız emirlerinden şikâyet ediyordu.[18] Anladığıma göre ordu kumandanı, Said Paşa'ya çok müdahale etmek istiyordu. Acaba diğer kolordu kumandanları gibi erkân-ı harplikten yetişmediği için mi güveni yoktu, yoksa ordu kumandanı olmak, altındakilere sürekli emir vermeyi mi gerektiriyordu? Eğer ilki doğruysa, Said Paşa'yı anlamamışlardı. Erkân-ı harp değildi ama harp tarihini bilen, Rus ve Yunan muharebelerinde bulunmuş, devlet hizmetinde hep başarılı olmuş, maiyetine karşı nüfuzu olan, emirlerini anında yerine getirten, askeri tecrübesinden yarar sağlanan bir kumandandı. Kolordusunu düşman karşısında sakin, güvenli ve bütün maiyetini kullanarak idare ediyordu. Bu yüzden Said Paşa biraz alınmıştı. Rifat Bey'e, "Artık derse ihtiyacım yok. Çok fazla müdahale ediliyor. Bize bu meydanda adeta ders verilmek isteniyor. Buna ihtiyacım yok. Eğitmenlikten yetişmiş ordu kumandanı ders vermek istiyorsa, mektebe gitsin," dedi.

Muharebe bütün harp hattında şiddetle devam ederken VI. Kolordu cephesinde bazı değişiklikler görülmeye başlandı. Avcı hatları geri çekiliyordu. Oldukça geride bulunan bir batarya mevzi değiştirmeye başladı. Düşman ateşi gerek avcı hatlarını gerekse bu bataryayı vurdu. Geri çekilen avcı hattı bozuldu. İlerleyen avcı hatlarının düşmana ait olduğu ve VI. Kolordu cephesinde zaferin onların olacağı anlaşıldı. Herkesin içini üzüntü ve elem kapladı. İçin için ağlayan ve gözyaşı döken çoktu. O durumu düzeltmek için VI. Kolordu'nun hatlarıyla taarruz yapılarak çekilmenin durdurulabileceği umuldu. Ne yazık ki aynı durum giderek kolordunun her tarafına yayıldı. Karışıklık hızla arttı. Ardından düşman avcı hatlarının gerisinde yürüyüş kolları göründü. Onların gerisinde de bataryalar. Ne yazık ki, sol yan artık tamamen mağlup, düşman ise üstün kuvvetlerle karşı taarruza geçip başarılı olmuştu. Düşman takip kollarının ilerlemesiyle kolordumuzun sol yanı iyice tehdit altına girdi. O âna kadar kolordu cephesinde düşmanı durduran ve kısmen de olsa geri atan sağ yan da düşman tarafından püskürtüldü. Nagoriç Tepesi zapt edildiğinden bu taraftaki düşman geri çekilmeye mecbur edildi; fakat sol yan müthiş bir tehdit altında çevrilmekteydi. V. Kolordu'nun da şimdilik zorunlu olarak geri çekilmesi gerekiyordu. Kumandan metanetini korusa da umutsuz, erkân-ı harp reisi de telaşlı görünüyordu. Kolordumuzun geri çekilmesi için emir vermek gerektiği açıktı. Ben de metanetimi kaybetmedim. Artık yenildiğimiz belliydi. Şimdi içinde bulunduğumuz durumun ciddiyeti karşısında ne gerekiyorsa onu yapmak lazımdı. Kumandan paşaya yaklaştım, "Sol yanımız sarılıyor,

Kumanova Muharebesi sonrası Zeki Paşa'nın dağılan birliklerinin tasviri, 11 Ekim 1912.

VI. Kolordu tamamen çekilmiş, kolordunun çekilmesi için bir emir yazalım," dedim. "Pekâlâ, yazalım," dedi. Sonra da, "Şimdilik Piçinya Suyu'nun güneyine geçsinler; 13. Fırka Alli Geçidi'nden Zibofçe güneyindeki sırtlara, İştip Redif Fırkası da Çavuşköy güneyindeki sırtlara çekilsin," diye ekledim. Uygun bulundu; emri yazdım. 13. Fırka'ya Erkân-ı harp Yüzbaşı Kâzım (Özalp) Bey, Redif Fırkası'na yâveri Yüzbaşı Hamdi Efendi'yle gönderildi. Kolordunun çekilmesi oldukça zor oldu. Önce taarruz etmiş, düşmana yanaşmış, düşmanı çekilmeye mecbur etmiştik. Böyle bir durumdayken geri çekilecek, geriye doğru bir nehir geçişi yapacaktık. Said Paşa, Kâzım Bey'e emri vermeden önce, "Kıtaların harp durumuna dikkat etsin, sonra emri versin!" dedi. Bunun sebebi sanırım düşmanın bu zaferini önleyecek kadar kuvvetliyken, bütün askerin maneviyatının bozulacak olmasıydı. Mecbur değilse çekilme emri vermemesini ya da aniden emir verip askerin telaşa kapılmamasını istiyor olabilirdi.

Çekilme emri yazıldıktan sonra kumandan paşa beni kendi kararlarını bildirmek üzere ordu karargâhına gönderdi. Ordu karargâhına yolda rastladım. V. Kolordu karargâhına doğru geliyorlardı. Zeki Paşa'nın yanına yaklaştım ve kolordunun durumunu anlattım. "Pekâlâ," dedi ve aynı fikirde olduğunu söyledi. Kolordu karargâhının yerinde olup olmadığını sordu. "Orada," dedim ve rehberlik ederek Said Paşa'nın yanına götürdüm.

Gittiğimiz sırada karargâha sıcak çorba ve fasulye getirmişlerdi. Karnımız çok açtı. Elimize geçen çanak ve tabaklarla çorba ve fasulyeyi hızla yuttuk. Vardar Ordusu karargâhındakiler de açtı. Onlar da bizim yemekten yararlandı.

Artık ordu ve kolordu kumandanları ile erkân-ı harpler düşmanın VI. ve VII. kolorduları takip edişini ve V. Kolordu'nun henüz başlayan çekilmesini izliyordu. Herkes üzgün ve sessizdi.[19] Bir ara Zeki Paşa, Said Paşa'ya, "Paşa, biraz acele edin," dedi. Kolordunun çabuk çekilmesini istiyordu. Said Paşa cevap vermedi; yalnızca kırbacını sağ çizmesine şiddetle vurdu. Olduğu yerde hızla döndü. Bu susturucu cevaba karşı Zeki Paşa, "Siz bilirsiniz paşam," dedi. Aslında Zeki Paşa'nın sözü yersizdi. Bir çekilme nasıl hızlandırılır? Kıtaların taarruz halindeyken geri çekilmesi zor bir hareket. Çekilmenin düzgün olması için de telaşa sebep olmamak gerekir. Yani Said Paşa'nın cevabı çok ustaca ve manidardı. Artık V. Kolordu da çekiliyor, vadiyi geçerek Zibofçe sırtlarına tırmanıyordu. Düşmanın bir kuvveti Çoryakası sırtlarını tutmuş, geriden ateş ediyordu. Kolordu uzak olduğundan etkili olmuyordu. Ordu kumandanın verdiği çekilme emrinde kolordunun Bereketli istikametine çekilmesi isteniyordu. Esasen VI. ve VII. kolordularda çok hezimet olmuştu. 24 Ekim akşamı Kumanova düşman eline geçmiş olduğundan V. Kolordu'nun da süratle çekilmesi arzu ediliyordu. Piçinya Suyu'nu geçen kıtalara, mümkün mertebe Novasıl civarında toplanarak Bereketli'ye doğru yürümeleri emrolundu. Bu çekilmede Zibofçe sırtlarında 5. Alay

Kumanova Muharebesi sonrasında esir düşen Osmanlı askerleri.

Nişancı Taburu, 2. Tabur, 8. Mitralyöz Bölüğü ve 135. Alay 3. Batarya bırakılmıştı. Gecenin çökmesiyle çekilmenin hızlanması düzeni bozdu. Bereketli'ye doğru düzensiz bir hal aldı. Bunun bir diğer sebebi de Bereketli'den bize doğru erzak ve cephane yüklü kafilelerin geliyor olmasıydı. Onların geri dönmesi ve yolun fena halde çamur olmasından dolayı yürüyüş yavaşladı. Birçok öküz arabasının kırılması, çamura saplanması, VI. Kolordu kıtaları ve sahra topçularının parça parça bizim yola gelmesi ve toplarını bırakarak atlara binip kaçmaları V. Kolordu'nun çekilişini bozdu.

Her iki karargâh, Zibofçe kuzeyindeki tepeden Bereketli'ye doğru hareket ettik. Zibofçe güneyinde mola vermiş olan 13. Nişancı Taburu'na rastladım. Bereketli'ye çekileceğimizden haberleri yoktu. Tabur kumandanı Binbaşı Muhittin Efendi, çadırını kurmuş yorgun bir halde kahvesini içiyordu. Kendisine çekilmeye devam edeceğimizi söyledim. "Eyvah," dedi ve elindeki kahve fincanını yere düşürdü. Taburuna hazırlanması için emir vermek üzere çadırından çıktı.

Gece boyu yürüdük. Vardar Ordusu'nun karargâhı ilerledi. Kolordu karargâhı daha geriden hareket etti. Peksimet yüklü hayvanlar boşaltılıyor, peksimetler asker ve zabitlere veriliyor, herkes açlığını bastırıyordu. Yolda giderken, Selanik mevki kumandanı Kaymakam Tevfik Bey, önceden aldığı bir emre bağlı olarak kolorduya katılmak üzere Novasıl'a doğru geliyordu. Said Paşa, "Gördün mü Ferhat, bizi ne hale getirdiler?" diye ağlamaya başladı. Üzgün olduğu kadar da kızgındı. Hissettiğim kadarıyla hem bu harbin kaybedilmesine sebep olanlara lanet ediyor hem de savaş sırasında gördüğü baskılardan dolayı ordu kumandanından yakınıyordu. Doğal olarak şimdiye kadar göstermiş olduğu başarıların sonucu olarak sahip olduğu şanın böyle bir yenilgiyle lekelenmesini kabullenemiyordu. Vatanın elden gitmesini doğuran bu harbin bütün sorumluluğunu bu iki unsura bağlıyordu.

Gece Bereketli'ye geldik. Vardar Ordusu ve kolordu karargâhı müdür dairesine girdi. Herkes üzgün ve acı doluydu. VI. ve VII. kolorduların nereye kadar çekileceği ve ne durumda oldukları hakkında bilgi almakla meşgul olduk. Kolordu kumandanı nezarete Kumanova hezimetini bildirdi. Durum Garp Ordusu'na da bildirildi. Koçana'daki 16. Nizamiye Fırkası'ndan alınan bir telgraf da oradaki mutlak hezimeti bildiriyordu. Üzücü

olaylar birbirine ekleniyordu. Stabieizir güneyindeki 15. Fırka'dan hiç haber yoktu. Koçana sustu. Orada da 16. Fırka hezimete uğramış, perişan halde İştip'e çekilmişti. Bu fırkanın durumu çok nazikti. Temas ve irtibat yoktu. Paşa 15. Fırka'ya emir vermek için iki özel adam buldurdu ve gece yarısı yola çıkardı. Herkeste bezginlik ve ümitsizlik vardı. Metanet kaybedilmiş, durgunluk ve perişanlık çökmüştü. Ordu geceden Köprülü'ye gitti. Bereketli'de hiç durmaması birçok kimseyi üzdü. Ordu kumandanı da gitti. Diğer bazı kimseler de görevi bırakarak Köprülü'ye gitti. Azimden eser kalmamıştı. Düştüğümüz hal ve felaketin telafisi imkânsız görünüyordu. Erkân-ı harp Reisi Miralay Ömer Lütfü Bey, "Biz böyle mi olacaktık?" diye ağlıyordu. Artık bütün ümit Şark Ordusu'ndaydı. Herkes o taraftan zafer bekliyordu.

Yorgunluk, üzüntü ve elemin verdiği garip hislerle müdürlüğün masa ve sandalyeleri üzerinde uyukladık. Sabah olunca kumandan, düzensiz gelen kıtaları toplamak için gayret gösterdi. Emirler veriyor, bizzat uğraşıyor, maiyetini gönderiyordu. Topların ve hayvanların yolda kalmış olma ihtimali üzerine bunun çaresine bakıldı. Toplarını mevzilerde ve yollarda bırakan VI. Kolordu'nun 16., 17. ve 18. topçu alaylarının hayvanları toplattırılarak gerilere gönderildi. Kolordunun topçularına yardım edilerek toplar Bereketli'ye getirildi. Yalnız, 13. Alay, 1. Tabur'un 1. ve 2. bataryalarından birer top ve ikişer cephane arabası gelmemişti. Bereketli'ye gelene kadar kolordu kıtalarının birçok eşya ve çadırı yollarda kaldı. Çoğunlukla karargâh askeri olanlar arabalardaki eşyaları atıp kendileri biniyordu. Bu yüzden birçok zabitin eşyası da kayboldu.[20]

25 Ekim'de düzen biraz sağlandıysa da göç eden halkın sefalet ve izdihamı çok büyük bir sorun yaratmaya başladı. O sırada birçok asker de köylerine kaçtı. Çoğu Köprülü'ye gidiyordu ve VI. Kolordu'nun adamlarıydı.

Akşam saat 7'de kolordu Köprülü'ye girdi ve düzen sağlama işleri başladı. Said Paşa bizzat en ufak ayrıntılarla bile meşgul oluyordu. Erkân-ı harp reisinden karargâh erine kadar herkes, zabitlerin iadesi, askerin toplanması, depoların boşaltılarak Selanik üzerinden demiryoluyla Manastır'a nakli ve yaralıların bakımıyla meşguldük. Dere kenarından Köprülü'ye gelirken, beni çok etkileyen bir söz duydum. İki asker arkadaş buluşunca biri, "Oo Ahmet, nasılsın?" dedi. Ahmet ise, "Çok şükür hayattayım," diye cevap verdi. Bu cevap tahlil edildiğinde çok üzücü bir ruh hali ortaya çıkıyor. Bu gibi sözler yalnız erattan değil zabitlerden de duyuluyordu. Birçok erkân, yüksek rütbeli ve zabit kıtalarının dağılmasından neredeyse memnun, bir daha kıtasını toplayıp kumanda altına almak ve yeni bir görev üstlenmekten çekinir haldeydi.

Örneğin İştip Redif Fırkası kumandanı, Köprülü'ye gelince, hemen Selanik'e sıvışmaya baktı ve bunu yaptı. Bir fırka kumandanı kıtasını toplamaya değil, kaçmaya bakıyordu. Adil Bey (Köstendil), "Artık her şey bitti. Düşmana haber göndermek ve anlaşma imzalamaya bakmalı," diyordu. 25-28 Ekim günleri sürekli kıtaları toplamaya çalıştık. Kumandan bana, cephaneyi tahliye etme ve kısmen İzavur, kısmen Selanik'e gönderme emri verdi. Bu cephaneleri trenle gönderecektim. Uğraştım, nakliye çavuşluğu bile yaptım. Bu çalışmalar sayesinde o izdiham ve göç sefaleti arasında Köprülü'de düşman cline geçecek hiçbir şey kalmadı. Yalnız, VI. Kolordu İstihkâm Taburu'nun tombazları kaldı. Onlar da tahrip edildi. Boş kalan topçu hayvanları, 17. Alay'ın hayvanları, V. Kolordu'nun tombazları ve patlayıcı madde arabalarıyla VI. Kolordu İstihkâm Taburu nakledildi. Fakat topçu Binbaşı Salih Efendi'nin savsaklaması sonucu bu arabaların çoğu Pirlepe yolunda bırakıldı. Oysa nakledilebilirlerdi. Çünkü bu arabaların naklinden üç gün sonra, kolordu İzavur'dan Pirlepe'ye hareket ediyordu. Bu üç gün içinde bir topçu alayı hayvanlarıyla, değil 15-20 araba, yüz araba yükü bile nakledilebilirdi. Yapılmadı, yollarda bırakıldı. Salih Efendi, Said Paşa'nın Garp Ordusu'na verdiği emir üzerine Manastır'da hapse atıldı, açığa çıkarıldı. Fakat bununla kalmamalı, cezası hakkıyla verilmeliydi. Yazık! Topçu alayının toplarını Kumanova'da ve yollarda bıraktıktan sonra, boş hayvanlarıyla en sakin ve emin yolda, tombaz ve patlayıcıları da arabalarla bıraktılar. Çünkü bir an evvel Manastır'daki kışla ve evlerine dönmeye bakıyorlardı. 29 Ekim akşamı İzavur'a hareket emri geldi. Durum bunu gerektirmediği halde yine gece yürüyüşü yapıldı. Asker yine yoruldu ve uykusuz kaldı. Bu durumu kolordunun harp dergisinde eleştirmek istediğimde erkân-ı harp reisimiz, "Bırak başkaları eleştirsin," dedi. Gece yürüyüşü sebebiyle yine düzensizlik baş gösterdi. Birçok kişi kaçıp yine Manastır'a doğru gitmeye başladı.

29 Ekim akşamı Vardar Ordusu karargâhı ve V. Kolordu birlikte Köprülü'den hareket etti. Vardar Ordusu yolda yararlanmak üzere V. Kolordu'dan ayrılmak istemiyordu. Tek ümidi V. Kolordu'ydu. Said Paşa'nın gayreti ve fevkalade faaliyeti, herkesin takdirini alıyordu. Çeltik hizalarına geldiğimiz zaman Said Paşa beni çağırdı. 15. Nişancı Taburu'na Çeltik kuzeyindeki sırtlara ileri karakol kurmasını emretti. Geride kaldım ve tabur kumandanı Binbaşı Abbas Efendi'yi karşıladım. Caddenin iki tarafında Köprülü'ye karşı uygun olan mevzide ileri karakol kurmasını istedim. O da emri hemen yerine getirerek işe başladı. Karargâh uzaklaşmış olduğu için yola yalnız devam ettim. Yürüyüş kolu çok karışıktı. Duraksamalar saatler sürüyordu. Yol açmak, ilerlemek çok zordu. Herkes bu gece yürüyüşünden şikâyet yağdırıyordu. Birkaç saat yürüyüşten sonra kolbaşına çıkabildim. Bir mola verdim. Ordu kolu henüz geliyordu. Bu mola yeri, bir yokuştan sonra boyun noktası olduğundan onlar da mola verdi. Karnım acıkmıştı. Atın üzerinde bulundurduğum ekmek torbasından biraz ekmek çıkardım. Katığım yoktu. Erzak kolu kumandanı Yüzbaşı Bekir Efendi bana bir avuç kuru üzüm verdi. Ekmekle yedim, sonra yoluma devam ettim. Gece yarısından sonra birçok kişiye sorduktan sonra ko-

lordu karargâhı olan evi buldum. 15. Fırka erkân-ı harbi Yüzbaşı Mecit Bey ile Mülazım Ziya Efendi, yâver Mülazım Hasan Efendi ve veteriner Yüzbaşı Hayrettin Efendi'nin bulunduğu ufak bir odaya girdim. Odanın içinde aynı zamanda bir yığın arpa vardı. O arpaların üzerinde serildik. Diğerleri erken gelmiş ve yemeklerini hazırlamıştı. Ben de onlara katıldım, karnımı doyurdum. Sonra arpaların üzerinde uyudum.

Sabah erken kalktık. Kolordu kıtaları gelmiş, İzavur civarında açık ordugâhta ateşler yakarak dinlenir haldeydiler. Kolordu kumandanı çağırdı ve Pirlepe civarında, kolordunun savunma hattına göre ordugâh kurmak üzere hemen o tarafa gitmemi emretti. Beraberimde fırka erkân-ı harp reisini de almamı istedi. Kendisine oradan geçtiğimi ve havaliyi tanıdığımı söyledim. Bana hep, "Babone civarında olacak," diyordu. Bu Babone'yi birçok kere tekrarladı. Yanında daima beraber bulunan Süvari Kaymakamı Ferhat Bey de bu Babone'yi tekrar ederek kumandanın aklına giriyordu. Zaten Ferhat Bey'in kumandanın yanında bulunma ve erkân-ı harpleriyle görüş alışverişinde bulunurken söze karışma gibi hareketleri karargâhın tamamınca dikkat çeker olmuştu. Said Paşa'nın has dostu olması ve Said Paşa'ya olan hürmet ve bağlılığı sebebiyle kimse bu durumu kurcalamaya cesaret etmemişti. Ben Babone'yi bilmiyordum. Haritaya baktım, Abdipaşa hanları ile İzavur arasında alelade bir dere olduğunu gördüm. Araziyi düşündüm ve o civarda bir kolordunun mevzilenip muharebe etmesi için uygun bir yer bulamadım. Bir boğaz, bu boğaza bir yol çıkıyor. Burada durmak, muharebe kabul etmek ve gerekirse çekilmek olacak iş değildi. Kumandana boğazların savunulabileceğini, bu boğazın güneyinde kolordu için uygun mevzi bulunduğunu, aynı zamanda Krivolak-Pletvar yolunu da keserek savunabileceğini söyledim. Ama yine Babone'yi tekrar etti. Sonunda, "Git, bak neresi uygunsa ona göre yap, erkân-ı harplere fırkaların mıntıkalarını göster, kolordu karargâhı için de bir yer bul," dedi. Karargâhın Pirlepe'ye yakın olmamasını da ayrıca tembih etti. Pirlepe'ye girmek istemiyordu. Fakat Pirlepe ile boğazlar arasında bazı çiftlikler olacağını tahmin ediyordum. Kolordu karargâhı için uygun bir yer bulabilirdim.

Bu talimatı aldıktan sonra hemen verilen görevi yerine getirmek üzere 13. Fırka erkân-ı harbi Kıdemli Yüzbaşı Osman Zati (Koral) ve 15. Fırka erkân-ı harbi Yüzbaşı Mecit beyleri alarak Pirlepe'ye doğru hareket ettim. Abdipaşa hanlarında mola verdikten sonra Perisat karakoluna çıktık ve Pirlepe yönüne indik. Boğazın durumunu inceledik. Geçmekte olan asker gruplarını toplamaya ve karakoldaki jandarmaları memur ederek kıtaları beklетmeye çalıştım. Bir kısmı söz dinlemeyerek gidiyordu. Tehdit ederek, hatta kılıçla arkalarından koşarak durdurmaya çalıştım. Bir süvari erinin kılıcını kullanıyordum; çünkü benimki Kumanova Muharebesi'nde kaybolmuştu. Yine de durduramadım. Harcayacak vaktim olmadığından yapmam gereken asıl işe dönerek mecburen onları takipten vazgeçtim. Perisat karakolundan Pirlepe yönüne indik. Arazide keşif yaptıktan sonra 15. Fırka için Perisat Boğazı ve batısındaki boğazlar dahil olarak Bestriçe civarındaki mıntıkanın, 13. Fırka için de Pletvar-Liniste dahil olarak Babone mıntıkasının bilgilerini erkân-ı harplere ilettim. Kolordu karargâhı olarak Bestriçe'yi uygun buldum. Fırka erkân-ı harpleri de mıntıkayı gördükten sonra üçümüz, karakolun güneyindeki inişin bittiği yerde durduk. Kumandanlarımızı karşılamak üzere beklememiz gerektiğini söyledim. Onlar ise, "Neredeyse buradan geçerler, karşılarız. Hayvanlarımız da yoruldu, yokuşu çıkmak güç olur," dediler. Hakikaten hepsi çok yorgundu. Biz de yorulmuştuk, akşam da olmak üzereydi. O yokuşu çıkmak zor geldi. Aslında hata ettik. Geri gidip karargâhlara katılmalı, mesaimizin sonucunu kumandanlara bildirmeliydik. Özellikle fırka erkân-ı harpleri fırkalarının bu akşam nereye kadar gelebileceğini hesap edip fırkalarının başına gitmeliydi. Erkân-ı harp reisim ve diğer erkân-ı harplerim karargâhta olduğu için ben gitmesem de olurdu belki ama yine de gitmeliydim. Üzerimize çöken bitkinlikten dolayı gidemedik. Geç oldu. Parça parça gruplar ve bazı ağırlıklar Pirlepe'ye doğru ilerliyordu. Fırka ve karargâhlardan eser yoktu. Sıkılmaya başladım. Karargâhın gelmediğini görünce geri gitmeye karar verdim ve cadde boyunca yokuşu çıktım. Yolda karargâha rastladım. Kumandan paşa ve erkân-ı harp reisi kestirme bir yoldan indiği için onlar yoktu. İniş yoluna koştum, orada da yetişemedim. Pirlepe'ye ilerlemişlerdi. Çok üzüldüm. Karargâh yerini bilmediklerinden Pirlepe'ye gireceklerdi. Oysa paşa oraya kadar gitmek istemiyordu. Gerçi Pirlepe kalesinde olmalarının bir sakıncası yoktu. Öyle düşündüğüm için çok da büyük bir yanlışlık olmadığına emindim. Ben de Pirlepe'ye ilerledim. Kaleye gittim. Said Paşa kendisini karşılamadığım ve kurduğum karargâha götürmediğim için bana çok kızdı. Yanıma geldi ve birkaç defa teessüf etti. Kötü oldum. Bana güvenmesi gerektiğini, bir görev verdikten sonra her şeyi o amaca uygun hazırlayacağımdan emin olması gerektiğini söyledim. Sinirli olduğu için uzatmayıp yanından ayrıldım.

30 Ekim gecesi VI. Kolordu karargâhı da Vardar Ordusu karargâhı da Pirlepe'deki belediye dairesindeydi. Yorgunluk ve bitkinlik dolayısıyla kışlada iki karargâh toplanmış, izdiham olmuştu. Odanın birinde sandalyelerin üzerine uzandım. Geceyi öyle geçirdim. Ertesi gün kıtalar da boğazların güneyine gelerek önceden gösterilen yerlerde toplandı.

1-3 Kasım günlerini Pirlepe'de geçirdik. Erkân-ı harp reisiyle 15. Fırka mevzilerine gittik ve araziyi inceledik. İkinci gün kumandan paşayla beraber 13. Fırka mevzilerine baktık. Pirlepe'de soğuk, tipi ve rüzgâr hüküm sürüyordu. Çavuşköy'den Köprülü'ye gelirken yolda atıldığından yatağım yoktu. Neyse ki kolordu kâtiplerinden Ata Efendi izin almış, Köprülü'den Selanik'e gitmişti de onun eşyası vardı. O sayede geceleri biraz dinlenebildim. 22 Ekim'den 1 Kasım'a kadar geceleri hep sandalye veya kanepe üzerin-

Sırp ordusu Kumanova Muharebesi'nden sonra Üsküp'e giriyor.

de, kaputa sarılarak geçirmiştim. Eşyalarımın kaybolması da garip bir durumdu. Karargâh arabaları Bereketli'den Köprülü'ye gelirken 16. Süvari Alayı'nın bazı zabitleri, ele geçirdikleri arabalarla hızla ve dörtnala İştip'e doğru gidiyordu. Bunlar Kumanova hezimetinden sonra Üsküp üzerinden Köprülü'ye gelmişti. Aileleri İştip'teydi. Ailelerini almak üzere o tarafa koşuyorlardı. Yolda benim eşyamın yüklü olduğu arabayı almışlar. Arabacı vermek istememiş ve, "Karargâh eşyası," demişse de, "Karargâh marargâh tanımayız, burada ailelerimiz eziliyor, yollarda kaldık," diyerek eşyaları atıp arabaları almışlar. İşte benim eşyam da böyle kayboldu. Dokuz gece açıkta kaldım.

15. ve İştip Redif fırkalarını teftiş etmek üzere kumandan paşayla ordugâhlara çıktığımızda, karargâha geldiğimiz zaman yakındaki bazı askerlerin ağaçlar altında gizlendiğini, bir kısmının da oradaki değirmenlere çıkıp damlarını indirdiğini gördük. Paşa bu yaramaz adamları toplayarak bir meydan dayağı attırdı. Nedense fırka kumandanı değirmenleri tahrip edenlere karşı ilgisizdi. Fırka kumandanı lakayt duruyordu. Bu disiplinsizliğe önlem almak için kolordu kumandanını beklemişti.[21]

Sonra İştip Redif Fırkası karargâhına geldik. Miralay Arif Bey'in çadırında biraz dinlendik. Erat gözden geçirilip askerliğin namus vazifesi olduğu hakkında bazı nasihatlar edildikten sonra kolordu karargâhına döndük. Said Paşa kışla yakınında, şimdiye kadar bağımsız süvari tugayıyla öncü olan 39. Alay'ın ordugâh kurduğunu gördü. Oysa bu alay, fırkasına katılma emri almıştı ve o tarafa gitmiş olmalıydı. Geç olduğundan alay kumandanı bir saat daha yürümek istemeyerek kışla yakınında yerleşmeye başlamış. Said Paşa sinirlenerek alay kumandanı Kaymakam Hasan Vasfi Bey'i yanına çağırdı; "Herif, senin üzerinde taşıdığın üniformayı alırım. Sen buraya mı gelecektin?" diye bağırıp alayı fırkasına yolladı.

3 ve 4 Kasım günlerinde boğazlarda muharebeler oldu. Kristiç Boğazı, orayı savunan 38. Alay 2. Tabur'un ihtiyatsızlığı ve önlem almaması yüzünden düşmanın eline geçti. 4 Kasım günü erkân-ı harp reisi sabah erkenden yatağıma geldi ve, "Kalk İzzettin. Sen de bugünkü zaferden hisseni al," dedi. Ne olduğunu sorunca anlattı. Ben Kristiç Boğazı'na yapılacak taarruz için 13. ve 15. fırkalardan oluşan kıtalara ihtiyat gücü olmak üzere, bir tabur piyade, bir mitralyöz bölüğü ve bir takım topçudan oluşan bir müfrezenin başında harbi idare edecektim. Hemen hazırlandım. Atıma bindim. Yanıma dört süvari aldım ve kale civarındaki kolordu ihtiyatının yanına gittim. Henüz müfreze hazırlanmamıştı. Yarım saat kadar bekledim. Müfrezeyi yola çıkardım. Orhofça yönünde ilerledik. Müfrezenin önünde gidiyordum. Orhofça'ya gelince Kristiç yönünü gözledim. Ne bize ne de düşmana ait bir şey görebildim. Bu durum dikkatimi çekti. Çünkü 3 Kasım akşamı gelen kolordu emrine göre, şafakla beraber 13. Fırka'dan ayrılan müfreze Orhofça üzerinden, 15. Fırka 43. Alay da Beryan tepelerinden doğuya doğru ilerleyip taarruz edecekti. Ortalığı bomboş görünce bir karar veremedim ve boğaza doğru ilerledim. Kıtalarımıza daha ileride rastlar, durumu anlar, emrimdeki müfrezeyi de ona göre yönlendiririm diye düşündüm. Müfrezeye Orhofça'yı görünce, kol halinde mola verip beklemelerini tembihledim.

Ben, dört süvarimle ilerledim. Kristiç köyü görünüyordu. Orada da bir şey yoktu. Köye doğru ilerledim. Hiçbir yerde kıtalarımızı göremediğim için şaşkındım. Kristiç köyüne yaklaşırken, birden üzerimize ateş açıldı. Durup etrafı taradım. Bir şey görünmüyor, fakat tüfek ateşi devam ediyor, kurşunlar etrafımızdan geçiyordu. Ardından 200-300 metre ilerimizde 6-7 düşman askerinin ayağa kalkmış bize doğru ateş etmekte olduklarını gördüm. Durumu anladım ve kötü bir noktaya geldiğimi fark ederek, sert bir dönüş ve marş marşla ateş menzilinin dışına çıktık. Ateşe devam ederek takip ettiler. Yalnızca bir at ayağından vuruldu. Arazi engebeli olduğundan ufak bir hat toplanmasına giderken benim atım da kapaklandı. Ben de aşağı düştüm. Başımı yere vurdum. Kalpağım bir tarafa gitti. Ayağa kalkıp kendime çekidüzen verene kadar atım süvarilerin arkasından koşuverince yaya kaldım. Bir taraftan telaş, bir taraf başımı vurmamın sersemletmesi beni çok sarstı. Benzim attı, rengim uçtu. Neyse ki yanımda gelen dört atlıdan ikisi halimi görüp döndü. Aynı benim gibi, ama daha geride atından düşen bir erin atı

Yunan ordusu Yanya'da, 1913.

yanıma yaklaşanların yanına gelince, bu fırsattan yararlanarak ona bindim ve dörtnala Orhofça'ya doğru çekildik. Kalpağım orada kalmıştı. Süvarilerden birinin başına mendil sardırarak onun kalpağını taktım. Ertesi gün cşyalarıma kavuşana kadar o er kalpağı başımda kaldı.

Müfrezeye yaklaşınca 100-150 metre kadar uzakta durup sakinleştim. Tabur kumandanı Binbaşı Abbas Efendi'yi çağırdım. Kristiç köyünde düşman bulunduğu anlaşıldığından sayısının tespit edilmesi lazımdı. Taburun Orhofça-Kristiç yolundan sağa ve sola açılarak Kristiç'e doğru ilerlemesini emrettim. Bunu çok yaklaşmadan ve yanlardan yürüyen diğer müfrezelerle ilişki kurarak yapmasını istedim. Topçuyu Orhofça güneyine konuşlandırarak Kristiç köyüne ateş açtım. Topçu takımı 15. Alay 4. Bölük'ten Mülazım-ı evvel Niyazi Efendi'nin kumandasındaydı. Ateşimiz üzerine Kristiç köyünden iki bölük kadar düşman piyadesi boğaza doğru tırmanmaya başladı. Ardından boğazın biraz güneydoğusunda, bu defa karşı tepede bulunduğu anlaşılan düşman dağ topçusu taburun üzerine ateş açtı. Bizim topçu da ona cevap vermeye başladı ve susturmayı başardı. Diğer müfrezelerin henüz işe girişmemesine çok kızdım. Durumu kolordu kumandanına bildirdim. O sırada gelen 13. Fırka erkân-ı harbi Osman Zati Bey'e (Koral) şikâyet yollu, fırkayı ve müfrezesinin nerede olduğunu ve şafakla beraber harekete geçmesi gerektiği halde neden yapmadığını sordum. O da şikâyet ederek, Orhofça'nın kuzeydoğusundaki tepeyi gösterdi ve "Hâlâ orada duruyor. İkidir haber gönderiyorum hâlâ yerlerinden kımıldamadılar. Şimdi kendim gideceğim," dedi ve tırmanmaya başladı. Atla çıkmak zor olduğundan yayan çıkıyordu. Bir süre sonra o yandan gelen müfrezeler göründü ve taarruz başladı. Muharebe başarıyla sonuçlandı.[22]

Balkan Harbi'nde 1913'ün Mart ayının ilk haftasında, yani Yanya'nın[23] elden çıkmasından hemen sonra, Garp Ordusu'nun kalan kuvvetleri İşkombi ve Viyose nehirleri arasındaki bölgede sıkışıp kaldığı sırada İlbasan-Berat yönünü emniyete almak için Doul Nehri'nin güney kıyısındaki Kadıpaşa mevkiindeydim. Yanımda yedi zabit, bir tane 13 atımlı mantelli dağ topu ve seksen asker vardı. O günlerde Doul Nehri'nin kuzeyindeki Stepan köyü Sırplara karşı isyan ettiğinden İlbasan'dan gönderilen bir Sırp müfrezesi bastı ve birkaç saatlik bir çatışmadan sonra köylüleri bizim tarafa geçmeye mecbur etti. Çatışma sırasında Sırp müfrezesinin zabiti Haydar adlı bir köylünün kurşunlarına hedef oldu ve ölürken hükümdarına olan bağlılık ve sevgisini göstermek için, "Petro, Petro!" diye bağırarak can verdi. Sırp ordusu bu önemsiz askeri harekâtta bir zabit kaybetmekle beraber manen çok şey kazandı. Yanımdaki zabitlerden olan 44. Alay 1. Tabur'dan Mülazım Ahmet Efendi bu olayı anlattığımda şöyle dedi: "Ben de ölürüm fakat yerinde ölmeliyim. Şu içinde bulunduğumuz üzücü ve her şeyin bitmiş olduğu durumda benim şehit olmam orduya ne kazandırır? Hiç..." Gerçekten de bulunduğumuz durumdan sıyrılmak için savaşacak güce sahip değildik. Bir çatışma sırasında verilecek şehitler orduya ve memlekete hiçbir şey kazandırmayacaktı. O durumdayken görevimizin ne olduğuna bakmadan ölüme gitmemizin orduya manevi bakımdan kazandıracaklarını düşünemiyorduk. Garip bir tesadüf olarak bu olay ve ara-

mızdaki tartışmadan ilham alan Mülazım Ahmet Efendi, on gün sonra Vcloşka köyünde yapılan küçük bir çatışmada görevi uğrunda şehit oldu. Aktif ve çalışkan bir zabitti. Manastır'dan Berat'a çekilirken 25 bin kişilik bir topluluk içinde yürüyen iki mülazım gördüm. Biri o, diğeri aynı taburdan Mülazım Kemal Efendi'ydi. Ne yazık ki o harbin liderleri böyle cevher gibi zabitlerden yararlanmayı bilemedi.

1 Osmanlı Devleti Balkan Savaşı'nda Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'la çarpıştı. Bu devletlerin seferberlik ilan etmesi, hudutlarda askeri yığınak yapması ve hudut tecavüzlerini artırmaları üzerine 1 Ekim 1912'de seferberlik ilan etti. 18 Ekim'de savaş başladı ve Osmanlı Devleti üç hafta içinde 167.000 km², 33 vilayet, 158 ilçe, 6,5 milyon nüfus kaybetti.

2 Mahmud Şevket Paşa (Mareşal, 1856 Bağdat-1913 İstanbul), 31 Mart Vakası'nda Hareket Ordusu komutanı, 1909'da Harbiye nazırı oldu. İttihatçıların baskısı üzerine Balkan Savaşı'ndan üç ay önce nazırlıktan çekildi. Savaş devam ederken 23 Ocak 1913'te Harbiye nazırlığı uhdesinde olmak üzere sadrazam oldu. 11 Haziran 1913'te bir suikast sonucu öldürüldü.

3 Said Halim Paşa (Sadrazam, 1863 Kahire-1921 Roma), Balkan Savaşı öncesinde 16 Temmuz 1912'de sadrazamlıktan ayrıldı. Mahmud Şevket Paşa'nın ölümü üzerine tekrar sadrazamlığa getirildi. Haziran 1913'ten 1917'ye kadar bu makamda kaldı. İstifa ettikten sonra 1919'da İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. Serbest bırakılınca Roma'ya yerleşti ve orada Ermeniler tarafından öldürüldü.

4 Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa orduyu siyasetten ayırmak için verdiği mücadelede başarılı olamayınca 9 Temmuz'da görevden ayrıldı. Bunun üzerine 16 Temmuz 1912'de hükümet görevinden çekildi. Yeni hükümeti Gazi Ahmet Muhtar Paşa kurdu.

5 Nâzım Paşa (ö. 1913 İstanbul), 22 Temmuz 1912'de Harbiye nazırı oldu. Balkan Savaşı'nda başkumandan vekiliydi ve 23 Ocak 1913'teki Babıâli Baskını sırasında öldürüldü.

6 Halaskâran, İttihat ve Terakki Partisi üyesi zabitlere tepki olarak kurulan gizli ve muhalif bir gruptu. Amacı İttihat ve Terakki'yi yıkmak, ordu ve memleketi içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmaktı.

7 Osman Zati (Tümg. Koral, 1880-1946), İstiklal Savaşı'nda fırka kumandanı ve Batı Cephesi erkân-ı harp reisi.

8 1920'de Bahriye nazırı oldu.

9 5. Kolordu fırka kumandanları: 13. Fırka, Galip Paşa (Tuğg. Pasinler); 15. Fırka, İsmail Hakkı Paşa; 16. Fırka, Mehmet Paşa (ve İştip Redif Fırkası).

10 5. Kolordu alay kumandanları: 37. Alay, Miralay Kâzım; 38. Alay, Kaymakam Hasan Sadettin; 39. Alay, Kaymakam Vasfi; 40. Alay, Kaymakam İsmail Hakkı; 41. Alay, Kaymakam Faik; 42. Alay, Kaymakam Salih; 43. Alay, Kaymakam Hasan Sadettin; 44. Alay, Kaymakam Hasan Askerî.

11 Seferberlik aslında 1 Ekim günü ilan edildi. Ancak bazı karışıklıklar nedeniye, seferberliğin birinci günü olarak sonradan 2 Ekim 1912 tarihi kabul edildi.

12 Redif birlikleri, muvazzaf askerlik hizmetini ve ihtiyatlık süresini tamamlamış yükümlülerden oluşuyordu. O dönemde askerlik yükümlülük süresi yirmi yıldı; üç senesi muvazzaf, üç senesi seferde nizamiye birliklerinin ikmali için ihtiyatlık, sekiz senesi redif, altı senesi de müstahfız birlikleri için ayrılmıştı.

13 Galip Paşa, (Tuğg. Pasinler, d. 1868 Trabzon) I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde XI. Kolordu kumandanı, Hicaz valisi ve kumandanı, Konya valisi.

14 Osmanlı Devleti 9 Ekim 1912'de Karadağ'a, 16 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan'a, 18 Ekim'de ise Yunanistan'a harp ilan etti.

15 Erkân-ı harp Binbaşı Selahattin (Tümg. Adil, 1881 İstanbul-1961 İstanbul), I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Müstahkem Mevkii erkân-ı harp reisi ve 12. Fırka kumandanı. İstiklal Savaşı'nda Adana Cephesi ve II. Kolordu kumandanı.

16 Halepli Zeki Paşa (Korg. Kolaç, 1862 Halep-1943 İstanbul), Vardar Ordusu kumandanı. I. Dünya Savaşı başında Suriye cephesinde Dördüncü Ordu kumandanıyken Kanal Seferi'ne karşı çıktığı için görevden alınıp Alman İmparatorluğu'na askeri temsilcisi olarak gönderildi.

17 18-21 Ekim arasında V. Kolordu'nun hareketini etkileyen, peş peşe ve öncekine ters düşen yedi ordu emri verildi. V. Kolordu zor durumu düştü ve üç kere yığınak bölgesini değiştirirken hangi istikamette muharabe edeceğini anlayamadı. Karışıklığın sebebi Vardar Ordusu'nun bağlı olduğu Garp Ordusu kumandanlığıyla harekâtın nasıl yürütüleceğine dair uyum sağlayamamasıydı. Garp Ordusu, V. Kolordu'nun Koçana bölgesinde, ordunun sağ yan emniyetini sağlayacak şekilde kullanılmasını istiyordu. Vardar Ordusu ise asıl kuvvetini V. Kolordu ile birlikte Kumanova bölgesinde kullanmak istiyordu. Gelişmeler Vardar Ordusu'nu haklı çıkardı; fakat V. Kolordu günlerce sürüklendi.

18 Halepli Zeki Paşa Harp Okulu ve Harp Akademisi'nde eğitmendi.

19 Kumanova Meydan Muharebesi, Kumanova'nın kuzey ve doğusunda 30 km'lik cephe üzerinde 23-24 Ekim 1912'de yapıldı. Vardar Ordusu VII., VI. ve V. kolordularını birinci hatta savunmada tutarak Sırp ordusunu belirledikten sonra VII. ve V. kolordularla iki yandan kuşatma taarruzu yaptı. 23 Ekim gecesi VI. ve VII. kolorduların redifleri cepheyi boşaltınca, Sırplar ilerlemeye başladı. V. Kolordu kuşatıldı ve Vardar Ordusu'nun harekâtı bozguna dönüştü. 1200'ü şehit 4500 kayıp verildi. İştip, Manastır ve Üsküp Redif fırkaları dağıldığı için iş yapamaz duruma geldi. Vardar Ordu kumandanı görevden alınmasını istedi. VII. Kolordu kumandanı Fethi Paşa, "Korkaklığıma verilir korkusu, intiharıma engeldir," diye rapor yazdı. Bu muharebeyle Balkan Harbi'nin geleceği görüldü. Kalan kuvvetler önce Üsküp'e, sonra Manastır bölgesine çekildi. Üsküp halkın daveti üzerine Sırplar tarafından işgal edildi.

20 Anıların bu sayfasına düşülmüş metin dışı notlar:

Ordu karargâhında Erkân-ı harp Binbaşı Selahattin Bey (Adil), eline bir harita almış, "Yahu arkadaşlar, şimdi ne yapacağız? Bu iş oldu. Bundan sonra ne yapacağımızı kararlaştıralım," diyerek oda oda, ordu erkân-ı harplerini harita üzerinde bir karar vermeye davet ediyordu.

Martin silahları, depo kıtası, ikmal elemanları, elbise ve teçhizat hangi redif taburlarında vardır?

Devlet kışlasının redif taburları tarafından kullanılması için redif müfettişliğine yazılacak.
26. Alay 1. Bölük'ten Mülazım-ı sâni Abdülkadir Efendi hakkında Süvari Müfettişliği'nce ahlaklı olmadığı hakkında nazırlığa tezkere yazılacak; imtihan evrakıyla alay mazbatası tetkik edilecek!

Yeni gelen *Mecmua-i Fünün-ı Askeriye*'deki keşif hakkındaki makale okunacak.

Bir yazı taslağı: Selanik Valiliği'ne.

V. Kolordu Kumandanlığı Vekâleti'ne: Binmiş olduğumuz posta treni, 43. kilometreden geçerken hat üzerine konmuş bir bomba patladı, yalnızca makineye az bir hasar verdi ve neyse ki başka bir zarara yol açmadı. Olay yerinden hareket ettikten yarım saat kadar sonra bir şahsın firar ettiği görülerek köy bekçileri tarafından vuruldu.

21 15. Fırka Kumandanı İsmail Hakkı Paşa yetersizliği nedeniyle 7 Kasım'da görevden alındı.

22 Yüzbaşı İzzettin'in (Org. Çalışlar, Yanya 1883-İstanbul 1951) askerlik hayatında zabit olarak katıldığı ilk muharebeden hemen sonra kaleme aldığı Balkan Savaşı notlarının devamı bulunamadı. Metnin buradan sonrası 1932 yılında *Askeri Mecmua*'nın 84. sayısında yayımlanmak üzere kaleme aldığı "Zapt-ı Rapt" ve "Kuvve-i Maneviye" başlıklı metinden alındı. İzzettin Çalışlar savaşın sonuna kadar V. Kolordu'yla başka muharebelere de katıldı. 3-4 Kasım'daki Pirlepe'den sonra 16-18 Kasım'da Manastır muharebelerinde alınan yenilgi üzerine Arnavutluk'a doğru çekildi. 1913'ün Mart ayında, Arnavutluk kıyısına ulaştı ve Haziran ayında kalan kuvvetlerle beraber gemiyle İstanbul'a döndü. 22 Temmuz 1913'te Edirne'yi Bulgarlardan kurtaran Fatih Redif Fırkası erkân-ı harpliğine atandı. 1 Eylül 1913'te Yozgat Redif Fırkası erkân-ı harpliğine, 20 Aralık 1913'te 15. Nizamiye Fırkası erkân-ı harpliğine, 4 Mart 1914'te de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye 3. Şube'ye atandı. I. Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal'in özel isteğiyle farklı cephelerde onun erkân-ı harp reisi olarak görev yaptı. İstiklal Harbi'nde Garp Cephesi'nde kolordu kumandanı, Büyük Taarruz sonrasında paşa oldu.

23 Yunanistan sınırları içinde bulunan Yanya, İzzettin Çalışlar'ın doğup büyüdüğü şehirdi ve soyağacı 16. yüzyılda Çorum'dan göç etmiş olan Şeyh Mestan'a dayanıyordu.

VARDAR ORDUSU KUMANDANININ PİŞMANLIĞI[1]

I. Ferik Zeki (Kolaç)[2]

Sırplar ile ordumuz arasında kesin muharebenin başladığı güne kadarki ileri kıtaların muharebeleri, düşman için arazi kazanmak ve açılmak, bizim için savunma düzenini takviye etmek ve donatmaktan ibaretti. Muharebenin nasıl olacağını görmek için Garp Ordusu kumandanı ve erkân-ı harpleri de Sinagove Tepesi'ne gelmişti. Bu tepeye bir sahra bataryası çıkarmaya çalışılmışsa da yol tamamlanmadığından maalesef mümkün olmadı. Kesin muharebe günü olan 18 Kasım 1912, bizim için büyük önem taşıyordu. O gün sol yanımızla kesin bir başarı kazanıp Sırpları tam anlamıyla mağlup etmezsek birkaç gün sonra Yunan ve Sırp kuvvetlerince çevrilmiş bir halde kalacaktık. Cephanemiz uzun süre yetecek kadar değildi ve Manastır şehrinde bir haftadan daha uzun süre için yeterli iaşe yoktu. Sırpları kesin bir yenilgiye uğratabilirsek Yunanlılar üzerine yönelerek onları da mağlup edebilirdik. Bu düşünceye göre o gün mutlaka zafer kazanmamız lazımdı. Ya düşman çevirmesinden kurtulmuş olacaktık ya da Manastır'ı terk etmek zorunda kalacaktık.

Vardar Ordusu Kumandanı Zeki Paşa

O sabah düşman Novak tarafına konuşlandırdığı yirmi kadar topla şiddetli bir ateş açarak taarruz etti. Akşama doğru Kireman'ı işgal ettiyse de Çıkrıkçı'ya yaklaşamadı. Ben V. Kolordu kumandanının bulunduğu yerdeydim. Orada düşmanın VII. Kolordu hattını püskürttüğünü haber aldım. Telgraf hattı uzatılmamış olduğundan bu kolordunun durumunu karanlık görüyordum. Elimde ihtiyat olarak bulunan istihkâm taburunu kolorduya yardıma gönderdim. Öğleye kadar düşmanın cephemize bütün kuvvetiyle taarruz ettiğini görüyordum. V. Kolordu'yu yerinde tutma imkânımız vardı. Düşmanın uzun menzilli topları altında görev yapıyorduk. Mermiler benimle V. Kolordu erkân-ı harp heyetinin bulunduğu mevki arasında patlıyor ama tahrip yaratmıyordu. Sadece toprak yığınları havaya uçuyordu.

V. Kolordu'nun harp durumunun akşama kadar Manastır yakınlarında dayanmaya uygun olduğunu düşünürken, kolordunun 15. Fırkası'na ait topçuların at üzerinde kaçmakta olduklarını gördük. Topçunun ilerisindeki piyadeler ise henüz mevzilerini korur durumdaydılar. Acilen bir önlem almak gerekiyordu. V. Kolordu kumandanıyla birlikte, ihtiyatta bulunan mitralyöz bölüğünün ateşini kaçanların üzerine çevirdik. Aralarından birkaç askerle at yere serildi. Topçuların kaçışı bu şekilde durduruldu. Birkaçını yanımıza getirterek kaçma sebeplerini sorduk. Sol yanlarındaki VII. Kolordu'nun bozulduğunu, dağ üzerinde düşman piyadeleri gördüklerini, bu yüzden çekildiklerini söylediler. Bu sözler doğru değildi. Çünkü önlerindeki fırka piyadesi halen görevini yerine getirmekteydi.

Ne VII. Kolordu'dan ne de mutlak başarı beklediğimiz VI. Kolordu'dan bir haber alabiliyordum. Sol yandan beklediğim kesin mağlubiyetin mümkün olamayacağını anladım ve VII. Kolordu'nun da mağlup olarak muhtemelen Manastır-Dolenci yoluna döküldüğünü tahmin ettim. Yanılmamışım; maalesef hakikat buydu.

Kumandanı bulunduğum Vardar Ordusu'nun kolordu kumandanlarından alay kumandanlarına kadar hepsini tanıyordum. Görevlerini tam yapma konusunda hepsi

güvenilir değillerdi. İçlerinde öyleleri vardı ki, hep ofis ve mektep işleriyle uğraşmış, kıta hayatına yeni başlamışlardı. Taarruza geçmeden önce bunların eğitimlilerle değiştirilmesi gerekirdi. Fakat ben üstlerimden aldığım emirleri uygulamaya alışmış bir zabit olarak Osmanlı ordusunun tarihi geleneğine sıkı sıkıya bağlı olduğumdan, amirlerimin seçerek tayin ettiği kişileri hiç itiraz etmeksizin hoş karşılayıp kabullenmek zorundaydım. Bu yolda en etkili olan konu da ordumda kıta kumandanlığı yapabilecek kişilerin bulunmamasıydı. Gerçi bu görevi yapabilecek birçok genç zabitimiz vardı; ancak rütbeleri bakımından bu görevlere getirilmeleri âdetten değildi. Sanırım askeri kurallara fazla bağlı olmam zafer şansını benden uzaklaştırdı.

Daha önceki Pirlepe muharebelerinde Kristiç başarısını kazandığımız gün 15. Fırka'nın durumu beni bazı önlemler almaya itmişti. Bunların en önemlisi bazı kumandanların derhal değiştirilmesi olmalıydı. O gün başarılı olmamız bu ihmali doğurdu. Oysa orduda kumanda hâkimiyeti ve nüfuzun ne kadar önemli olduğunu ve bunun bir süredir bulunmadığını görüyordum.

Manastır Muharebesi'ndeki çekilmemizin başka sebepleri de vardı. Örneğin top ve cephanemiz azdı. Sevk ve idarenin eksik olmasından dolayı düşündüğümüzü uygulamaya koyamıyorduk. Yunan ve Sırpların iki, belki de üç misli kuvvetle bizi çevirme ihtimali vardı. Tehlike doğduğu anda her sınıftan zabitler görev uğruna hayatını hiçe sayamıyordu. Özellikle ordunun ileri gelen zabitleri eratın tarihi geleneği olan ruh halini etkilemeyi bir süredir ihmal etmişti. Harp ilmiyle bir süre uğraşmış olanlar da talimatnamelere ve bize pek benzemeyen Avrupalıların âdetlerine saplanmıştı. Böyle olunca da manevi güç ortadan kalktı ve kendimize göre doğru kararlar alınamadı.

Kumandan olarak çalışma ve çabalamada kusur etmediğimi, daima gözü açık bulunduğumu yaptıklarımla kanıtlamış ve gereken her şeyi yaptığımı sandığım halde, bu saydığım nedenler yüzünden şans bize yüz çevirdi.

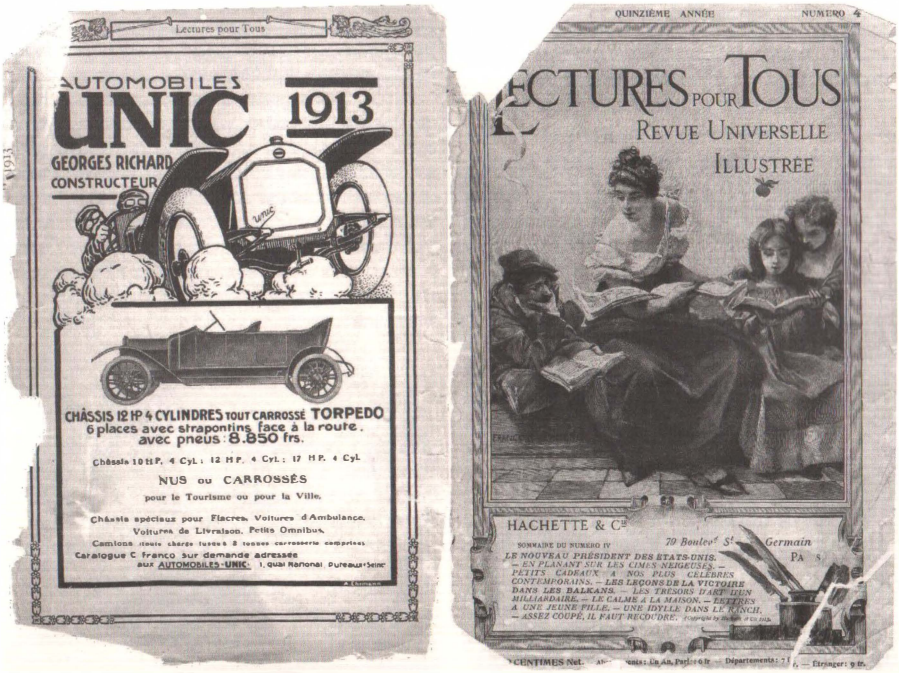
1 Zeki Paşa'nın yazdığı bu metin, 1921'de Matbaa-yı Askeriye tarafından basılan *1912 Balkan Harbi'ne Ait Hâtıratım* adlı kitabından derlenmiş olup *Yakın Tarihimiz* dergisinin 5 Temmuz 1962 tarihli sayısında yayımlanmıştır.

2 Halepli Zeki Paşa (Korg. Zeki Baraz Kolaç ya da Kılıçoğlu, 1862 Halep-1943 İstanbul). Vardar Ordusu kumandanlığından sonra Suriye cephesinde Dördüncü Ordu komutanı oldu. I. Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorluğu'nda askeri temsilcisi olarak Kayzer II. Wilhelm'in irtibat subaylığını yaptı. Mütareke sonrasında İstanbul'a geldi ve 1922'ye kadar Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'de kaldı. 1923'te emekli oldu.

FRANSIZ GÖZÜYLE SAVAŞTAN ÇIKARILACAK DERSLER[1]

Lectures Pour Tous[2]

Dünyanın neresinde barışı ihlal eden bir savaş patlasa, biz de olası bir çatışmaya girmenin mümkün olduğunu düşünerek, onu büyüteç altına alır, o savaştan ne gibi dersler çıkarabileceğimizi düşünmekten kendimizi alamayız. Balkan Savaşları Avrupa için öylesine olağandışı, hatta teatral denebilecek bir çatışma oldu ki, verdiği dersler de bütün dünya ordularının gelecek için bu savaşları ilgiyle incelemesini gerektirecek önemdeydi. Boşuna olumlu bir hayale kapılmaktansa, her türlü abartıdan uzak kalarak, Balkan müttefiklerinin kazandığı zaferde, bizim savaş yöntemlerimiz ve top teknolojimizin büyük önem taşıdığını görmezden gelemeyiz. Bu bizim için meşru bir gurur kaynağı olup, tartışmasız bir şekilde milletimizin askeri gayrete muhteşem yurtseverlikle katkı vermesini de cesaretlendirecektir.

"Balkan Savaşları'ndan Çıkarılacak Dersler" başlıklı anonim makalenin yayımlandığı Lectures Pour Tous *dergisinin kapağı.*

Çekilme sırasında yaralı bir Osmanlı erine su veren Bulgar askeri.

Türk ordusunun bu kadar kısa bir sürede bozguna uğraması, aslında Avrupa kamuoyunu fazla şaşırtmadı. Bu ordu eskiden kalma güç, dayanıklılık ve değerler üzerinden elde ettiği üne güveniyordu. Rusya ve Romanya ittifak güçlerine karşı Plevne'de karşı koyduğu enerjik savunmayı hepimiz hatırlıyorduk. Gazi ve muzaffer unvanları almış Osman, Süleyman ve Muhtar paşaların askeri cesareti, dayanıklılığı, Osmanlı'nın inatçı ve yaman yurtseverliğini temsil ediyordu. Oysa Balkan müttefiklerinin bu ünlü orduyu bozguna uğratması için üç hafta yeterli oldu. Bulgarlar Trakya'da, Sırplar ve Yunanlılar Arnavutluk ve Makedonya'da Türk ordularını önlerine katıp sürü gibi kovaladılar. Kısa bir sürede ortada bu koca ordudan geriye sadece amaçsız ve umutsuz kalıntılar, acınacak durumdaki dağınık birlikler, mahzun kaçaklar kaldı. Komutanları da kendi güçsüzlükleri altında ezilmiş bir şekilde kaçtı. Hilalin kanlı karanlıklar içinde söndüğüne şahit olduk. Halife ise Boğaz'ın bir yanından öbür yanına sanki şairin ünlü dizelerini mırıldanıyor gibiydi:

Kaçıyorum... İmparatorluğumdan, heyhat!
Hiçbir şeyim kalmadı. Allah!
Bir tek burcu olan kalem bile kalmadı![3]

Bu gibi felaketler hiçbir zaman birdenbire ortaya çıkmaz. Bunların derin nedenleri vardır. Aynen doğal felaketlerde olduğu gibi, uzun süredir için için ilerleyen, sonunda gizliliği kalmayan faktörlerden kaynaklanan nedenleri vardır. Askeri alanda bütün yenik orduların kendi hataları sonucu mağlup olduklarını ve zaferin ise bunu hak etmek için gerekli bütün önlemleri almış ve her türlü çabayı sarf etmiş olanlara adaletin bahşettiği bir mükafat gözüyle bakabiliriz.

Balkan Savaşı yaklaşık olarak yakın güçlere ya da en azından eşit kaynaklara sahip rakipler arasında oldu. Ancak bazıları kaynaklarını en iyi şekilde kullandı ve randımanları en iyi düzeyde tutabilmek için hiçbir ihmalde bulunmadı. Diğerleri ise ya kayıtsızlık ya yetersizlik ya da gevşeklik nedeniyle bunları iyi kullanamadı ve böylece daha aşağı düzeyde olduklarını ortaya koydu.

Siyaset bir ordunun düzenini nasıl bozar?

En güvenilir kaynakların askeri istatistiklerine göre, 8 Ağustos 1909 kanunu[4] kaspamında Osmanlı Devleti'nin askere alınacak asker sayısının 1.400.000 olması gerekiyordu. Ancak bu askere alınma yükümlülüğü taşıyan seferberliğe tabi asker sayısı kâğıt üzerinde kaldı. Bu kanun uygulanamadı. Osmanlı ordusu silah altına sadece 300-350 bin asker alabildi. Bu kaynak eksikliği orduyu acınacak bir durumda bıraktı. Bu düşüşü neye bağlamak gerekiyor? Müslüman erat dejenere mi olmuştu? Hayır. Muhtemelen asker kitlelerinin eski zamanlardaki kalitesi kesinlikle kaybolmamıştı. Açığa alınmış olsalar da askeri yetenekleri bilinen, sevilen, tecrübeli eski liderlere tekrar güven duymak onları uyandırmaya ve gerçek bir başarıya ulaşmalarına yeterdi. Ama bu mümkün değildi. Çünkü ortaya atılan girişimci bir general emrine girebilecek bilinçli, eğitimli ve yeterince hazır bir alt komuta zinciri bulamazdı. Jön Türkler'in iş başına gelmesinden beri ordu içine sızan siyaset, başka ülkelerde olduğu gibi ortalığı kırıp geçiriyordu. Bu koşullarda genellikle görüldüğü üzere rütbeler, önemli mevkiler, sorumluluk ve nüfuz gerektiren görevler değerli ve layık olanlara değil, siyasi emellere göre dağıtılmıştı. Osmanlı böylece siyasetçi generallere sahip oldu. Bu paşalar partilerine yaranmak için ülke savunmasına ağır darbeler vurabilecek anarşi ve kargaşayı kışkırtan bütün kapıları açtılar.

Bir zamanlar neredeyse bizim de başımıza gelecek gibi olan bu üzücü macera üzerinde daha fazla durmayalım; ancak verdiği dersi de unutmayalım. Bu korkunç tehlikelerle dolu çıkmaza düşmemek için her türlü önlemin alınmasını sağlayalım. Amatörlük, kaygısızlık, kuşkuculuk giderek yukarıdan alt kademelere kadar inmeye başlamıştı. Bir yandan yöneticiler kendilerini bir tür pasif umursamazlığa bırakmış ve önlerinde patlamak üzere olan fırtınanın gürlemelerine rağmen bir şey yapmadan duruyor, öte yandan aşağıdakiler de bu zafiyetin kötü

Balkan Savaşı'nı it dalaşına benzeten Fransız kaynaklı bir karikatür.

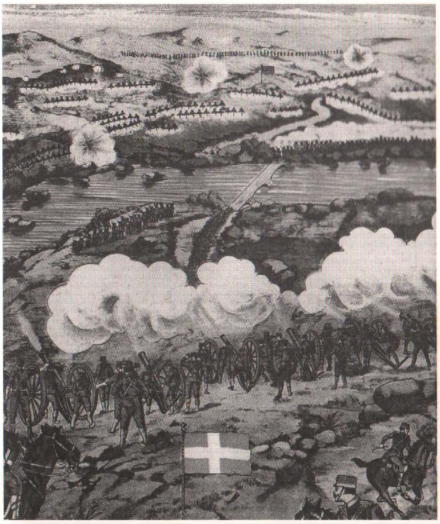

Balkan ittifakını kutlayan kartpostallar.

sonuçlarından etkileniyordu. Bir zamanlar mucizeler yaratmalarını sağlayan sarsılmaz ve güçlü inancın kuvvetini kaybediyorlardı. Bu inanç belki biraz fanatiklik olarak kabul edilebilir ancak kanın gövdeyi götürdüğü savaş alanında ateş ve demirle olan sınavda fanatiklik de herhangi bir uyarıcıdan farklı değildir. Bu olmasa altı yüzyıl önce Osmanlı Tuna'ya kadar bütün Güney Avrupa'yı fethedemezdi. Şimdiyse harabe halindeler ve bu inancın harabeleri üzerindeki imparatorlukları çöküyor. Bir halk idealini kaybederse moral çöküntüsünün kaçınılmaz sonucu olan bozgun önlenemez.

Güçlü askeri hazırlığın avantajları

Osmanlı ordusunda hâkim olan moral çöküntüsüne karşı bu kadar çabuk ve kesin başarı elde eden müttefik rakiplerinin durumunu ve hareket araçlarını inceleyelim. Üç küçük halk birlikte, eski efendileri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilan etti. Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlılara Karadağlıları da katarsak dört ulustular. Karadağlıların sayıca çok az ve son derece kısıtlı ve sapa bir bölgede olması onları ikincil ve farklı bir konuma itti. Hepsinin askeri güçlerine bir göz atalım. Öngörülebileceği gibi esas bozgunu başlatan Bulgaristan oldu. Zorlu, inatçı, dayanıklı ve boyundan büyük ülküler peşinden koşmaktan çekinmemesi ve aşırı öfkeli savaşçılığıyla Japonları hatırlatan bir millet. Bulgarlar sıkı, eğitim düzeyi yüksek, antik geçmişinden ve yakın tarihinden gurur duyan bir millet olarak tanındı ve sağlam bir ordu kurmayı başardı. Prens Aleksandr'ın hızlı manevra gücü ve isabetli karar

Bir Osmanlı-Yunan muharebesi tasviri, 1912.

Sofya'da seferberlik. Bir Bulgar subay cepheye giderken ailesiyle vedalaşıyor.

İstanbul'da seferberlik. Bir asker cepheye giderken ailesiyle vedalaşıyor.

yeteneğiyle şimdi müttefiki olan Sırpları da 1885'te nasıl acımasız bir yenilgiye uğrattığını hatırlıyoruz.

İşini bilen ve becerikli bir monarşi ivmesiyle Bulgaristan kısa sürede çağdaşlaşarak organize oldu. Yapılan bütün yasalar kâğıt üzerinde kalmadı. 4,5 milyon nüfuslu Bulgaristan, bu savaşa 232 bin piyade, 6 bin süvari ve 720 parça topla girdi. Ordusu iyi silahlı, donanımlı, düzenli ikmal gören ve eksiksiz bir askeri eğitim almıştı.

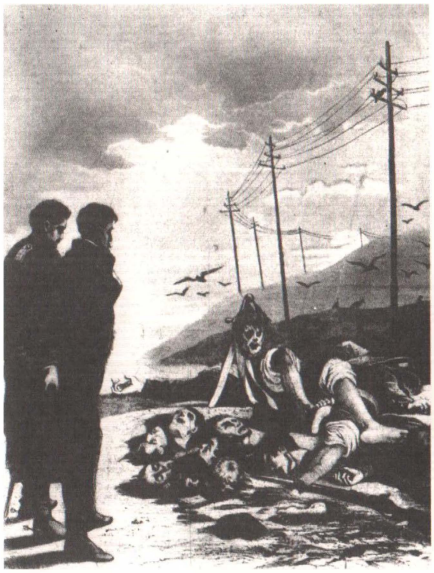
Bu güçlü çatışmaya hazırlıklı giren sadece Bulgaristan değildi. Sırplar da 248 parça topla donatılmış 170 bin askerden oluşan üç kol ordu çıkarmayı başardı. Geri hatlarda da 150 bin askerlik bir ihtiyat kuvvetine sahip olan Sırbistan'ın nüfusunun sadece 2.912.058 olduğunu unutmayalım. Neredeyse Paris'in nüfusu kadar...

Yunanistan'a gelince, o da diğer müttefiklerine yakın bir gayret gösterdi. Sırbistan gibi o da geçmiş bozgunları unutmamıştı. Özellikle 1897'de Türkler karşısında uğradıkları acı yenilgiden ders çıkardılar. Orduların düzenlenmesini başında General Eydoux'nun olduğu Fransız askeri misyonuna bıraktılar. General Eydoux harikalar yarattı; zira Yunanistan da bu savaş için 128 parça top desteğinde 100 bin asker çıkarmayı ve 150 bin de ihtiyat gücü hazırlamayı başardı.

Gördüğümüz gibi ittifak güçleri ilk askeri operasyonlar başladığında efektif olarak yaklaşık 1.100 parça top desteğinde 500 bin kişilik bir askeri güce sahipti. Buna karşın son derece yetersiz ve eski bir top gücüne sahip Osmanlı kuvvetlerinin sayısı 350 bini geçmiyordu.

İyi askeri yöntemlere sahip olma gereği

Böylece gerçekte ezici bir sayı üstünlüğüne sahip olması gereken Türkler ihmalleriyle ve kayıtsızlıklarıyla kendi kendilerini bu zengin kaynaklardan mahrum bıraktılar. Ancak karşılaştıkları acı felaketin gerçek ve sonucu etkileyici nedenleri sadece bundan kaynaklanmıyor. Bu sonuçta uyguladıkları hatalı strateji de çok önemli rol oynadı. Somut bütün prensiplerden uzak, her yönteme yabancı ve hiçbir askeri doktrine sahip olmayan askerler gibi savaştılar. Rakiplerinin duruma hâkim bir şekilde gerçekleştirdikleri kitlesel saldırılarına karşı hemen hemen her yerde Osmanlılar son derece zayıf ve kırılgan savunma hatlarına sahiptiler. Bu zaafları kendilerini, düşmanlarının azgın ve kararlı saldırıları karşısında geri dönülemeyecek bir yenilgiye sürükledi. Dört bir yandan saldırıya uğrayan Türkler her yerde aynı anda karşılık vermeye çabaladılar ve böyle bir stratejinin kendisini bütün cephelerde zayıf düşüreceğini ve kendi kendisini yenilgiye mahkûm edeceğini unuttular. Ellerindeki on kolordudan ikisini Makedonya'da, birini Arnavutluk'ta, bir diğerini Tesalya'da bırakıp son derece yetersiz donanımlı iki kolorduyu seyyar güç olarak kullanan Türkler, Selanik,

Fransız basınında yer alan ve Türklerin Bulgarlara zulmettiğini gösteren temsili bir resim.

Üsküp ve Manastır savunması için de birer kolordu görevlendirmişti. Bu hatalı ve askeri olarak kendini zor duruma düşüren dağılım olumsuz etkisini göstermekte gecikmedi. Yenilgiler birbirinin peşi sıra geldi ve düşman Türklerin savunduklarını sandıkları bütün şehirleri kolaylıkla ele geçirdiler.

Osmanlı genelkurmayının rakipleri gibi sağlam bir askeri doktrin anlayışı olsaydı, her şeyden önce Napolyon'un uyguladığı yöntemleri göz önünde bulundururdu. "Herhangi bir noktada güçlü olmak için, belli bir noktada ikincil noktaları ihmal edebilirsiniz." Düşmanları arasında en uzakta ve en az güçlü olan Sırplar, Karadağlılar ve Yunanlıları durdurmak ve geciktirmek için gerekli askeri güçlerini kullanıp esas güçlerini Edirne etrafında Bulgarlara karşı kitlesel ve güçlü bir şekilde toplamaları gerekirdi. Bölgenin son derece engebeli olması ve askeri birliklerin ovalara ulaşabilmeleri için dar vadilerden ve dolambaçlı dağlık bölgelerden geçmeleri gerektiği için Türkler hafif geri destekli askeri birlikleriyle Arnavutluk, Makedonya ve Tesalya'da düşmanlarının ilerlemesini kolaylıkla yavaşlatabilirdi. Böylece zaman kazanmış olur –savaşta zaman son derece önemli bir faktördür– Trakya'da topladığı asker kitlesini ilk hedefi dahilinde olan Bulgarlara karşı öncelikle hücumda kullanır ve onlara karşı sayısal üstünlük avantajıyla hızlı bir manevra yaparak olasılıkla onları gafil avlayarak yenilgiye

Makedonya'da ihtiyatta bulunan Osmanlı avcı taburu. (Fotoğraf: Manakis Biraderler)

Cephede kardan hayvan heykelleri yapan Bulgar askerleri.

uğratabilirdi. Böylece en güçlü rakibini saf dışı bıraktıktan sonra diğer rakiplerine yönelir ve ilk zaferinin prestijiyle aynı zamanda kayıplarını telafi edecek destek güçleri elde etme zamanı da bularak diğer rakiplerini teker teker ezmek şansına da sahip olacaktı. Yani Osmanlı orduları için zafer mümkündü. Kesinlikle ifade edebiliriz ki bu zafer Türkler için tek elde edilecek hedef olmalıydı. Ancak böyle hareket edebilmek için bunu istemek ve bilmek gerekiyordu. Oysaki Osmanlı genelkurmayı aynı 1870'teki bizim genelkurmay gibi hemen çözüldü. Büyük olasılıkla ne subayların askeri formasyonları günümüzün savaş gereklerine cevap verebilecek düzeydeydi, ne de askerlerin haleti ruhiyesi duruma uygundu. Kafaları üstünkörü Alman askeri doktrinleriyle doluydu; iyice sindirilmeyince karmaşık, zor ve bulanık bir görüş hâkimdi. Prusyalı subaylar misyonu anlaşılan görevlerini yeterince yerine getirememiş, doktrin ve somut askeri harekât çalışmasını gerçekleştirememişti.

Alman stratejisinin yenilgisi

Düşman kanatlarının birinin önceden hazırlanarak kuşatma altına alınması Berlinli stratejistlerin çok önem verdiği bir faktör olmakla birlikte, son derece tehlikeli bir manevra olup tavsiye edilecek bir yanı yoktur; çünkü son derece beklenmedik tehlikeli durumlara yol açabilir. Üstelik bir de Türk genelkurmayının yaptığı gibi hatalarını ağırlaştırarak, çok geniş bir cepheye birbiriyle irtibatı bozuk asker yayıp harekâtı bağlantısız operasyona çevirip birlikler arası muhabere sağlanamazsa, dosdoğru bozguna doğru gidilir. Alman yöntemlerinin bir değeri varsa –ki, bu değer şüphelidir– sadece pasif, hareketsiz ve mücadeleci olmayan bir düşmana karşı işe yarar. Burası için ise kesinlikle geçerli olmadığını söyleyebiliriz. Osmanlı kornutası kendi savaş düzeninin hatalı olduğunun farkına vardığında ve hem doğru tasarım, hem doğru yönetim hem de yeterli hazırlıktan yoksun olduğunu fark ettiğinde, Lüleburgaz Muharebesi'nde olduğu gibi, tamamen çözüldü. Birbiri ardına taarruza geçen üç kolordu da ayrı ayrı yenilgiye uğradı ve çaresiz bir şekilde giderek bozguna dönüşen yenilgiyle karşı karşıya kaldı. Bu durumu hiçbir askeri yönetim düzeltemezdi. Oysaki Osmanlı ordusunun komuta düzeyinde otuz mareşal ve generali bir araya getiren bir askeri konsey vardı. Bu konsey I. Napolyon, II. Friedrich ve Turenne'in görüşlerini unutmuşa benziyordu. Villars'a göre, "Askeri konseyler hiçbir iş yapmamak için iyi bir bahanedir." Napolyon da askeri yazılarında, "Konseyler toplanır, sonunda her zaman savaşla ilgili çekingenlikle hep en kötü kararlar alınır," diyordu. Bu

konseyler Soubise veya Bazaine gibi yeteneksiz generallerin sığınağıdır. Türk ordusunun komutanları bu kötü örnekleri takip etmiş görünüyor. Bu deneyimden onlar ne kazandıysa bunlar da aynı sonucu elde etti.

Fransız usulü savaşma sanatı

Bütün bu hatalara, yanlışlara ve zayıflıklara karşı, rakip cephedeki duruşa bir bakalım. Bu tarafta farklı verilerden hareket ediliyordu ve ekonomik, yani akıllı kullanım prensibi uygulanıyordu. Bu da kısaca eldeki askeri birlikleri yoğun bir kitle olarak, tam gerektiği zaman ve tam gerektiği yerde vurucu güç olarak kullanmaktı. Önce son derece hızlı bir genel seferberlik, hazırlıklarda gecikmemek için iyi bir başlangıç sağladı. Bundan sonra düşmanın tahmini askeri yığınaklarına en yakın sayıya ulaşmak için gayret gösterildi. En azından Bulgarlar ve Karadağlılar bunları göz önünde bulundurdu. Sırplar ve Yunanlılar ise engebeli, zor arazi konumu nedeniyle savaşın başlarında yeterli yığınak yapamadı ve ayrı piyade hatlarıyla sevkıyat yapmak zorunda kaldı; ama askerleri bir araya toplayabildikleri an savaş düzenini kurdular. Üsküp'ün hızla alınmasında kent önünde üç Sırp kolordusunun birleşmesi ve hemen ardından bunlardan birinin Bulgar ordusuna destek vermek için doğuya kaydırılması ve geri kalan ikisinin Türk ordusunu önüne katıp Makedonya içlerine sürüklemeye başlaması etkili oldu. Bu kolordulardan biri, daha sonra Tesalya dağlarını aşan Yunan birliklerine Selanik'in batısında destek sağladı.

Balkan ittifak güçleri, savaşta Napolyon yöntemlerini uyguluyordu. Mizahi yaklaşımı olan bir generalin ifade ettiği gibi esas, yığına vururken hepsine birden vurmaya gayret etmekti ve bu hemen sonuç verdi. Taktikleri her zaman cesaret, irade ve kararlılıkla yürütülen bir hücum oldu. Her iki tarafta asker gücü birbirine yakın olsa da, acı ve sıkıntıya dayanıklılık gösterrnede eşit olsalar da, generaller için aynı şeyi söyleyemeyiz. İttifak kuvvetlerinin şefleri kumandalarındaki askerlerinin sürekli karnını doyurdu ve cephanesiz, teçhizatsız bırakmadı. Oysaki Türkler, neredeyse açlıktan ölüyor ve ellerinde ne cephane ne top mermisi kaldığından, büyük bir moral çöküntüsü yaşıyordu.

Yine de her şeyden önce enerjik kararlar almak, ne yapacağını iyi bilmek ve görevi savsaklamadan güçlü bir şekilde yürütmek, şaşırtma, gafil avlama etkisi yaratabilmek için bazı operasyonların gizliliğini sağlamak, düşmanının boğazına sarılıp onu tükenmiş ve nefes nefese yere düşürene kadar bırakmamak gerekiyordu. Başta Bulgarlar olmak üzere ittifak kuvvetleri, ölümüne saldıran sürüler gibi aynen böyle yaptı.

Öte yandan cesaretlerini mükafatlandıran şaşırtıcı başarı karşısında yine de biraz gurur duymaya hakkımız var. Çünkü kazananların benimsedikleri ve sebatlı bir iradeyle uyguladıkları savaş sistemi bize aitti. Bu Napolyon'un gösterdiği yoldan bizim bütün harp akademilerinde verilen eğitimle kendi eğitimlerini tamamlayan Balkan subaylarının başarısı. Bu eğitimin temelinde kitlesel savaş ve genel taarruz teknikleri yatıyor. Askeri güçlerin organizasyonu üzerine dayanıyor ve onların akılcı bir şekilde kullanımını, savaşa hazırlığını öngören bu yöntemler, mükemmel-

Fransız basınında yer alan bir çizimde Bulgarların Edirne'ye girişi.

Sırbistan veliahtı Prens Aleksandar Üsküp'e giriyor.

İstanbul'da biriken muhacirler Anadolu'ya geçmek için Beşiktaş iskelesinde bekliyor.

Bulgar ordusundan kaçan köylüler Edirne yolunda.

liklerini ve değerini ispat etmiş oluyor. Fransız usulünün, Alman usulünden en temel farkı, düşman kuvvetlere karşı sadece önceden tasarlanmış bir şekilde kanatları hedef alan saldırılara bel bağlamaması oldu. Eğer rakip güçleri kanatlardan kuşatmak elverişli bir çözümse, tabii ki uygulanır; ancak başka taktikler ihmal edilerek bu saldırıya önceden hazırlanılmaz. Elde etmek istenen hedef, önce düşmanı hareketsiz kılıp sert bir saldırıyla elini ayağını bağlayacak şekilde felce uğratmaktır. Bunu gerçekleştirdikten sonra rakibinizin zayıf noktalarını daha iyi görür ve onu el altında tutulan taze kuvvetlerin desteğiyle iyice batırmaya girişirsiniz.

Napolyon, imparatorluğu dönemlerinde bu sistem gücünü ve üstünlüğünü bütün zaferlerde gösterdi. En büyük avantajı ise her koşula, her düşmana ve her araziye uygulanabilir olmasıydı. Diğeri Japonlar tarafından Mançurya'da Ruslara karşı kullanıldı ve başarılı oldu; ancak önlerindeki Ruslar kendilerini felakete sürükleyecek bir hareketsizlik içindeydi. Sonuç olarak Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlılar, bizden öğrendikleriyle büyük bir başarı kazandı.

Gerçekten de Bulgaristan ve Sırbistan'da Fransız askeri misyonu olmasına gerek yoktu; çünkü bu iki ülke subaylarının büyük bir kısmı bizim harp akademilerimizden yetişmişti. Bütün öğrendikleri strateji ve taktikleri harfiyen uygulamaya çalışmayıp koşullara başarıyla uyarladılar. Bizden öğrendiklerini genel sevk ve idarede, ekonomik işletme, nakliyat ve genelkurmayın seferberlik düzenlemesinde de başarıyla hayata geçirdiler.

Toplarımız üstünlüğünü kanıtladı

Muzaffer üç ordunun meziyetlerini övdüğü topların tamamı gibi bütün cephane de Fransız imalatıdır. Krupp'un imal ettiği topları kötülemeden, yine de bizim ordumuzda kullanılanlara çok yakın olan Creusot topları karşısında fazla tutunamadıklarını söyleyebiliriz. Bu başarısızlık kısmen ikmal yetersizliğinden kaynaklanmış olabilir. Ancak bildiğimiz kadarıyla yeterli kaynak olduğunda da Creusot'ların Krupp'a üstünlüğü daha önce kanıtlandı. Bulgarlar Creusot'nun 1904 model Schneider-Canet sistemindeki modelini kullanırken, Sırplar aynı topların 1905 modelini, Yunanlılar ise 1907 modelini kullandılar. Toplarımız yapılan teknik deneylerde tüm rakiplerine üstünlüklerini ortaya koydu. Türkler aynı dönemde Krupp'a sipariş verirken hiçbir deneme yapma gereği görmedi. Almanların Türkler üzerindeki nüfuzu artık iyice etkinleşmişti. Fransız toplarının Alman toplarına göre en önemli üstünlüğü, atış sırasındaki sabitliği ve stabilitesinde ortaya çıkıyor. Bu da atışların isabet oranlarını benzerlerinden daha üstün kılıyor. İyi tasarlanmış bir sistem sayesinde ateş anında topun toprağa değen gövdesi yana doğru oynamakla beraber sabit kalıyor ve atış nakli tabir edilen operasyon rahatlıkla gerçekleşebiliyor. Yani hedefi değiştirmek veya dört top bataryasının oluşturduğu hedefin konik alanını genişletmek yeni baştan atış ayarlaması yapmayı gerektirmiyor. Oysaki bu işlemler Krupp için her atışta gerekli olduğu için zaman alıyor ve ateş hızını düşürüyor. İkinci olarak Krupp'un atış ayarla-

Müttefik güçlerinin propaganda kartı.

Fransız gözüyle, Avrupa'ya girmek isteyen Osmanlı'ya karşı alınan önlem.

Edirne yakınlarındaki tarafsız bölgede Osmanlı ve Bulgar subayları arasında görüşme.

Bulgar topçusu, Kasım 1912.

ma aleti basitçe tasarlanmış olup, dolaylı atışlara adapte olamıyor. Yani bir tepe veya korunak sağlayan bölgeyi korumak amacıyla bütün topçu bataryasının görülmeyen ama tespit edilen bir hedefe yaptığı atışların koruma işlevinin ne kadar önem taşıdığını belirtmeye gerek yok. Bir topçu ateş hattı ufukta belirdiğinde, ya sıralanmış top profilleriyle kendini gösterir ya da atışlarının çıkardığı parlamayla yerini belli eder. Türk topçu bataryaları başka türlü yapamadıklarından yerlerini her zaman belli etti ve kendi pozisyonlarını döven, ama kendilerini iyi koruyan rakiplerinin top mermileri karşısında tutunamadı. Bizim ordumuzda kullanılan topların çok yakın modeli olan bu silahların zaferi, bizim için bir gurur kaynağı olduğu kadar güven de veriyor, savaş yöntemlerimizin başarısı da gelecek için bizi umutlandırıyor.

Fransız topları yıkıcı gücü açıklamakta yeterli olmayabilir. İttifak kuvvetlerinin yine başarıyla kullandığı mitralyözlerin de bizim imalat atölyelerinden çıktığını ve daha önceden de değişik koşullarda değerlerini ispat ettiklerini belirtmek gerekir. Hatırlatmalıyız ki, son savaştaki Lüleburgaz Muharebesi'nde Salih Paşa komutasındaki süvari birlikleri, bozguna uğrayan topçu birliklerini kurtarmak için taarruza geçtiğinde, Bulgarlar bir müddet neye uğradıklarını şaşırdı; ancak ilk şaşkınlık geçer geçmez toparlanıp mitralyöz ateşiyle talihsiz Hamidiye Alayı'nı neredeyse tamamen yok ettiler.

Bu son savaştan askeri açıdan çıkartacağımız dersler bizim için oldukça güçlendirici. Yaklaşık otuz yıldan beri ilerlemekte olduğumuz yönde sebat etmemizi ve bu yolun askeri açıdan doğru olduğu ve olası hasımlarımızın takip ettiği yolların ise bizimkine göre daha dolambaçlı ve daha az aydınlık olduğunu tespit edebiliyoruz.

1 "Balkan Savaşları'ndan Çıkarılacak Dersler" başlıklı bu anonim makale, *Lectures Pour Tous - Revue Universelle Illustrée*'nin Ocak 1913 tarihli sayısında yayımlanmıştır.

2 *Lectures Pour Tous*, 1898'de Victor Tissot tarafından kurulan ve Hachette tarafından iki ayda bir yayımlanan dergi. Yayın hayatını 1974'e kadar sürdürdü. 1930'da aynı yayınevinin *Le Tour du monde*, 1939'da *Je sais tout* adlı süreli yayınları dergi kapsamına girdi. 1954'ten itibaren haftalık oldu. 1971'de *Constellation* adlı yayınla birleşti.

3 Ben-i Ahmer Devleti'nin son halifesi Buabdil'in (XII. Muhammed Abu Abdullah) Endülüs'teki Granada'nın düşüşüyle ilgili şiiri.

4 Ekim 1886 tarihli Ahz-ı Asker Kanunname-i Hümayunu üzerinde yapılan bazı yenilikler ve değişikliklerle 1909 senesinde çıkarılan yeni bir askere alma kanunu. Bu kanuna göre, Osmanlı hanedanı dışındaki herkes askerlik yapmakla yükümlü kılınmıştır.

ACI BİR HAKİKAT[1]

Kaymakam Mustafa Kemal (Atatürk)

Ordumuzun son Balkan Harbi'ndeki üzücü mağlubiyeti acı bir gerçektir. Hayal kırıklığına uğrandı. Evet, çok acı bir hakikat. Fakat bu uğursuz hakikati idrak edenler de vardı; ve böyle olacağını anlamamak için gafil veya cahil olmak gerekirdi.

6 Temmuz 1909 günü Selanik'te, kolordu kumandanına sunulmuş resmi bir rapordan bazı noktaları, hem ibret almak hem de geçmişteki derin uykumuzu bugün ve gelecekte sürdürmemek için bir daha gözden geçirelim: "1 - ... dolayısıyla acemi eğitimi dönemine verim ve sonuç alınmadan son verilmiştir. 2 - ... kumandan teftiş edeceği talim devresinin sonucunun ne olduğu ve ne olması gerektiğinden habersizdir. 3 - ... fırka kumandanı kıtalar karşısında bir seyirci gibidir ... yokluğundan daha da zararlı hissiyat doğurmaktadır; görevi konusunda cahildir. 4 - Alay ve fırka kumandanının teftiş ve eleştirme cehaleti zabitler arasında şaşkınlık, alay ve güvensizlik uyandırıyor. 5 - Bu anlayış ve bilgi seviyesindeki alay ve fırka kumandanları bugünkü askeri gelişmelere uyumlu yetiştirilmesi zorunlu olan kıtaları eğitemeyecek ve gerektiğinde hüküm, kumanda, sevk ve idareyi yerine getiremeyecekler. Bu durum şüphe ve tereddütsüz, açık bir hakikattir. Bu noktalardaki hakikati görüp söylememekse ordunun hareketsiz ve değersiz kalmasına, harpte vatanı kurtarması için beklenen en önemli görevini yerine getirmemesine kalpten razı olmak demektir ki, bu hainlik anlamına gelir. 6 - Bu duruma bir an önce çare bulmaya çalışmak her namus ve vicdan sahibinin görevidir. Emir ve kumanda hakkı olmayanların yapması gereken, gözlem ve araştırmalarını icra makamlarına sunmaktır. İcra makamlarındakiler kimilerine merhamet ederek zayıflık göstermemeli, ordunun çöküşüne yardım etmemeli..."

Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Kemal

O zaman, bu raporu sunduğum makamda vatanım olan Selanik'i muharebe yapmadan Yunan ordusuna teslim eden kuvvetlerin başındakiler vardı. Raporumun bu makamdan ordu müfettişine kadar gittiğini duymuştuk. Fakat ne maksatla gitmişti? Bir kendini bilmezlik örneği gösterme maksadıyla!

Ordu müfettişliğine de ulaşmış bir başvurunun son satırlarını da okuyalım: "... adı geçen kumandanlardan oluşan ... ordudaki talim ve terbiye sonucunda emir ve kumandayla itaat ve disiplinde iyi bir gidiş aramak serap görürken su bulmaya benzer."

Orduda Goltz'un öğrencisi olarak ünlenenlerin çoğunda, iyi bir ordu oluşmasındaki birçok etken arasında en önemlisinin başındaki amirin yarattığı etki olduğu gerçeğinin idrak etmedikleri ve ordular için edilmiş bu sözün en küçük birlikler için de geçerli olduğunu anlamadıkları görülüyordu.

Meşrutiyet devrindeki Osmanlı ordusunun ilk görüldüğü yer olan Edirne manevra sahasında hayali bir gezi yapalım: Birçoğumuzun kollarında beyaz bir bant vardı. Biz hakemdik. Bizden daha büyük hakemler de vardı. Ne karar verildiğini söylemeden önce gördüklerimizi hatırlayalım. Örneğin mavi kolordunun sağ yanında hareket eden bir fırka kumandanının verdiği emir ve fırkanın durumunu belirtmesi –bunu isteme yetkisine sahip– biri tarafından rica edildi. Fırka kumandanı böyle bir sorunun muhatabı değilmiş gibi atının üzerinde gayet sakin ve sessiz, cevap vermeden duruyordu. Biraz bekledikten sonra birinci sorunun cevaplanmasından vazgeçilerek kolordu kumandanından alınan emrin maddeleri soruldu. Yine cevap yok! Sebep? Çünkü aldığı emrin manasını anlamamıştı. Sebep? Verdiği emrin, daha doğrusu imzaladığı emir mektubunda ne olduğunu bilmiyordu. Sebep? Çünkü öyle görünse de fırkaya o kumanda etmiyordu. Sebep? Edemezdi... Ya böyle anlaşılmadan verilen emri alan alay kumandanları? Evet, bu merakımı gidermek için fırka kumandanının yanından ayrılarak, Karıştıran yönünde ilerleyen alaylara

ulaştım. Bir alay kumandanına beni hareketleri hakkında bilgilendirmesini rica ettim. "Şimdi," dedi. Ceplerini karıştırdı. Ceketinin iç cebinden iki buruşuk kâğıt çıkardı. "İşte, iki emir mektubu. Birini gece aldım, birini sabahleyin. Henüz ilk emrin gereğini tamamen yerine getirmediğimiz için ikinci emri uygulamaya başlamadık." Emirleri gözden geçirdim. İkincisi birincinin gerekliliğini ortadan kaldırıyordu. Fakat alay kumandanı hâlâ önce birinciyi ve sonra ikinciyi yerine getireceğini söylüyordu. Niçin? Çünkü alay kumandanı numara sırasıyla uygulamayı düşündüğü emirlerin ne ilkini ne de ikincisini anlamıştı. Oysa alay gidiyordu. Fakat, nereye ve ne için? Bunu alay kumandanının kendisi bile bilmiyordu. Alaydakilerden hiçbiri de bilmiyordu. O halde, nereye gidiyordu? Bu gidiş elbette felakete, utanca doğru olacaktı. Harekâtın sonuna kadar takip ettiğim bu fırkanın gece olduğu zaman düştüğü sefaleti, kıtalarından bazılarını kaybettiğinde çektiklerini, ertesi gün karşı tarafın topçu ve piyade ateşi altında kaldığı perişanlığı tasvir etmek istemiyorum. Yalnız belirtmek isterim ki, bu ve bunun gibi asker yığınlarının bu gidişatının muhakkak felakete, mezara doğru olduğuna hükmetmek için çok da keskin muhakeme sahibi veya pek de uzak görüşlü olmaya gerek yoktu.

Biz o zaman hükmümüzü vermiş ve vicdanımızın sesini en yüksek perdeden en büyük kulaklara duyurma azmini göstermiş, bu noktaları dikkate alıp hassasiyet göstermeyi vicdani bir görev saydığımızı söylemiştik. Ve demiştik ki, "Bir kıta ve özellikle de zabitler yalnızca iyi örnek olabilecek rehberlerle yetiştirilir. İnsanların hürmet gösterip yüceltmesi, itaat ve bağlılık duyması için kendinden madden değil manen yüksek durumdakileri araması insan ruhunun gereğidir." Ve demiştik ki, "Ordunun can damarı olan, birçok geleneğe bağlı olarak gelişip olgunlaşmış askeri disiplin duygusunu bugünkü Türk ordusunun zabitlerinde de görmeyi istemek, insan ruhundan hiç anlamamak demektir." Ve rica etmiştik ki, "Bugün için kayıtsız şartsız girişilmesi gereken iş, özel vasıflara sahip ve yeteneğiyle göreve layık olduğunu kanıtlamış bir kumandan ve zabitler grubu oluşturmaktır." Ve demiştik ki, "Ancak bilgili, muktedir, faal, girişimci ve yetkili bir ordu müfettişinin denetimi altında cahil ve ordunun talim ve terbiye amaçlarından habersiz kolordu ve fırka kumandanları barınamayacak, dinlenmeye muhtaç yararsız bir heykel gibi durmaktan başka işe yaramayacak fırka ve alay kumandanları da gerekli vasıflara sahip kolordu kumandanlarının emrinde tembellik edecek bir yer bulamayacaktır." Fazla şiddetli gibi görülebilecek bu icraatın akla gelebilecek bazı mahzurlarının çözümünü de gösterdikten sonra, "Genel olarak iyi ordularla iyi kumandanların birbirinden ayrılmaz unsurlar olduğunu kabul etmek için zaman kaybetmeye gerek olmadığı gibi, durum da buna izin vermemektedir." En son olarak da şunu ha-

Mareşal von der Goltz Paşa Manastır'da, maiyetinde Erkân-ı harp Binbaşı Mustafa Kemal'le askeri manevrada, 1909.
(Fotoğraf: Manakis Biraderler)

Sol başta Yüzbaşı İzzettin (Çalışlar) V. Kolordu erkân-ı harp tabiye ve tatbikat gezisine çıkarken. Sağ başta Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Kemal. Selanik 1910.

tırlattık: "Vicdanen ordunun selametini düşünen namus ve ahlak sahipleri ikiyüzlülükten uzaktır. Mükemmel bir ahlaka sahip olanlar genellikle barış ve asayiş varken kendi üzerine ilgi çekmeyi düşünmeksizin açık konuşurlar."

Sonra ne olduğunu biliyoruz. "Bu yükselen feryadın manası yok. Bu gereksiz ve aşırı bir gayret gösterisi, hatta belki de bir cinnettir," dendi. Yok, yok... O feryat bir cinnetin eseri değildi. O feryat bugünkü felaketi vicdan ve akıl gözüyle görebilmekten doğan acının sonucuydu.

Hakikaten de bir gün Sirenayka'daki harekât yerinden Balkan yangınına koşarken,[2] beni Afrika sahilinden vatanıma ulaştıracak yolların kapanmış olduğunu gördüm. Bir gün duydum ki, vatanım Selanik ve oradaki anam, kardeşim, bütün akraba ve yakınlarım aslında ne olduklarını anlattığım için beni vatanımdan kovanlar tarafından düşmana hibe edilmiş.

1 Atatürk'ün 1914'te Sofya'da askeri ataşeyken Erkân-ı harp Binbaşı Mehmet Nuri Bey'e yazdığı ve *Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal* başlığıyla 1918'de yayımlanan mektuptan alınan bu bölüm, Eylül 1927'de *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlandığı halinden alınmıştır. Daha sonraki baskılarında bazı eklemeler bulunmaktadır.

2 Balkan Savaşı'nın patlak vermesiyle 24 Ekim 1912'de Trablusgarp'tan İstanbul'a hareket etti ve 24 Kasım 1912'de karargâhı Bolayır'da bulunan Bahr-i Sefid Boğazı Kuvayi Mürettebesi Harekât Şubesi müdürlüğüne atandı. Bulgaristan'ın General Stilian Georgiev Kovaçev komutasındaki Dördüncü Ordusu bu cepheyi dağıttı.

ASKER HİKÂYELERİ[1]

Lev Troçki[2]

Bir tugayın tarihinden

Muhabirler bu savaşta hem çok hem de az şey gördüler; savaşa yol açan her şeyi gözlemlediler ve savaşın "ürünler"ini gördüler: Yaralıları, esirleri, ateşlerin parıltısını. Top seslerini duydular. Ama kendilerine ordunun seferine eşlik etme ve askeri harekâtları içeriden görme izni verilmedi. Savaş alanındaki ordunun ölüm kalım tablosunu, savaşa katılanlarla görüşerek –bunun ister istemez getireceği taraflılıkla– gözümüzde canlandırmak zorundayız.

"Bizim tugaya 'uçan' tugay adı verilmişti, çünkü Birinci ve Üçüncü ordular arasında haberleşmeyi sağlama görevi bize yüklenmişti. Savaş ilanından önce yirmi dört saatten fazla Sırp sınırında, Svirets ve Novakovo Çuk köyleri arasında teyakkuzda bekledik. Savaş çıkacağına inanmadığımızı itiraf etmek gerekir. Düpedüz inanmıyorduk –ne askerler, ne de biz subaylar– muharebeler olacağına, her birimizin –gerçekten istisnasız her birimizin– kendini ateş hattında bulacağına inanmıyorduk. Böyle bir şey olabilir miydi? Her şeyin bir savaş gösterisiyle sona ereceğini sanıyorduk: Türkiye'nin içine bir korku salmalı ve tavizler vermesini sağlamalıydık. Ama işte, olaylar başka türlü gelişti. Daha savaş ilanından önceki gün, öğle vakti, Arnavutlar bizim sınır karakollarımıza ateş ediyorlardı ve benim alayıma da derhal saldırıya geçme emri verildi. Sınır karakollarında, bizimle birlikte, işe yaramaz Rus Berdan tüfekleri taşıyan silahlı milisler vardı. İsa Boletini'nin sağ kollarından biri olan İdris Seferi'nin idaresinde yaklaşık bin Arnavut karşımızda bulunuyordu. Ellerinde, Arnavut isyanı [1909] sırasında bizim onlara sağladığımız Martinler ve seri ateş eden Sırp tüfekleri vardı. O zaman bizden para da almışlardı. Eğer savaş olursa, bizim yanımızda saf tutmalarını sağlamak istemiştik. Ama tersi oldu. Bizim silahlarımızla donanmış Arnavutlar, bizim mevzilerimize ilk saldıranlar oldu ve kolayca üstünlüğü elde ettiler. Niye bu böyle olmuştu? Türkiye'yle dini bağ da rol oynadı tabii, ama asıl neden, Arnavutların şunu kavramış olmalarıydı: Kendilerini tehdit eden şey, Arnavutluk'un Sırbistan ile Yunanistan arasında bölünmesiydi ve tarlalarını, evlerini, sürülerini savunmak zorundaydılar. Kırılan umutlar (Bu da ne? Kendi silahlarımızı, kendi paramızı bize karşı mı kullanıyorlar?) ordumuzu iyiden iyiye kızdırdı. Bu, yapılan zulümlerin, girişilen gaddarca eylemlerin esas sebebiydi. Ama hepsinden daha sonra bahsedeceğiz...

Lev Troçki, 1905'te ilk tutuklandığında

Emir gelince, bütün alay sınıra koştu. Herhangi bir sıra düzen gözetmeden, hiçbir kurala kaideye uymadan, bir yangın üzerine giden insanlar gibi olanca kuvvetimizle koştuk. Emrimde yetmiş kişilik bir müfreze bulunuyordu; ama sınıra vardığım zaman, etrafımda hep tanımadığım askerler vardı, başka bölüklerden adamlar. Herkes sınıra gelmekte acele etmemişti – karışıklıktan yararlanan korkaklar arkada kalmıştı. Bazı Arnavutlar, onların devriye karakollarıyla bizimkiler arasındaydı. İki yüz adımda menzilimize girdiler, 'Hurra!' diye bağırarak herhangi bir düzen gözetmeksizin ateş etmeye başladık. Arnavutlar en yakın karakollarına çekildiler. Sonra, milislerle birlikte sınırda bulunan komitacılar (çetnikler), el bombalarıyla en ileri Arnavut mevziini yok ettiler. Arnavutlar, ateş ede ede Novakovo Çuk'a çekildiler ve bizden 2000 adım ötede ateş etmek için müstahkem bir küçük binaya yerleştiler. O zaman bataryamız devreye girdi. Çok isabetli üç atış ve düşman mevziinin çatısı gözümüzün önünde çöktü. Arnavutlar araziyi temizleyerek kaçtılar. Peşlerine

Seferberlikte Işkodra. Osmanlı ordusuna alınan Arnavut asker.

düştüysek de yetişemedik. Kırk ölü ve seksen yaralı vermiştik, içlerinde dört de subay vardı. Arnavutlar ölü ve yaralıların çoğunu beraberlerinde taşıyarak çekilmişlerdi. Bunu yapmayı kutsal bir görev sayıyorlardı.

Benim ateşle vaftizim Svirets önlerinde yapıldı. Hatırlamak insana acı veriyor. Atışların canlı adamlara yapıldığını bildiğiniz zaman, silah sesi kulağa başka türlü geliyor. Çirkin bir ses. Ta iliklerinize işliyor. Ertesi gün, hiç silahlı çatışma olmadı, ama ben boyuna bu silah seslerini duydum. İlerliyorsun, duruyorsun, silah takırtısı başlıyor. Çadırın buz tutmuş bezi rüzgârda çatırdıyor, ben tüfek ateşini net şekilde duyuyorum – teker teker, iğrenç atışlar. Düşman mevziinin yanına gittiğimiz zaman, ilk ölü düşman askerimi gördüm – sırtüstü yatıyordu; esmer, sakalsız bir genç çocuk; bütün vücudu kasılmış, gözleri açık: Kurşun alnından girmiş, başının arka kısmından çıkmış. Ondan sonra bir yığın ölü ve yaralı gördüm, hepsinin de hatırası şimdi hafızamda silik, belli belirsiz, ama bu ilk gördüğüm, açık gözleri, alnındaki küçük, yuvarlak delikle daima zihnime çakılı kaldı, hep gözümün önüne geldi... O geceyi bir Türk karakolunda geçirdim, zaman zaman devriyeleri teftişe çıktım, yolumu Arnavut cesetlerini aşarak buluyordum: Karakolun etrafında on on beş ceset yatıyordu. Karakolun içinde bir kedi ile bir köpek bütün gece uzun uzun, korkunç bir şekilde uludular – ne kadar dehşet verici olduğunu kelimelerle anlatamam. Nihayet, artık dayanamadım ve adamlarıma onları öldürmelerini emrettim.

Arnavutlar çok cesur olur, derler. Doğru, yalnız onların bu cesareti çok özel bir türden, bugünün savaşlarına uygun değil. Karşılarına çıkan her şeyi ezip geçerek, sonuçlarını düşünmeden paldır küldür hücuma geçiyorlar, yendiklerini boğazlarken ve saldırırken son derece acımasızlar. Ne var ki bir terslik olduğunda, çabucak telaşa kapılıyorlar ve bir kere püskürtüldükleri zaman, yeni bir saldırıya geçmek için tekrar toparlanamıyorlar. Kaçışları da, saldırıları gibi çabuk ve pervasız oluyor. Bu bir ordu değil, sadece silahlı aşiretler, kabileler. Uzun, kır sakallı ihtiyarlar görüyorsunuz, onların yanında on yedi on sekiz yaşında delikanlılar karşınıza çıkıyor.

Kendi halkından kopan Arnavut esirleri çok mahzun, gözü yaşlı oluyor. Adamlarım birkaç kere karşıma bir Arnavut getirdiler, adam önümde yerlere kadar eğildi ve ağlamaklı bir sesle, 'Aman, aman...' dedi. Adamlarıma onları öldürmeyi kesinlikle yasakladım, ama açık yüreklikle söylemeliyim ki bu emre itaat etmediler. Bir askere bir esiri komutana götürmesini söylersin, onu alır, elli adım götürür, sonra bir silah sesi duyarsın. İşte bu kadar. Niçin bu kadar acımasızlar? İlk önce, bizim köylü askerlerimizin bu yeni topraklara yerleşme fikrini

yürekten benimsediklerini ve bu toprakların eski sahiplerini daha yoldayken temizlemeye çalıştıklarını sandım. Onlarla konuşurken kasten bu konudan söz açtım: 'İşte,' diyordum, 'artık bol bol toprağınız olacak'. Ama hayır, bu topraklara yerleşmek istemiyorlar – kısa zaman önce tam da bu yerlerden Sırbistan'a göçmüş olanlar bile istemiyor; sınır alayı olan benim alayımda böyle birçok kimse vardı. Buraları vahşi topraklardır, tarım yapması güç yerlerdir, toprağı işleme metotları ilkeldir, hiç yol yoktur, okul yoktur, sağlık hizmeti yoktur.

Esirlerin öldürülmesi, kısmen, boşa çıkan ümitlerin intikamını alma isteğinin sonucuydu – bundan daha önce söz açmıştım. Ama esas olarak, basit bir hesap sonucuydu – bir düşman azalırsa, bir tehlike ortadan kalkmış olur. İlk birkaç gün Arnavutların silahlarını almakla yetindik ve onları serbest bıraktık. Ama bu, açıkça tehlikeli bir hareketti. Bundan dolayı esir almaya başladık. Ama bu da, onları korumak demekti – başımıza iş açıyorduk, askerler yiyecek bulamazken, onlara yiyecek vermek lazımdı. Askerler arasındaki cesur ve okumuş kimseler hiç esir öldürmediler. Ne var ki korkaklar, savaşırken duydukları korkunun öcünü bu silahsız adamlardan aldılar. Tabii ki, komutanına göre de çok şey değişiyor. Bizim tugay komutanımız Stoyan Milovanoviç, esirlere karşı misilleme hareketlerini kesin bir biçimde yasaklamıştı. Ama başka yerlerde, bizzat subaylar esirleri acımasızca öldürdüler.

Bunu vatanseverce bir övünme saymayın, ama Sırp ordusunun, Bulgar ve Yunan ordularından kıyaslanamayacak ölçüde –doğru kelime buysa– daha insancıl olduğunu ortaya koyduğunu size söylemem gerek. Bulgarlarla Yunanlılar nereden geçtilerse, bir ateş kasırgası gibi geçtiler. Selanik yolu üzerindeki Doyran Gölü civarında, kısa zaman önce alayıyla harekâtta bulunan bir arkadaşım, bana, Bulgar ordusunun geçtiği her yerin yakıp yıkılmış olduğunu söyledi. Ne bir insan kalmış, ne de bir ev – her şey yerle bir edilmiş, yakılmış, yeryüzünden silinmiş. Yunanlılar da benzer şekilde hareket ettiler. Örneğin Sorovits kasabası, onlar tarafından, sanki hiç var olmamışçasına tamamen yok edilmiş. Doğru, Yunanlılar, kasabayı Türklerin yaktığını söylüyorlar. Ne var ki Sorovits'te, evlerin yanı sıra, camiler de –Türklerce kutsal sayılan binalar da– yıkılmış; bu da, bu işi kimin yaptığına kesin bir delil oluşturuyor... Bizim kuvvetlerimizin harekâtta bulunduğu Manastır civarındaki bölgede, hemen hemen bütün köyler –sadece Türklerin oturduğu köyler hariç– savaştan hiç hasar görmeden çıktılar. Ama şunu da söylemeli ki, savaş savaştır ve bizim tarafımızda da o tür şeylerden çok örnek var...

Ancak, zulümlerin sorumluluğu, sadece çok sınırlı ölçüde düzenli kuvvetlere aittir. Genellikle, yalnızca koçakların, Arnavut eşkıyalarının evlerini yıktılar. Ama sonradan ihtiyat askerleri ortaya çıktı ve kendi paylarına düşeni yaptılar. Onlardan sonra, işi bitirmek üzere milisler ve komitacılar geldi. Komitacılar düşünebileceğinizden daha kötüydü. İçlerinde, entelektüeller, fikir adamları, ateşli milliyetçiler vardı, ama bunlar birbirleriyle bağı bulunmayan, ayrı ayrı yerlerdeki bireylerdi. Geri kalanı, orduya sırf çapulculuk uğruna katılmış haydutlar, eşkıyalardı. Bazen işe yarıyorlardı, çünkü onların gözünde hayat ucuzdu – yalnızca düşmanın hayatı değil, kendilerininki de. Kumanovo yakınlarında Nagoriçan köyünde, onlardan tam iki yüzü cesurca çarpışarak can verdi. Arna muharebe aralarında tam birer eşkıya kesiliyorlardı. Komitacılar, daha savaştan önce değişik yerlerde, çok farklı şekillerde örgütlenmişlerdi. Her biri kendi voyvodasının komutasında, yirmi, elli, hatta yüzden fazla kişiden oluşan partizan birlikleri vardı. Savaş çıkınca, ileri karakolluk ve keşif hizmetleri yapan belirli ordu birliklerine bağlandılar ve bazı düzenli ordu subayları başlarına komutan olarak atandı. Partizanlar orduyla birlikte oldukları müddetçe, her şey düzgün gidiyordu; ama bir harekât tamamlanıp ordu ilerleyerek, partizanları halkın elindeki silahları almak üzere geride bırakınca, onları denetleyecek kimse yokken, dehşet dolu olaylar başlıyordu.

Pirlepe dolaylarında yalnız Türklere karşı değil, Sırplara karşı da yaptıkları taşkınlıklar, işledikleri gaddarca suçlar o dereceye varmıştı ki, üzerlerine düzenli birlikler gönderildi ve olaylar bastırılana dek bir partizan birliğinin tamamı yok edildi.

Bulgarların camiye kaçan sivilleri bombalamasının tasviri.

Cephe muhabiri Troçki Bulgar asıllı Dobrucalı, Rumen Sosyal Demokrat milletvekili ve gazeteci Rakovski ile.

Eğer tecavüz olayları gerçekten meydana gelmişse –meydana gelen olayları bilmiyorum, ama bu olasılığı kesinlikle göz ardı etmiyorum– tecavüz suçunu işleyenler komitacılardır, askerler değildir. Biz böyle şeyleri kesinkes yasaklamıştık ve denetim çok sıkıydı. Geceleyin bir köyde konakladığımız zaman, önce, bir subay komutasındaki bir devriye bütün Türk kadınlarını toplayıp köyün bir bölümüne götürüyordu. Askerler sadece erkeklerin kaldığı evlere yerleştiriliyorlardı. Eğer bazı kadınlar bir odada kalmışsa, askerlerin o odaya girişi en şiddetli ceza tehdidiyle bir astsubay tarafından engelleniyordu. Askerler sık sık şöyle homurdanıyorlardı: 'Eğer Türkler bizim ülkemize gelseler, böyle davranmazlardı.' Manastır'da bir asker, bir Türk kadınının peçesini şaka olsun diye kaldırdığı için ağır şekilde cezalandırılmıştı. Başka türlü davranmak mümkün değildi. Eğer bu tür olaylara en ufak şekilde bile göz yumacak olursanız, ordunuzu kaybedersiniz: Bir deneyin, ertesi sabah askerlerinizi bulabilirseniz bulun!

Hırsızlığı da önlemeye çalıştık. Askerler, ev sahipleriyle ancak bir astsubay aracılığıyla alışveriş edebiliyordu, zaten yiyecek dışında hiçbir şey alamıyorlardı. Ne var ki, bu kurala her zaman uyulmadı – özellikle bizzat subaylar tarafından. Sefer 'yadigârları' toplama bahanesiyle, sık sık zengin Arnavut ve Türklerin pahalı silah, halı, ipek dokuma, gümüş ve altın eşya gibi mallarına el koydular. Daha başka subaylar, aynı yöntemi, ev eşyalarını hatırı sayılır miktarda çoğaltmak için kullandı. Askerler de ne zaman fırsat buldularsa çaldılar, ama sadece para, çünkü yanlarında eşya taşımalarına izin verilmiyordu...

Size savaş çıkacağını beklemediğimizi söylemiştim. Ama savaş çıktı, bütün güçlükleri, tehlikeleri, dehşetiyle geldi. Askerler savaşa ne tepki gösterdiler? Hepsinin tepkisi aynı değildi. Şehirliler ve genel olarak okumuşlar çok hevesliydi. Ötekilere örnek olacak şekilde cesurca savaştılar ve bütün savaşta büyük bir rol oynadılar. Ama köylüler çok üzgündü ve köylerine, evlerine, ailelerine büyük hasret çekiyorlardı. Ancak bir Sırp köyüne girdiğimiz zaman istekli, hevesli hale geliyorlardı. Etraflarına, köylülerin sefaletine bakıyorlar ve 'Evet, bu haklı bir savaş' diyorlardı."

Yaralılar

Yaralılar, ölülerden ayrıldıktan sonra, ağır yaralı ve hafif yaralı diye iki kısma bölündü. Ağır yaralılar, çarpışma sahasından pek uzakta bulunmayan yerlerde –Kırkkilise, Yanbolu veya Filibe'de– bırakıldı, hafif yaralılar ise buraya, Sofya'ya geri getirildi. "Hafif vaka"ların hemen hemen hepsi burada: Bacağından, kolundan, omzundan vb. yaralanmış askerler...

Ama kendilerini görünce, insan onları "hafif" vakalara pek benzetemiyor. Yaralandıkları çarpışmanın hâlâ dumanı fırtınası içinde bulunan bu kişiler, başka bir dünyadan gelmiş yabancılar gibiler, esrarengiz ve dehşet verici bir dünyadan. Bu kadar kısa bir zaman önce içinde yaşadıkları muharebenin etkisinden kendilerini çıkaracak hiçbir duygu veya düşünceleri yok henüz. O muharebeden söz açıp konuşuyorlar, rüyalarında o muharebeyi görerek azap çekiyorlar.

"Ben 1. Alay'danım. Kırklareli'ne gidiyorduk, ama yolda orasının alındığını öğrendik. Geri döndük, Edirne'ye doğru... Olayın nerede olduğunu, size kesin olarak söyleyemem. Yalnız orada, Kırklareli'ne yardıma giden bir Türk müfrezesine rastladık. Ben kolumdan yaralandım, ama önce fark etmedim, sadece bir parça sızladı ve yaramı hissetmeden bir yarım saat daha ateşe devam ettim; sonra bacağımdan vuruldum ve hemen oracığa yıkıldım, sanki bir yangının ortasında alevler içinde yanıyordum... Arkadaşlarım beni yerden kaldırmışlar ve cephenin bir iki *verst* gerisine taşımışlar, orada da sıhhiyeciler beni bir ata bindirdiler..."

"... Biz iki alay, 1. ve 6. Alaylar tek kol halinde ilerliyorduk. 6. Alay bize takviye olarak yollanmıştı. Önümüzde, keşif için önden giden bir süvari bölüğü vardı. Ve orada, Selyolu diye bir yerde düşman mevzi tutmuştu. Süvariler hücuma geçti, ama tüfeklerin açtığı yaylım ateşiyle karşılaştılar. Süvari bölüğü çok geçmeden bizim bulunduğumuz yere döndü, sonra biz de düşman mermilerinin geldiği yöne doğru ateş açtık. Ama biz daha doğru dürüst bir muharebe düzenine giremeden, şarapnel yağdırmaya başladılar. Birden, hiç beklenmedik bir şekilde Türk topçuları ateşe başladı, biz onların varlığından bile haberdar

değildik. Önce yandan, sonra bir de sol cepheden bizi topa tuttular. Bizim elimizdeyse hiç top yoktu. Biz 1. Alay'dakilerin çoğu o sırada yaralandı. Bu olay ayın dokuzunda oluyordu, öğleden sonra saat ikide. Çarpışma olacağı önceden hiç tahmin edilmemişti... Yarım saat sonra bizim toplarımız yetişti ve onların koruma ateşi altında biz hücuma kalktık. Bölüklerimizden bazıları, 'Hücum!' ve *'Na noj!'* [Süngü tak!] diye bağırarak vuruşma vaziyeti aldılar. Türkleri mevzilerinden kovduk ve dokuz tane, seri ateş eder top ve bir sandık top mermisi ele geçirdik. Hepsi de yepyeni, gıcır gıcırdı. Sağ yandaki Tatarlı (Tatarlar) köyü önlerine kadar çekilmişlerdi, o köyde bizim tümenimizin karargâhı bulunuyordu.

Çok sayıda esir aldık. Bizim bölüğümüz yirmi Türk askerini ve bir subayını canlı ele geçirdi ve onları Tatarlı'ya geri götürdü. Aralarında bir Sırp, bir Yunan ve iki de Makedon vardı. Bizim insanlarımız (Makedonlar) Türkler için şunları söyledi: 'Onlar soğuk çeliği sevmez, bu gâvurlar nasıl oluyor da süngüye taze ekmek gibi sarılıyorlar, derler.' Ben, bu çarpışma sırasında üzerimize düşen şarapnelden hafif bir yara aldım. Daha sonra bizi buraya geri yolladılar. Ağır yaraları bulunanlar –mesela karınlarından veya göğüslerinden yaralananlar– Yanbolu'da ve Kızılağaç'ta kaldı. Oralardaki okullar ve kışlalar ağzına kadar yaralıyla dolu. Bizim pek çok adamımız o top ateşiyle fena şekilde yaralandı..."

"... Ben 16. İhtiyat Piyade Alayı'ndanım. Bizim iki alayımız, 16. ve 25. Alaylar, 1. ve 6. Alaylardan aşağı yukarı üç dört *verst* uzaklıkta ilerliyorlardı. Ayın dokuzunda, öğle yemeğimizi yerken, birden silah başına çağrıldık. 25. Alay önde ilerliyordu, 16. Alay onun ardından gidiyordu, topçu kuvvetleri ise bizim arkamızdaydı. Ayın onuncu gününün sabahına kadar ilerledik. O sabah büyük bir Türk kuvvetiyle karşı karşıya geldik. Neredeydik? Edirne yakınlarında bir yerde: Tam neresi bilmiyorum. Onların ateşi altında ilerlerken pek bir mesele yoktu, ama geri çekilmemiz emredilince, içimizden pek çok kişi, şarapnellerin hedefi oldu. O gün çok fena yağmur yağıyordu. Toplarımız çamura saplandı, onları çamurdan çıkaramadık ve Türk topçusu da aralıksız ateşe devam ediyordu. Dediklerine göre Türk kuvvetleri dört tümenden oluşuyormuş; oysa, bizim ileri mevzilerimizde sadece dört bölük vardı. Çarpışmanın ilk günü hava berbattı. Şarapnel çamura düşüyordu ve çoğu zaman patlamıyordu. Sırt çantalarımızın üzerine düşerse –yüzükoyun yere yatıyorduk– çanta gidiyor, ama asker sağ salim kurtuluyordu. Türk topçuları iyi nişan alıyordu, bütün topları bir bölgeye düşüyordu. Yağmur çamur olmasa, bugün hiçbirimiz sağ olmazdık..."

"Asıl derdimiz şuydu: 1. ve 6. Alaylarda cephanemiz kalmamıştı. Her birimize 150 atımlık cephane verilmişti. Hepsini harcamıştık ve yeni cephane de gelmiyordu."

"Tüfekleriniz fazla ateş etmekten kızmış mıydı?"

"Farkında değilim, bilmiyorum. Tepeden tırnağa bütün vücudunuza öyle bir sıcak basıyor ki, elinizde tuttuğunuz tüfeği hissetmiyorsunuz. Sonra hücuma geçtik. Biz, 'Hurra! *Na noj!*' diye bağırırken onlar geri çekiliyorlardı. Koşuyorlardı ve benim etrafımdaki herkes bir an duruyor, nişan alıp ateş ediyordu. Ön sıralarını dağıttık ve yeniden süngü takma komutu verildi. Ama süngülerimizin çoğu hasar gördü. Bütün bir süngüyü batırıyorsunuz; çıkardığınızda, bir bakıyorsunuz, süngünün ancak yarısı duruyor.

... Bugünlerde Sırplar süngü takarken, *'Zivio!'* diye değil, 'Hurra!' diye bağırıyorlarmış. Türkler bu bağırışı duyunca müthiş korkuyorlarmış.

... Ama Türklerin pek fazla talim görmemiş Hıristiyanları ön sıraya dizdikleri de söyleniyor. Biz *'Na noj!'* diye bağırınca, Türkler sessiz duruyor ve o Hıristiyanlar beyaz bayrak açıyormuş. Teslim olacak gibi görünüyorlarmış. Biz ateşi kesip, silahlarını ellerinden almak üzere yaklaşınca da, başlıyorlarmış hücuma.

"... Bir yerde, yirmi beş Makedonyalı Bulgar ve yedi Türk'ten kurulu küçük bir müfreze vardı. Makedonlar Bulgaristan'a geçmeye karar vermişler. Türkleri de beraber getirerek, sınırı aşmışlardı. Sonra onlara Yanbolu'da rastladık."

Savaşa katılanların hikâyelerinden

Sofya'nın sokaklarında, dükkânlarında ve kahvelerinde, topallayan, kolları askıda bulunan veya üzerinde pıhtılaşmış kanlar gözüken beyaz sargılarla başları sarılmış askerlere artık giderek daha sık rastlanıyor. Dün gece kar yağdı ve şimdi yavaş yavaş eriyor; gökyüzünden kar mı, yağmur mu ne olduğu belirsiz bir şeyler düşüyor, ama bu, yoldan geçenlerin yaralı askerler etrafında gruplar halinde toplanmasını engellemiyor. Herkes, başkomutanlık karargâhından gelen telgraflarda duygulardan, kişilerden uzak, matematiksel bir dille aktarılan o korkunç olayları, yalnızca başka adamların ağzından dinleyecekleri hikâyelerle olsa da yaşamak istiyor, buna can atıyor. Ve yaralanmış askerler, dinleyicileriyle birlikte, (ama onlardan belki yüz kat daha büyük bir ciddiyetle) sinirleri altüst olmuş halde, tekrar, artçı kuvvetlerin hareketlerini ve süngü hücumlarını da içine alan, şarapnel mermileriyle dolu o ateşten çembere doğru ilerliyorlar.

Çarpışmaya katılanların tümünün anlattıkları hikâyeler son derece öznel. Her biri çarpışma alanının yalnız küçük bir parçasını görmüş; karmaşık stratejik harekâtların anlamı onlar için kapalı bir kitap gibi kalmış, belki bütün hayatları boyunca öyle kalacak. Yaralanmış asker, etrafına, kendisini dinleyenlere hummalı gözlerle bakarak, kendisinden, kendi kişisel deneyimlerinden çarpışmanın bir resmini çıkarıyor. Bundan ötürü, bu adamların aynı olayı anlatış şekilleri birbiriyle korkunç derecede çelişiyor, oysa her biri kendi gördükleri haliyle doğruyu anlatıyorlar. Ama yaralılar, cepheden ayrılınca,

İttifakı kutsayan propaganda kartı.

olayların akışı hakkındaki fikirlerinin kısmi niteliğinden kendileri rahatsızlık duyuyor ve hayatlarını ikiye bölen olaylara anlam kazandıracak genellemeler bulmaya çalışıyorlar. Yaptıkları genellemeler, tabii ki, son derece kaba, ama genellemelerin tam da bu niteliği, savaşan orduların ruh halinin ve savaşın akış şeklinin bazı temel özelliklerini ortaya çıkarıyor.

Şu anda ulaşabildiğimiz öteki bilgi kaynağı ise esirler. Onların gözlemleri de, yaralıların anlattıklarında göze çarpan aynı genel nitelikleri taşıyor: Hayli öznel, keyfi görüşler ve basite indirgeyici genelleme yapma eğilimi. Yine de, aralarında, esaslı bir fark var. Yaralılar, başarılarından gurur duydukları ve –vatanseverlik ve disiplin konusundaki– eksiklerini, kusurlarını ortaya dökmek istemedikleri muzaffer bir orduya mensuplar. Esirler ise farklı bir grup. Bir dizi başarısızlık ve yenilgi, vatansever Türk askerlerinin bile kafasında Türk ordusunun kötü bir ordu olduğu fikrini uyandırmış. Esir subaylar, hâlâ, hem ilerlemelerin hem de geri çekilmelerin zorunlu parçaları olduğu stratejik planlar bulabileceğini temkinli bir dille ima ediyorlar. Elbette kendileri de buna inanmıyor. Ancak, Türk erleri, böyle "göreli düşünüşe dayanan" bir vatanseverliği anlamaktan ve benimsemekten uzaklar ve kendilerince Türk ordusunun başarısızlıklarını açıklayan nedenler olarak gördükleri şeyleri kesinlikle gizlemeye çalışmıyorlar. Esir olarak, kendilerini iç disiplin duygusundan uzaklaştıran bir konumda oluşları, onlar için bunu daha bir kolaylaştırıyor. Dahası, esirler içinde hayli kabarık bir sayıda Hıristiyan var, bunlar daha önceleri de, görev yaptıkları orduyla aralarında hiçbir manevi bağ hissetmiyorlardı ve o ordunun yenilgiye uğramasından memnuniyet duyduklarını gayet açıklıkla dile getiriyorlar. Nihayet, asker için esir düşmesinden dolayı belli bir utanç unsuru olduğu ölçüde, bütün esirler doğallıkla bu utancı kendilerinden veya alaylarından uzaklaştırıp, ordunun genel durumuna yüklemeye çalışırlar.

Yaralıların ve esirlerin anlattıkları hikâyeler, iki ordunun moral durumu arasındaki köklü farkı, canlı, elle tutulur bir biçimde gözler önüne seriyor.

Bu savaşın kaçınılmaz olup olmadığı ve savaşın siyasi sonucunun, Balkanlar'ın genç uygarlığının bütün organizmasına indirdiği darbelerin inanılmaz şiddetini telafi edip etmeyeceği gibi sorular benim burada girmeyeceğim özel birer mesele. Ancak, şurası kesin ki, Bulgar askeri bu savaşı zorunlu ve haklı bir savaş, kendi savaşı saymış. Bu temel bir olgu. Türk idaresinin hatıraları burada çok canlı – Rusya köylülerinin serflik hatıralarından çok daha canlı; Makedonya'da, bu ülkenin hemen kapı komşusunda Türk idaresi hâlâ sürüyor, Makedon göçmenlerinin aralıksız akını Bulgarların bu gerçeği tek bir gün bile unutmasına fırsat vermiyor. Militarizmin korkunç bir yük getirdiğini, en cahil köylüsüne kadar her Bulgar

kabul ediyor ve bunu Bulgaristan'ın omuzları üzerine Türkiye tarafından, bilhassa Türklerin Makedonya'daki despotik idaresi yüzünden yüklenmiş bir yük sayıyor. Dolayısıyla, Bulgaristan'daki sıradan kişi için Türkiye kavramı, dünün Türk zorba, memur ve toprak ağası ile bugün Makedonya'daki kardeşlerini ezen zalimi ve nihayet Bulgaristan'daki vergi yükünün esas sebebini birleştiriyor. Savaş, Bulgar halk yığınlarının önüne, geçmişte ve bugün omuzlarında hissettiği Türk idaresinin yükünü ortadan kaldırma imkânını getirdi. Cepheye giden Bulgar askerleri bunun için berelerine çiçek takıyor; bunun için, Bulgar alayları, ağır top bombardımanı altında böylesine istekle saldırıya geçiyorlar; bunun için, müfrez süvari birlikleri kendilerine verilen çete savaşı görevlerini o kadar başarıyla yerine getiriyorlar; bunun için, birçok yaralı asker, iyileşir iyileşmez, cephcye dönmek üzere başvuruda bulunuyor.

Türk esirler

Türk ordusu çok başka bir tablo çiziyor. Bu savaşta, kitleleri fedakârlığa yöneltecek hiçbir genel hedef yok. Ordu, kitlelere hiçbir yarar sağlamayan, sadece Türkiye'nin ülkesi, devlet biçimleri ve dolayısıyla sınırları bakımından kalıcılığına inancı yok eden devrimci sarsıntılar geçirmişti. Jön Türkler, Bulgarları, Rumları ve Ermenileri orduya aldılar, aynı zamanda da, devletin yönetimi ellerindeyken, imparatorlukta yaşayan Hıristiyan halklarının eski rejime duydukları nefreti yeni rejime yöneltmeleri için ellerinden ne geliyorsa yaptılar. Ayrıca, Hıristiyanların orduya alınması, İslamın devlet ile ordu arasında tek manevi bağ olduğu şeklindeki inancı ister istemez yok etti, böylece Müslüman askerin zihninde çok derin bir manevi boşluk yaratmış oldu.

Esirlerin anlattıklarından Türk subay kadrolarının dağılması, bozulması daha da açık bir şekilde gözüküyor. Genel hoşnutsuzluk sayesinde iktidarı ele geçiren subaylar, derhal kendilerini, ülkenin kültürel olarak en gelişmiş grubuna, yani tüm Hıristiyan nüfusuna karşı konumlandırdılar; sosyal sorunlara dikkatlerini çevirme tenezzülünde bile bulunmadan kitlelerle bağlarını kopardılar; sonuçta, içten çürümeye ve yozlaşmaya mahkûm, kapalı bir yönetici kasta dönüştüler. Savaşın hesabını verecek olanlar işte politik iktidarı ele geçirmeyi başarmış bu subaylar.

"Ta en başından beri," diyor bir Ermeni esir, "hiçbir şeyin düzgün gitmeyeceğini biliyorduk. Savaşa hazır mıydık? Kimse bize savaştan bahsetmiş miydi? Biz manevralara katılmak üzere silah altına alınmıştık ve manevralar için hazırlanmıştık. Biz bir savaş oyununa katılmaya hazırdık, ama sonradan katılacağımız şeyin bir savaş olduğu ortaya çıktı. Biz Hıristiyanların durumunu ele alın. Hürriyet inkılabından önce, biz orduda görev yapmıyorduk, ama şimdi bizi yaş gruplarına göre yedek kuvvet olarak silah altına aldılar. Bize toplam yirmi günlük eğitim

Manastır'da Osmanlı ordusuna alınan ilk Hıristiyanlar.

verdiler. Bu, belki, manevralar için yeterliydi, ama gerçek savaş için hiç yeterli sayılamazdı. Hiçbirimiz tüfekle nasıl ateş edileceğini bilmiyorduk, hatta kimimiz tüfeği nasıl tutacağından bile habersizdi. Türk yedek kuvvetleri daha önce aktif hizmette bulunmuştu, ama bunlar cahil, okuma yazma bilmeyen insanlar, bir şeyi güçbela öğreniyor, iki üç yıl içinde öğrendiklerinden hiçbir şey kalmıyor kafalarında. İşte, görüyorsunuz, Türk ordusu hemen hemen tamamen rediflerden ve ihtiyatlardan (birinci ve ikinci kategori yedekler) kurulu. Nizamlar ordunun en fazla yüzde otuzu. Buna, her yerde her şeyin eksik oluşunu, düzensizlik ve verimsizliği ilave edin: Yeterince giyecek yok, taşıt yok, en önemlisi silah yok. Örneğin beni tüfeğim olmadığı için kışla mutfağına koydular – orada da hiçbir işe yaramıyordum. Askerler önceleri gayet neşeliydi, aralarında bazı gönüllüler bile vardı, ama bütün bu keşmekeş başlayınca ve onun ürünü yenilgiler birbirini izleyince, ordunun morali çöktü ve herkes inanmadan, amaçsız, gelişigüzel bir şekilde savaştı. Ve her şeyden çok, subaylar bizi felakete sürüklüyordu. Bizi nereye ve nasıl götüreceklerini bilmiyorlardı ve nerede bir terslik çıkarsa ilk kaçanlar kendileri oluyordu. Eğer subaylar, bir parçacık daha iyi olsalardı, belki bu ordu bile böylesine korkunç yenilgiler almazdı."

"Evet, düşünün bir kere," diyor canlı, zeki çehreli bir başka Ermeni. "Hemen hemen bütün muharebelerimizde, ilk çatışmalardan sonra, Bulgarlar bizi yandan sardılar ve arkadan üzerimize taarruz ettiler; komutanlarımız böyle bir şeyin olduğunu hiçbir zaman fark edemediler, başımıza geleceklerden habersiz ilerlemeye devam ettik. İşte size bir örnek. Kırklareli'yle arası yürüyerek altı saat çeken, Petra [Kayalı] isimli bir köyde meydana gelen çarpışmalardan sonra, Türkler kaçmış ve Bulgarlar, Kırklareli'ni koruyan esas tabyaya –Türklerin çok bel bağladıkları Taştabya'ya– kadar gelmişlerdi. Sonra ne oldu? Muharebe yarım saatten fazla sürmedi. Beş dakikalık top ateşinden sonra, Bulgarlar, tabyanın önünde, Türklerin dikkatini orada tutmak için, küçük bir topçu müfrezesi bırakarak tabyanın arkasına doğru ilerlediler ve yarım saat içinde Türkleri teslim olmaya zorladılar. Bizim subaylarımız düşmanın gücü ve hareketleri hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. Durum ciddileşince, muharebe meydanını ilk terk edenler subaylar, bir de astsubaylardı. Ondan sonra, askerler kendi başlarının çaresine bakmak zorundaydı... Halbuki, barış zamanında bu bizim subaylar çok cesurdu – bilhassa Hıristiyan askerlere karşı davranışlarında. Örneğin burada yatan, şu başı sargılar içindeki Ermeni arkadaşı alalım ele – başındaki yaranın sebebi, bir düşman mermisi değil, bir Türk subayının kırbacı. Nasıl olmuştu bu iş? Çok basit. Bezelye yüklü bir atı çekerek götürürken, bir torba yere düştü ve bezelyeler ortalığa saçıldı... Suç onun muydu? Ama bir Türk subayı üzerine yürüdü, 'Uy, seni gâvur!' diye bağırdı ve yüzüne kırbaçla vurdu. Bütün alnı, kaşı, ta gözüne kadar yarıldı, yarık öyle derindi ki alttan kemik gözüküyordu. Bütün subaylar adamlarına böyle mi davranıyordu, diye soruyorsunuz. Hayır, hepsi değil tabii, ama çoğu, bilhassa Hıristiyanlara karşı. 'Gâvur, gâvur' – attığınız her adımda, duyduğunuz tek kelime 'gâvur'. Onları örnek alarak, Türk neferleri de Hıristiyanlara hakaret ediyorlar. Size açık açık söylüyo-

Osmanlı cephesinde bir yaralının nakli.

Bir grup Türk esir.

rum –ötekiler, bu konuda belki benim kadar açık konuşmaya hazır değildir–, esir alındığımıza memnunuz ve birçoğumuz hemen şimdi Türklere karşı savaşmaya hazır."

Türk ordusuna, bilhassa subaylarına ilişkin benzer şeyleri, 9 Ekim günü Yuruş'ta (Meriç'in sağ kıyısında, Mustafapaşa ile Edirne arasında bir yer) meydana gelen bir çarpışmada esir alınan Yunanlılar da söyledi. Yalnızca Anadolulu bir Rum bu konuşmaları hoşnutsuzluk dolu bir bakışla dinledi ve el kol hareketleriyle arkadaşlarını etkilemeye çalıştı.

"Hayır, hayır," dedi, birinin sözünü aniden keserek, "her şey iyiydi – subaylarımız iyiydi, yiyeceklerimiz iyiydi, çarpışma şeklimiz iyiydi. Söyledikleri hep saçma – her şey iyiydi."

Anadolulu Rum, Türk ordusunu savunmak için söylediği bu beklenmedik sözler, ancak diğer adamlardan igneleyici karşılıklar aldıktan sonra, kırgın bir sesle patlarcasına konuştu:

"Tanrı aşkına, Küçük Asya'da Hıristiyan olmak nedir biliyor musunuz siz? Çocukluğumdan beri ne zaman bir Türk görsem ödüm patlar. Bir Türk Anadolu'da bir köyün içinde nasıl yürür bilir misiniz? Tek başına olsa da, on Hıristiyan onu görür görmez kaçacak delik arar. Gazetelerinizde şunu bunu yazacaksınız. İşittiğiniz her şeyi not ediyorsunuz. Hayatımızın geri kalan kısmını burada mı geçireceğimizi sanıyorsunuz? Türkiye'ye geri gideceğiz. Söylediğiniz sözlerden dolayı başımıza neler gelecek, biliyor musunuz? Kesecekler bizi, kesecekler..."

"Hıh, korkuyor," diye cevap verdi bir başka Rum. Bütün bu zaman zarfında yattığı köşesinden (Hıristiyan esirlere yatak veriliyor) konuşuyordu, o anda orada ağır ağır bir sigara sarmaya başlamıştı. "Niye gazetelerine yazmak için bütün bu şeyleri bize sorup duruyorlar? Niye muharebeyi kaybettik, onu mu öğrenmek istiyorlar? Kaybettik, çünkü savaşamıyorduk. Savaşabilen biri, çarpışmaları pek kaybetmez. Ama bize nasıl savaşılacağı hiç bir zaman öğretilmedi, bilmiyoruz ve bu yüzden yenildik. Sorunuzun cevabı işte bu."

Sorularımıza Türk askerlerinin verdikleri karşılıklar da, yukarıdaki cevaplardan pek farklı değil.

"Manevralara katılmak üzere yola çıktık," diyor Mustafapaşa yakınlarında esir düşmüş, mavi gözlü, üzgün bakışlı, genç bir Türk. "Savaş hiç aklımıza gelmemişti ve ancak son anda savaş olacağını, Bulgarların çok yakında bulunduğunu öğrendik. Savaşmak istiyor muyduk? Kim ister ki? Savaş korkunç bir şeydir. Savaş isteyen canına

Mola sırasında bir Osmanlı birliği.

susamıştır olsa olsa. Hiç hazır değildik, ama endişelenmiyorduk da, çünkü sadece manevralara gidiyorduk. Ama sonra işin böyle olmadığı ortaya çıktı..."

"Ben Radovişte'de doğdum, ama Selanik'te okudum," diyor bir başka Türk nizam, "rüştiyede. Bir astsubay olarak okuldan çıktım. 3000 kişilik kuvvetimiz Pesçevo yakınlarına, Osmaniye'ye gönderilmişti. Orada sekiz topu bulunan 2000 kişilik bir başka kuvvetle karşılaştık. Savaş olacağına dair en ufak bir fikrimiz yoktu; doğru, Karadağ'ın savaş ilan ettiğini işitmiştik, ama bunu ciddiye almak mümkün değildi. Bulgaristan hakkında ise hiçbir şey bilmiyorduk. Gerçi saldırısına uğrayıp da dövüşmek zorunda kalınca, Bulgaristan'ı çok iyi tanıdık. Çarpışmalar sabahtan akşama kadar, gün boyu sürdü. Subaylar bize hiç önderlik etmiyordu, birçoğu da çatışma çıkar çıkmaz ortadan kayboldu. Akşam olduğunda, tam bir bozgun halindeydik ve Pesçevo'ya doğru geri çekilmeye başladık. O zaman gördük ki, Bulgarlar etrafımızdan dolanıp arkamıza geçmişti, bir top ateşi başladı ve her yönden sarılmıştık. O sırada, otuz subaydan sadece on tanesi kalmıştı. Bizden 120 kişiyi esir aldılar, gerisi nerededir, bilmiyorum... Savaş olsun istemiş miydim? Doğrusunu söylemek gerekirse, daha önceden istemiştim. Askeri rüştiyede savaş üzerine bize pek çok şey anlattılar ve savaşın neye benzediğini bir de kendi gözlerimle görmek istiyordum. Bir çeşit eğlence olduğunu sanıyordum, ama kötü, hem de çok kötü bir şey çıktı karşıma. Kötü organizasyon, kötü teçhizat, kötü kumandanlar. Besbelli, bizzat başta bulunanlar savaş çıkacağına zerre kadar inanmıyorlardı, yoksa savaşa bu kadar hazırlıksız yakalanmazlardı. Hepimizin cesareti kırıldı. Kazanma şansımızın hiç olmadığını görüyoruz. Şimdi düşündüğümüz, kaygılandığımız tek şey kendi insanlarımız, ailelerimiz. İşittiğimize göre, bizim oralardaki sivil halk şehirlerini, kasabalarını ve köylerini terk etmiş, ya İstanbul'a ya da Selanik'e gidiyormuş. Ne biz onlardan bir haber alabildik, ne de onlar bizden. Gittikleri yere ulaşabildiler mi, yoksa bir yerlerde ölüp kaldılar mı bilmiyoruz... Bütün bunlar bir an önce bitsin! Zaten her şey elden gitti. Edirne için en iyisi şehri teslim etmek ve Türk ordusu için ise çarpışmadan İstanbul'a çekilmek. Hiç değilse o zaman daha az kan dökülür. Şimdi düşünebildiğimiz tek şey bu..."

Yeni kazanılan topraklarda

Yeni ele geçirilen topraklardan da kötü haberler geliyor. Önceleri bize sadece, kurtarılan ahalinin sevinç çığlıklarını, vatanseverlik nutuklarını, temsilci heyetlerini ve yeni atanan idarecileri anlattılar. Ama sevinç çığlıkları ve vatanseverlik nutukları yavaş yavaş silindi, kaos ve karışıklık kaldı. Makedonya ahalisi içinde, savaştan önce de, toplumsal çözülme ve politik anarşi unsurları bol miktarda bulunuyordu. Partizan mücadelesi ve dinamitleme eylemleri, bu unsurlara askeri bir hava vermiş ve kendileri için her şeyin mubah olduğuna dair bir güven aşılamıştı. Savaş geçici olarak bunları yuttu. Ancak, şimdi, yeniden su yüzüne çıktılar, üstelik savaş onların büsbütün bozulmasına neden oldu.

Milli bankanın bir şubesini açmak üzere İştip'e yollanan bir devlet memurunun yazdığı mektubun kopyası

elime geçti. Mektup o kadar akıcı ki, bütünüyle aşağıya alıyorum.

"Buraya dört gün önce geldim, geldiğime de şimdiden pişman oldum. Burada korkunç bir durumla karşılaştım. Böyle şeylerin olabileceğini asla hayal bile edemezdim. Akşam saat altıda bütün kasaba ölüm sessizliğine gömülüyor. Kasabanın yarısını meydana getiren Türk ve Yahudi evleri tamamen boş. O semtteki bütün dükkânlar ve evler yağmalanmış, hatta yıkılmış. Sürekli, soygunlar ve cinayetler oluyor. 2 Kasım günü, öğle vakti, yirmi, yirmi beş çetnik ve haydut, gözlerimin önünde, altmış, yetmiş yaşlarında ihtiyar bir Yahudi'nin üzerine saldırıp başını yardı. Ben müdahale edip, polis çağırmaya yeltendim. 'Yakalayın onu, o da Yahudi,' diyerek beni kovalamaya başladılar, ben de kaçmak zorunda kaldım. Giriş katında bulunan odama girip kapıyı kilitledim ve tabancamı çıkardım, ev sahibi de tabancasını çıkardı. Serseriler binanın giriş kapılarını dövmeye başladılar, ama kapılar gayet sağlamdı. Dışarıda kalan karım ise, bir bodrum katında saklanmaya çalışıyordu. Haydutlar orada bulunmadığıma hükmederek, beni yakalama işini yarıda bıraktılar. Binayı kısa bir süre kuşatma altında tuttuktan sonra, çekip gittiler. Belediye başkanına, kaymakama, polis müdürüne ve partizanların komutanına bulunduğum yere gelmeleri için haber gönderdim. Bir saat içinde, 'en tepedeki' on, on beş adam benim odamda toplanmıştı. İhtiyar adamı öldürenin kimler olduğu kolayca saptandı: Partizan birliğinin yeni üyeleri kisvesine bürünen birkaç haydutla birlikte tanınmış bazı partizanlar. Ne var ki hiçbiri cezalandırılmadı. Burada hiç asker yok ve bu 'partizanlar' ortama tamamen hâkim. Partizan komutanlarının bazıları, şu dönem içinde, üç, dört bin liralık mal mülk ve para ele geçirdiler (bir Türk lirası, yirmi üç frank değerindedir). Radovişte'de, polis müdürünün de bu çeteyle gizli gizli işbirliği yaptığından şüpheleniyorlar.

Korkunç bir durum! Bazen, sivil Türk köylülerin nedensiz yere öldürüldüğünü, mallarına mülklerine el konulduğunu, karılarının, çocuklarının açlığa terk edildiğini görünce, doğrusu insanın yüreği parçalanıyor. Radovişte ile İştip arasında yaklaşık 2000 Türk göçmen, çoğu da kadın ve çocuk, açlıktan öldüler, sahiden yalnızca açlıktan..."

Kafası parçalanan yetmişlik bir adam, açlıktan ölen binlerce kadın ve çocuk, yozlaşıp eşkıya çetelerine dönüşen ihtilalci partizanlar, soyguncuların koruyucusu olan bir polis müdürü – kurtarılan bir bölgedeki hayatın sunduğu tablo işte bu. Yeni atanan idarecilerin, kendilerini böyle bir ortam içinde bulunca, her zaman bir Cato yiğitliği gösterdikleri hiçbir şekilde iddia edilemez. Keyfi iktidarın sınırları fazlasıyla belirsiz, hızlı zenginleşme fırsatları da fazlasıyla çekici. "N. N.'ye söyle," diye yazıyor bir devlet görevlisi başka bir devlet görevlisine, "o arazi burada, bilhassa Ovçe Polje'de ucuza kapatılabilir". Türkler mallarını mülklerini bırakarak kaçıp gittiler ve Türk topraklarının yağmalanması şimdi doruk noktasına ulaşmış durumda. Uzak görüşlü kimseler, ortalığı şöyle bir kolaçan etmek ve fırsatların kokusunu almak üzere yeni ele geçirilen topraklara çoktan gittiler. Birçok Bulgar askeri, terk edilen arazilerin kendilerine dağıtılacağını hayal etmişti ve böyle düşünmeleri için yukarıdan kendilerine ümit verilmemiş de değildi. Bir izin günlerinde, kendilerine uygun bir yer seçecek ve oraya "işaretlerini" koyacaklardı... O asker çocuklar yanıldılar. Seferden geriye, bir iki Türk süs eşyası, incik boncuğu, yaralı bir el ve ömürleri boyunca çekecekleri zalim romatizmayı getirecekler. Topraklar, çorbacılara, zenginlere ve uzak görüşlü siyaset cambazlarına gidecek. Şu anda, yeni mülkiyet hakları veriliyor ve arazi sahiplerinin "ihlal edilemez" sınırları belirleniyor. Ancak kısa zaman içinde, kıyasıya bir içsavaş patlak verecek – partizanların son sözlerini söylemelerini gerekli kılacak bir içsavaş... Ama, her şeyden önce, yeni ele geçirilen bölgelerde "düzen"in kurulması Bulgaristan'ın çalışan kesimlerinin sırtına yeni yükler yükleyecek.

1 Metinlerin ilk yayımlanışı 25-29 Aralık 1912 tarihli *Den No: 84-85* ve 4 Kasım 1912 tarihli *Kievskaya Misl* No: 306'dır. Kaynağı alınan yayın, *Balkany I balkanskaja vojna Socinenija Serija II Perod Istorijeskim Rubezom, Tom VI Gosudarstvennoe Izdatel' stvo* Moskova-Leningrad 1926. Alıntılar için bakınız, Lev Troçki, *Balkan Savaşları*, İngilizceden çev. Tansel Güney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2013.

2 Lev Troçki (1879-1940) Ukrayna'da doğdu. Asıl adı Lev Davideviç Bronştayn'dır. Orta halli bir Yahudi çiftçi ailesinin çocuğu olan Troçki, Odessa'da liseyi bitirdikten sonra hukuk okudu. 1897'de Rusya'daki devrimci hareketle tanıştı. 1898'de tutuklandı, 1900'de Sibirya'ya sürüldü. 1902'de Sibirya'dan kaçıp İngiltere'ye gitti ve orada Lenin ve arkadaşlarının yayımladığı *İskra*'nın editörlüğünü yaptı. 1903'teki parti kongresinin ardından yaşanan ayrışma sonucu Menşeviklere katıldı. 1905 Devrimi'nde Sen Petersburg Sovyeti başkanı olarak önemli rol oynadı. Bundan dolayı tutuklanan Troçki Sibirya'ya sürüldü, 1907'de Viyana'ya kaçtı. Viyana'da *Pravda* gazetesini çıkardı. Bu dönemde çıkan Balkan Savaşları'nı izlemesi için *Kievskaya Misl* tarafından Balkanlar'a gönderildi. 1917 Şubat Devrimi'nden sonra Rusya'ya dönerek Bolşeviklere katıldı. Ekim Devrimi'nin liderlerinden oldu. 1917-1918'de dışişleri halk komiseriydi. 1918-1925 döneminde savaş komiserliği yaptı, içsavaş döneminde Kızıl Ordu'yu kurdu. 1927'de Komünist Parti'den tasfiye edilerek Alma-tı'ya sürüldü. Bir yıl kadar sonra İstanbul'a gönderildi ve 1933'e kadar Büyükada'da yaşadı. Daha sonra kısa sürelerle Fransa'da ve Norveç'te kaldı. 1936'da Meksika'ya yerleşti, burada Dördüncü Enternasyonel'in inşasına başladı. 1940 yılında Stalin tarafından Meksika'da öldürtüldü.

BALKAN HARBİ'NDE EDİRNE KUŞATMASI[1]

Yüzbaşı Eyüp (Durukan)[2]

Dilenen asker

Bugün öğleden sonra saat üç raddelerinde dışarıya çıkmıştım. Caddede giderken tam savaşçı bir halde önümde giden bir piyade erinin karşıdan gelmekte olan bir sivilden –bu adamın elinde de büyük bir kesekâğıdı içinde bir şey vardı– bir şey istediğini ve onun da boyun eğerek, olmadığını beyanla özür dilediğini gördüm. Hemen ardından ere yaklaşarak ne istediğini sual ettim. Er iri yarı ve savaş gereçleri, çantası, tüfeği ve karavanasıyla heybetli bir askerdi. Fakat çehresi bozulmuş, rengi sararmış, aylarca sıtma geçirip de henüz kalkmış bir nekahat devresi geçirir bir hastadan farklı değildi. Benim sualime kararsız bir suretle mırıldandıktan sonra, "Arkadaşlarımı sordum" dedi. Fakat bu sözleri söylemek için çenesinde de bir kuvvet olmadığını pek iyi görüyordum. İsmini sordum. "Memiş" dedi. "Nerelisin?" dedim. "Buraya uzak" deyip söylemek istemedi. Tekrarım üzerine, "Ahi Çelebiliyim" dedi. Alayını, taburunu sordum. Onları söylemek istemiyor. "İleri karakoldaydım. Karaağaç'a geldik. Müşir Dairesi'ne gönderdiler. Şimdi Karaağaç'a gidiyorum, yine ileri karakola göndereceklerdir" dedi. Bir derece halinden şikâyet ediyordu. Sivilden ne istediğini doğru söylemesini sual ettim. "Senden saklamayacağım, açım. Ben para istedim. Nohut alıp yiyeceğim" dedi. Aynı zamanda titriyordu. "Aç mısın?" dedim. "Evet, açım bir şey vermediler." "Paran yok mu?" dedim. Eli ile işaret ederek beş param yoktur, dedi. Bu sırada oradan geçen bir kanun neferini çağırarak, "Bunu al şimdi Merkez Kumandanlığı'na götür teslim et. Ben Topçu Kumandan Muavini Yüzbaşı Eyüp Efendi'yim. Şimdi oraya geleceğim. Bu nefer açmış ötekinden berikinden dileniyor" dedim. Bunun üzerine yalvarmaya başladı. "Arkadaşlarım gitti, ben yetişemeyeceğim, müsaade ediniz" diyordu. Kanun neferi götürmek istiyor, o devamlı haliyle ve lisanıyla bana rica ediyordu. Gözlerinden dahi hal-i sefaletini okuyor ve bu hal beni cidden müteessir ediyordu. Bunun üzerine kendisine iki iki kuruşluk –dört kuruş– vererek bir daha böyle bir şey yapmamasını tembih edip bıraktım. Hemen büyük süratle takip ettiği istikamette benden uzaklaştı.

Şuna doğrusu layıkıyla bir mana veremedim. Gerçi yüzünden dermansızlığı okunuyor. Fakat bunu doğuran sebepler açlık mıdır? Yoksa sair bir yorgunluk mudur? Binaenaleyh şu çirkin hale teşebbüsü açlık sevkiyle midir? Yoksa yaradılışından mıdır? Fakat galip olan zannım, erin aç oluşudur. Allah cümlemize acısın da bu zalimler ordusunu perişan edip ordumuza yardımlar ihsan buyursun. Kan içinde yüzmekte olan Avrupa-i Osmani'yi seyret-

Edirne kuşatması sırasında kış şartlarında Osmanlı nöbetçileri.

mekte lezzet bulan Avrupa, siyaset perdeleri arkasında cinayet işleyen Avrupalılara afat-ı kevniyye [kozmik afetler], Avrupa'yı başlarına geçirsin.

1 Eyüp Durukan, *Balkan Harbi'nde Edirne Kuşatması*, haz. Murat Uluğtekin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

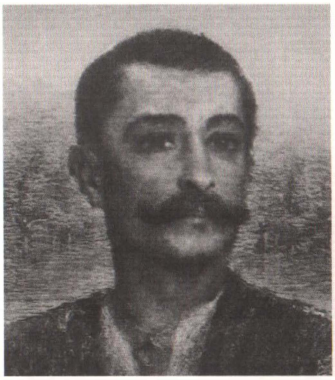
2 Eyüp Durukan (1882-1963) Eskizağra'da doğdu. İstanbul'da okudu, 1903'te Mühendishane-i Berr-i Hümayun'u bitirerek orduda göreve başladı. 1910'da hem İstanbul Boğazı muhafızlık yâverliğine atandı hem topçu kumandanı oldu. 1912'de Almanya, Fransa, Avusturya ve İngiltere'ye gönderildi. Balkan Harbi başlayınca Edirne Kalesi Genel Topçu Komutanı Rifat Paşa'nın refakat subayı oldu. 1913'te esir düşerek Sofya'ya götürüldü, kurtulduktan sonra hemen görev başına döndü. 1915'te Viyana'ya gönderildi. 1916'da Çanakkale'de tabur kumandanı, 1918'de Boğazlar Genel Komutanlığı kurmay başkanı oldu. 1919'da topçu müfettişliği kurmay başkanı ve İmalat-ı Harbiye Fen ve Teftiş Kurulu üyesi olarak atandı. 1925'te Harp Dairesi başkanı oldu. SSCB'den alınacak silahları tetkik için Kasım 1925-1926'da Rusya'da bulundu. 1928'de Fen ve Sanat Umum Müdürlüğü'nde genel müdür yardımcısı oldu. 1929-1931'de silah ve mühimmat alımları için İngiltere, Fransa, Hollanda'da "komisyon reisi" sıfatıyla bulundu. 1932-1941'de Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü yaptı. 1943-1950 arasında CHP Hatay milletvekili olarak iki dönem TBMM'de bulundu. 30 Haziran 1963'te vefat etti.

MODERN SAVAŞ ÜZERİNE MEKTUP[1]

Pierre Loti[2]

İlerleme, uygarlık, Hıristiyanlık nerede? Son hızla katliam, mekanik katliam ve şarapnel... Ne yazık en belirgin ifadesi şimdilik bunlar!

Şarapnel! Son yırtıcıları yok etmek ve tehlikeli mikropları ortadan kaldırmakla uğraştığımız günümüzde, bu şeytani aletleri icat edenler için ne zindan kapılarını açacağız ne de darağaçları dikeceğiz. On beş günden az bir sürede, bir memleket baştan aşağı kana bulandı ve altmış bin cesur ve sağlıklı erkek, vücutları delik deşik yere serildi. Eğer Balkanlar'ın tamamının, Balkan halklarına teslim edilmesinin zamanı geldiyse, Avrupa –önce öngörüsüz, şimdi ise suç ortağı– bunun, daha az gaddar bir şekilde gerçekleşmesinin yolunu bulabilirdi. Şayet Ayasofya katedralinin İsa'ya geri dönüş vakti gelmişse bile bunca insan göğsünün mitralyözle taranması mı gerekirdi? Uzun zamandan beri, Konstantiniye veya İstanbul'da onca Rum ve Bulgar kilisesinde ayinler mi engellendi? Ve onca sıkıntı içindeki Türklere, her türlü hakaret hâlâ sürüyor. Sanki sürek avında, can çekişen bir geyiğin başına üşüşen av köpekleri sürüsünün havlamaları gibi. Ancak, bu hakaretleri savuranlar bir şey söylemeden önce dönüp kendi saflarına bakmalı. Şimdiye kadar söyledikleri, o kudurmuş köpeklerin havlamalarından öte hiçbir şey kanıtlamıyor.

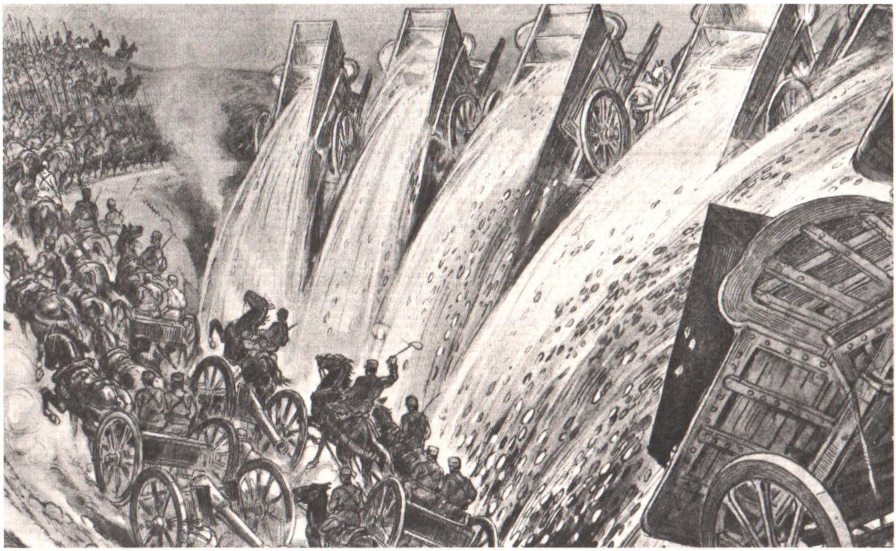

Pierre Loti

Fethedilen topraklar ve elbette kahramanlıkla fethedilen topraklar müttefikler için yeterli olmalı. Ama hayır... Düşmanını en aşırı uçlara kadar sürmek ve elinden kutsal şehrini almaya yeltenmek.

Çılgınlık derecesindeki gurur hayallerini tatmin etmek için geride kalan son umutsuzluk gayretiyle neredeyse eli silahsızca, delicesine İstanbul'un surlarını savunmaya koşan herkesi katletmek gerekiyor sanki. Böylece, işte zavallı Türk halkı... Onun da çileden çıktığı, şiddete başvurduğu zamanlar, çılgınlık içinde çok büyük kabahatler işlediği oldu. Bunu kabul ediyorum; ama son bir yıldır, ne savaşlar, ne aldatılmalar, ne soygunlar, ne binlerce evi yok eden yangınlar, ne depremler, ne açlık, ne de tifüs başından eksik olmadı. İşte bu bitkinlikten beli bükülmüş halk, en azından bir zafer tacıyla son nefesini vermek istiyor. Sultanın sarayında, seksen beş yaşında bir ihtiyar olan Kâmil Paşa ise çalışma masasının başında öleceklerini ilan ediyor. Çocuklar, gencecik çocuklar, okullardan çağrılıp Çatalca'da mitralyözlerin yaylım ateşinde telef olmak üzere silah altına alınıyor. İmamlar ellerinde silahlarla surları savunmaya koşuyor; hatta ak sakallı eli silah tutabilenler bile gidiyor. Belki gülünç gelebilecek bir ayrıntı ama yine de muhteşem, kendilerinden hiçbir şey istenmeyen, harem ağaları bile omuzlarında silahla cepheye koşuyor. Bulgarların şeytani şarapnelleri önünde akıbetlerinin bir katliam olduğunu biliyorlar; ama yine de gidiyorlar.

Beş bin süvariyle hilalin yardımına koşmak isteyen saf Araplar... Hayır! Çöllerin zavallı adamları, olduğunuz yerde durun; çünkü elinizde gerçekten uygarlaşmış insanlardaki bombalar yok... Ve bu kahramanlık ve umutsuzluk dolu atılımın önünde, Hıristiyan halklardan bir tanesi bile yerinden kalkıp da, "Yeter! İnsaf!" demeyecek. Hayır, onca imzalanmış anlaşmaya, şifahi olarak ya da yazılı olarak verilmiş söze rağmen, tek dertleri yağmaya koşmak olacak. Bu cani parçalamada, ellerini kirletmek istemeyen Fransa gibileri de, duyulabilecek şekilde sesini yükseltip, "Dur!" demek zarafeti göstermeyecek. Hayır,

Balkan Savaşları'nda yapılan harcamaları hicveden bir çizim, The Illustrated London News *1912.*

kimse bunu yapmayacak. Ayıptır! Avrupa'ya da yapmacık Hıristiyanlığına da ayıptır. Ve hayatımda ilk kez, sanırım söyleyeceğim: Modern savaşa ayıptır!

1 Yazarın 1912'de kaleme aldığı bu yazı, ilk olarak 12 Kasım 1912 tarihli *Figaro* gazetesinde yayımlandı. Yazarın gazeteye bunun ardından gönderdiği savaşla ilgili yazılar çok rahatsızlık verici bulunduğu gerekçesiyle yayımlanmadı. Bu yazı *La Turquie Agonisante* adlı kitapta yer aldı (Calman Lévi Yayınları, 1913).

2 Pierre Loti, (1850-1923) İstanbul'a ilk kez 1876'da askeri görevle geldi. İstanbul'a hayran oldu ve Türk dostu olarak tanındı. 1913'te yazdığı *La Turquie Agonisante* (Can çekişen Türkiye) kitabıyla Batı politikalarını eleştirdi. Devlet konuğu olarak tekrar geldiği zaman Sultan Reşad tarafından sarayda ağırlandı. Balkan Savaşları'nda, I. Dünya Savaşı'nda ve Milli Mücadele döneminde Avrupa'ya karşı hep Türkleri savundu.

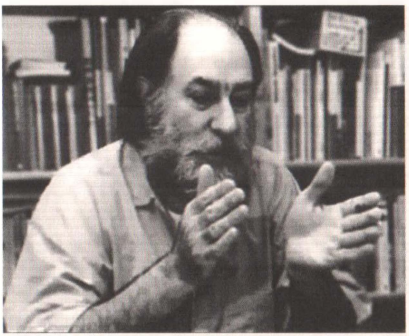
ATİNA'DAN GELEN VANDALLAR[1]

İlyas Petropulos[2]

Avrupa'nın siyasi haritasının en büyük bölümünün son olarak belirleyicisi I. Dünya Savaşı'dır; çünkü II. Dünya Savaşı bu fizyonomide teorik olarak fazla bir şey değiştirmedi.

Yüz yıl önce Yunanistan fazla önemli bir ülke değildi. Müttefikler 1918'de ona küçük bir devlet görünümü kazandırdı. Yunanistan, bütün diğer yeni Balkan ülkeleri gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun kadavrasından beslenerek oluştu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, bu defa ona bir başka küçük armağan verildi: On İki Ada... Bu sefer hediye İtalyanların elinden alındı.

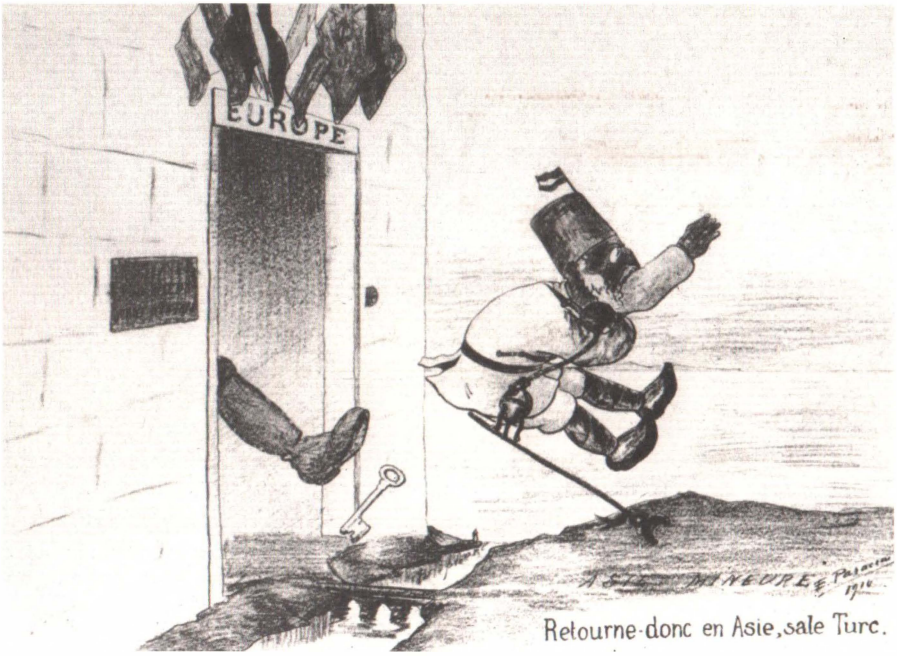
Etnik sözcüğünü kullanmaktan kaçınıyorum. Bu terim ortaya çıkışından beri karanlık bir içerik kapsadığı kadar emperyalist bir siyasetin ihtiyaçlarına da yaradı. Gerçekten de ustaca yönetilen bir milliyetçi siyaset dalgası Avrupa üzerine çöktü ve bu andan itibaren de her küçük devlet başkanı, halk terimini etnisite olarak yorumladı. İyi bilinen tanımlamaya göre etnisite zaten ortak kökeni olan insan grubu demekti. Resmi ideoloji bu terimin anlamını tam olarak "ortak köken" olarak belirlemeye çalıştı ama başarılı olamadı. Daha sonra folklor bilimcileri bu işe bulaştı. Şöyle ki, günümüzde artık *ethnie* sözcüğünün içeriği veya anlamı hakkında hiçbir fikre sahip değiliz. Zaten uzun zamandan beri de sadece konvansiyonel olarak kullanıyoruz. Bu nedenle, folklor bilimcileri ısrarla sadece folklorik terimini kullanmayı tercih eder. Bu kısa belirlemelerden sonra bazı sonuçlara varmak mümkün.

İlyas Petropulos

Yunanlılar 1912'de Makedonya'yı işgal ettiklerinde buranın yerli ahalisini yani Makedon-Slavlardan oluşan nüfus yapısını tanımamaktadır. Bir süre sonra da Batı Trakya'yı Bulgarların elinden aldıklarında bu Trakya o zamana kadar ya Türk ya da Pomak Müslümanların yaşadıkları bir bölgedir. İşte böylece Yunan siyasetçileri için etnik sözcüğünün ortaya karmaşık sorun çıkarması dönemi açılır ve Makedonya'da bulunan Slavları eritmek için Yunan başbakanları etnisite için dilin belirleyici kriter olduğuna karar verir. Ancak aynı siyasetçiler Yunanistan genelindeki Müslüman nüfus ve Türkiye'deki Rum nüfus içinse etnik belirlemede dinin hâkim faktör olduğunda hemfikir olurlar.

Bugünkü Yunanlılar bütün halklar gibi efsanelere bayılırlar. Bense bu yazıda Selanik'le ilgili bazı efsanelerin yıkılmasına gayret edeceğim. İnanışa göre Selanik Yunan ordusu tarafından 26 Ekim 1912'de, oldum olası şehrin banisi olan Aziz Demetrius yortusu günü alınmıştır. İşte Selanik'le ilgili bir ilk küçük efsane... Gerçekten de Yunan ordusu Selanik'e 25 Ekim 1912'de ulaşmış ve Bulgar ordusunun öncü müfrezeleriyle çatışmaya girmiştir. Bu da bizi Selanik nüfusunun koyu Yunan yurtseveri olduğu şeklinde daha önemli başka bir efsaneye götürüyor. Gerçekte Selanik hiçbir zaman bir Yunan şehri olmamıştır. Kentin Kassandra tarafından kurulduğuna dair olan versiyona göre de şehir başından itibaren bir Makedon kentidir. Daha sonra Roma döneminde birinci derecede önemli bir kent haline gelecek, Bizans ve nihayet Osmanlı imparatorlukları dönemlerinde de bu konumunu sürdürecektir. Şehrin çok etnisiteli karakteri (buna kozmopolit de diyebiliriz) Osmanlı döneminden kaynaklanır. Ayrıca Selanik, Osmanlı'nın yegâne kozmopolit kenti de değildir.

Avrupa'nın dışla ıcı zihniyetini yansıtan bir karikatür: "Asya'ya geri dön pis Türk!"

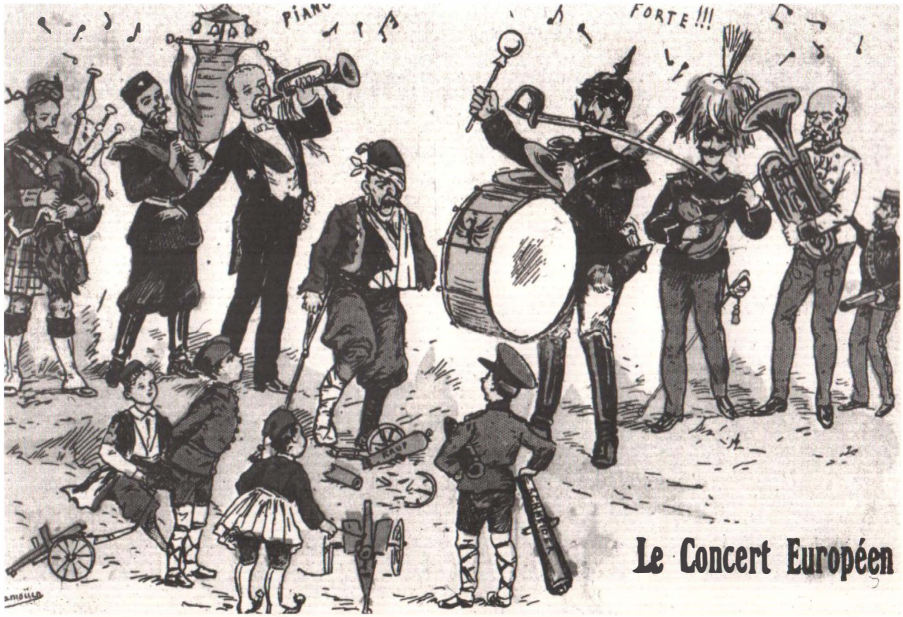
Sonuç olarak Yunan ordusu Selanik'e girdiğinde son derece karmaşık bir nüfusla karşılaştı. En önemli yere sahip olan Yahudilerden başka kent içerisinde güçlü bir konuma sahip çeşitli cemaatler vardı: Türkler, Bulgarlar, Sırplar, Makedonya Slavları, Ermeniler, Arnavutlar, Valaklar, Levanten Fransız, İtalyan ve Macarlar... Aslında Yunanlılar nüfusun en fazla yüzde 20'sini oluşturuyordu. Bu nüfus dağılımı belki de yüzyıllardır değişmemişti. Şehir kendine has polimorfik yapısını II. Dünya Savaşı'na kadar sürdürdü. 1922 sonrasında Türkler Selanik'i terk etti. Onların yerine Türkiye'den gelen Rum mültecileri yerleşti. Bu gelenlerin büyük bir bölümü Yunanca bile bilmiyordu. 1943'te Almanlar 60 bin Yahudi'yi ölüm kamplarına sürdü. 1947'de de Ermeni nüfusun büyük bir bölümü Stalin'in çağrısıyla Sovyet Ermenistanı'na göç etti. Bulgarlara gelince, onlar kimliklerini saklamayı tercih ettiler; Yunanca bir soyadı aldılar. Selanik'te Bulgar varlığının göze çarpan son işaretleri 1941 ve 1944 yılları arasındaki Alman işgali dönemindedir. O zamanlar kendi okullarına gidebilen Bulgar mekteplileri gösterişli, kıpkırmızı bir kasket takarlardı.

Bugün tarihçiler, sosyologlar, folklor ve Yunan dilbilimcileri, Selanik'in bu eski kozmopolit yapısından kaynaklanan sorunları sessizlikle yanıtlıyor. Merkezi Selanik'te bulunan Balkan Araştırmaları Enstitüsü, her sene Kuzey Yunanistan'a özgü yerel sözcükler üzerine bir sempozyum düzenler. Ancak bu toplantıların hiçbirinde Slav dillerinin Yunan dili üzerindeki etkileri ya da Slav-Makedon lehçesinin Yunanistan'ın bu bölgelerinde ne denli yaygın olduğuna değinilmez.

Selanik'te her etnik azınlık kendi mahallesinde yaşardı. Bu nedenle kentin etnolojik topografyası son derece önem taşımaktadır. Bu nedenle yıllar boyunca bu etnografik topografyayı aslına uygun olarak yansıtabilecek bir şehir haritası yapmak için çalıştım. Bütün diğer azınlıklar gibi Yunanlılar da savunma konumundalardı. Başlıca oturdukları mahalleler Hipodrom, Deksiya, Kamara ve Aya Athanase'ydi. Sadece bu mahallelerde bütün bir gece süren Kutsal Cuma ayinlerini veya karnaval ve benzeri coşkulu kutlamaları rahatlıkla sokaklara dökülerek kendi aralarında yapabilirlerdi. Bugünlere kadar süren bir ritüel Aya Ménas Kilisesi veya Vanghelistra Mezarlığı'nda yapılır, ayin hemen öğleden sonra başlardı. Bizans sonrası bir yapı olan Aya Ménas Kilisesi'nde 1962 yılına kadar Selanik Yunan cemaati arşivlerinin bir bölümü saklandı. Öte yandan şehirde etrafı çepeçevre başka ırklardan insanlarla çevrili olan ama içersinde sadece Yunanlıların yaşadığı adacıklar vardı. Bu adacıklar arasında en önemli olanı Ayasofya Camii yakınındaki küçük Aya Teodora Mahallesi'ydi. Burası kapalı bir mahalleydi. Giriş ve çıkış-

ları mümkün kılan tek bir kapı vardı ve günbatımında kapanır, şafakla açılırdı. Bu mahallede ilginç bir mülkiyet hakkı düzenlemesi veya kısıtlaması geçerliydi. Bu etrafı surla çevrili Aya Teodora Mahallesi'nde bir bina satın alabilmek için Osmanlı kanunlarına göre Yunan asıllı Ortodoks Hıristiyan olmak gerekirdi. Bu benzeri olmayan özel hukuk uygulaması üzerine şimdiye kadar hiçbir Yunanlı araştırmacı bir çalışma yapmamıştır. Görüldüğü üzere Selanik nüfus yapısının kozmopolit karakteri uzun bir süre Yunanistan'da bir tabu oldu. 1962 yılında Yunan hükümeti Selanik'in kurtuluşunun ellinci yılını parlak törenlerle kutladı. Etkinlikler çerçevesinde şair Yorgo Vafopoulos *Selanik Uluslararası Fuarı* dergisinde başka konuların yanı sıra bu kozmopolit yapı gibi tehlikeli temaya hafifçe değinen bir makale yayımladı. Yayının ardından, Yunan askeri istihbarat servislerinin bazı faşist üyelerinin başrolü oynadığı, dışarıya fazla gürültü çıkartmadan oldukça şiddetli bir çatışma çıktı. Sonuç, derginin sorun yaratan sayfaları yok edildi ve şair tehdit edildi; mülki amirlerin rıza göstereceği bir metin olması şartıyla makalesini yeni baştan yazmak zorunda bırakıldı. Bu acı hikâyeyi biliyorum; zira ben de *Selanik 1912-1962* eserinin yazı kurulu üyesiydim. Sorun yaratan yayının ilk haliyle basımından örnek edinmeyi başardım.

Selanik bir Yahudi şehriydi ancak Osmanlı İmparatorluğu mührünü taşıyordu. Selanik Yahudileri başlığıyla bir albüm yayımlamak istiyorum. Ayrıca bu tarihi şehirdeki Bulgar varlığı üzerine de bir dosya oluşturmaktayım. Atina en azından bin sene boyunca tamamen gölgede kalırken, Selanik tam tersine iki bin yıl boyunca sürekli bir canlılık göstermekte. Atina'da Yunan kültürünün gelişimi kesintiye uğrayıp hatta Bizans İmparatorluğu tarafından ezilmesine karşın, Selanik'in kozmopolit geleneği Bizans ve Frank dönemlerinde biçimlenmiş ve özellikle de Osmanlı döneminde daha da güçlenmiştir. Atina ve Selanik arasındaki en önemli tarihi farklılaşma işte böylece oluşmuştur. En azından 1912'de Selanik Yunan olduğunda hâlâ surlarının büyük bir bölümünü, bir sürü cami ve en az kırk kadar minare ve hamam ve sayısız çeşme uçsuz bucaksız Müslüman mezarlıkları, çok ünlü Bektaşi tekkeleri ve türbeler barındırmaktadır. Ayrıca yukarı şehirde gözalıcı saraylar, gizli bahçeler, mektepler, medreseler, imaretler, konak olarak adlandırılan vilayet binası, başka resmi yapılar, Sidrivani (Şadırvan) olarak adlandırılan çeşme ve bir meydan, Vardar Kapısı'na doğru hanlar oteller, kaldırımlar, askeri yapılar, kışlalar, kahvehaneler, kapalı çarşı, pazarlar, ulu çınarların gölgesinde küçük meydanlar... Uzun lafın kısası 1912'de Selanik, özgün bir mimariye sahip ve şehircilik açısından Osmanlı'ya has labirent yapıda tartışmasız bir Osmanlı kentiydi. Ayrıca tipik Şark yaşam tarzı hâkimdi. Feraceli kadınlar, şarkı söyleyerek ellerindeki malları satmaya

Avrupa Konserti üyeleri arasındaki aykırı ses: Osmanlı.

çalışan seyyar satıcılar, dilenciler, huzur içinde birlikte nargile içen hahamlar ve Türkler, limanda Yahudi ve kayıkçı kavgaları, liman hamalları, dervişler ve minareden Allah'ın adını haykıran müezzinler.

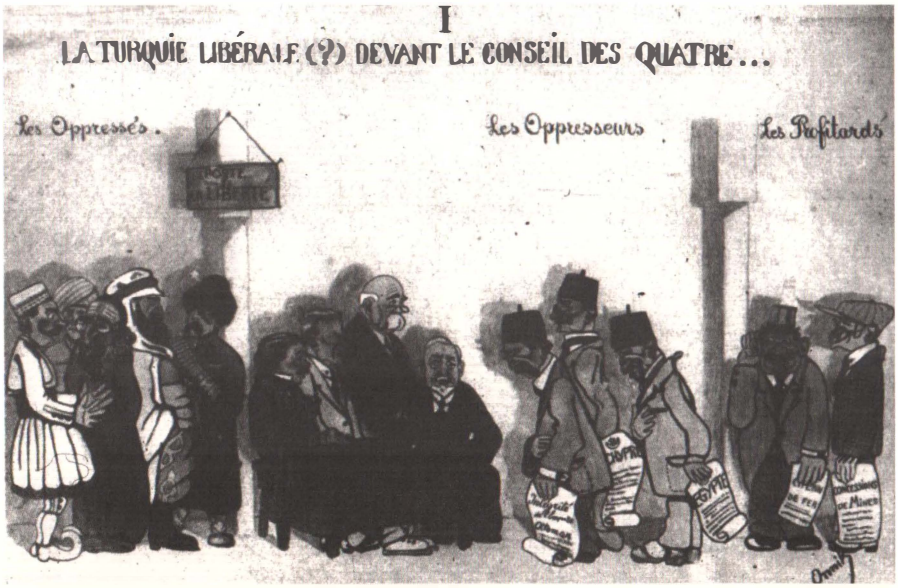
Bütün bunlardan artık eser yok. 1912'yi takip eden beş yıl boyunca Yunanlılar önce kararsızdı; iki kez arka arkaya aynı Türk belediye başkanını görevlendirdiler. 1917'de Türk anıtlarından kurtulmak için nihayet iyi bir bahane buldular. Bu yıl (*Selanik 1917 Yangını* adlı kitabımda tasvir ettiğim gibi) yangın kentin yarısını yok etti. Yunanlılar da bir sürü cami ve minareyi teker teker yıkmak için fırsat buldular. Yangını takip eden on yıl boyunca mübadele sayesinde bu sefer de sıra tekkelere ve mezarlıklara geldi. Osmanlı mimari şaheseri sayılabilecek ünlü Mevlevi tekkesi bu dönemde yıkıldı. Bütün bu yıkımların tek bir gerekçesi vardı. Her an yıkılabilecek çürük yapı, yani bir tehlike söz konusuydu. Günümüzde bile Selanik'te ayakta kalan tek minare olan Rotonda'nın minaresi (Hortacı Süleyman Efendi Camii) aynı gerekçe ile yıkılmak istenmektedir. Halbuki bir katır gibi inatçı olan bu minare en son 1979 depremini bile atlattı. Nedense Teknik Üniversite'nin uzman profesörleri belediye yetkililerine cami ve minarelerin Richter ölçeğine göre 9 kuvvetine kadar olan depremlere dayanıklı olduklarını belirtmeyi gerekli görmemişlerdi.

Tabii tekke ve türbelerin yıkımları çok daha kolay oldu. Şadırvanın yanındaki türbe kırk yıl önce yıkıldı. Terpsithea Meydanı'ndaki türbe belki hâlâ duruyordur ama Yedi-Kule'nin arkasında, bir kiraz ağacının dibinde bulunan bir babanın yatırı artık yok. O talihsiz kiraz ağacının dibinde 1945-1949 yılları arasında yüzlerce komünist kurşuna dizilmişti. Bu yatırdaki baba kutsal bir zat-ı muhterem olmalıydı; zira 1950'lere kadar bütün Trakya'dan, İstanbul'dan onu ziyarete gelirlerdi. Katerini'de 1950'lere kadar sapasağlam duran türbenin de başına ne geldiğini bilmiyorum.

Selanik'in bütün umumi çeşmeleri –bunların büyük bir kısmı dindar kişilerce yaptırılmış hayratlardı– tamamen yıkıldı. Yukarı şehirdeki saraylar da aynı akıbete uğradılar. Türklerin liman şehirlerinde genelde yukarı şehirde oturdukları bilinir. Hem limanın gürültüsünden ve pisliğinden uzak hem de kentin panoramasını rahatça görebilir, Olimpos Dağı'nın ardından rengârenk günbatımlarını seyredebilirler. Selanikliler yukarı şehre Bayır adını koymuşlardı. Kapalı çarşı hâlâ mevcut ve yine aynı işlevi sürdürmekte.

Vali Konağı veya kısaca Konak, Kuzey Yunanistan Bakanlığı'nın binası. Birkaç yıl önce tadilata uğramış ve ilave edilen bir kat ile dört katlı bir bina olmuştur. Hamza Bey Camii metamorfoz sonucu, Alcazar gibi şairane bir isim altında sinemaya çevrilmiştir. 15. yüzyıldan kalma Büyük Cennet Hamamı için yıkım kararı alınmıştır. Büyük olasılıkla da bu karar gecikmeden uygulanmıştır.

Sidrivani'nin (Şadırvan) ilginç bir öyküsü vardır: Son savaştan önce yıkılır, mermerleri ayrılır ve d'Esperey

Fransız gözüyle dörtlü ittifak karşısındaki Osmanlı.

Çar Ferdinand'ın Selanik'e girişi.

Caddesi'ne dağıtılır. 1957'de bütün parçalar tekrar toplanır ve stadın önüne yayılır. İki, üç yıldan beri parçalar tekrar bir araya getirilip bu anıtın orijinal yerine tekrar kurulması için çalışılmaktadır.

1960'lı yıllarda, Vardar Kapısı'ndaki hanlar tamamen yıkıldı, Manastır Sokağı'nın genişletilmesi çalışmaları yapılırken, eski kaldırımlar ve parke taşlı yollar asfaltla kaplandı. Selanik'te üç çeşit yol vardı: Geleneksel kaldırım (arnavutkaldırımı), döşeme taşı kaplı yol ve parke taşı kaplı yol. Son iki tür Avrupa'dan gelen tekniklerdi. Döşeme taşları 40'a 60 cm ebadındaydı ve at arabalarının demir tekerleklerinin aşındırmasına dayanabilmeleri için çapraz düzende döşeniyordu. Selanik'te Frenk Mahallesi sokakları, liman bölgesi ve deniz sahilindeki yollar döşeme taşlarıyla kaplıydı. Bu tarz çapraz döşeme taşlı yollara Yunanistan'da örneğin Syros gibi Fransız etkisi olan başka yerlerde de rastlanırdı. Türkler önce Selanik'in bütün anacaddelerine parke taşı döşemeye başladılar, buna paralel olarak 1900'lerden önce bir Fransız-Belçikalı kumpanyasının hayvan çekişli ilk tramvay hatlarını kurmuştu. Aynı şirket 20. yüzyılın ilk on senesi boyunca tüm hatları elektriklendirdi. Getirdikleri yeni vagonlar ise elli seneden fazla mükemmel bir hizmet verdi.

Selanik çarşısı bugünkü Venizelos Caddesi'ndeydi ve günümüzde de bu cadde alışverişte önemli bir yer tutar. Selanik'te 19. yüzyılın son yıllarında Türklerin yaptığı büyük kamu binalarının tamamı olduğu gibi durmaktadır. Askeri kışlalar şimdi Yunan ordusu tarafından kullanılmaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in yaptırmış olduğu askeri rüştiye 1930'dan itibaren Selanik Üniversitesi'nin merkez binası oldu. Yetimhane, ıslahhane binaları ise önce yine okul veya mülteci kampı olarak kullanıldı. Daha sonra Milli Müdafaa Bulvarı adını alacak olan Hamidiye Bulvarı'ndaki kamu binaları ise Adalet Bakanlığı, üniversite, belediye ve askeriye arasında paylaşıldı.

İşte Selanik'teki Müslüman anıtların kısmetine düşen veya kısaca kaderleri. Neo-Grek, barbar ve cahil bir burjuvazinin ideolojisi Selanik'i her daim Yunan sandığından bunun aksini gösteren belgeler dahil her şey yok edilmeliydi. Gerçekten de öyle oldu, her şey yok edildi. Böylece günümüzde, Selanik'in kurtuluşunun 68. yılında, bu şehrin Osmanlı çehresi hakkında sadece bazı hipotezler kurmaktan ileriye gidemiyoruz. Her şeye rağmen Osmanlı mimarisinin ve şehirciliğinin izleri 1960'lara kadar varlığını hasbelkader sürdürdü. Yunanlı mimarlar bu mimariyi görmezden geldiler ya da daha kötüsü buna Makedon mimarisi dediler! Macaristan'da bazı Osmanlı eserleri saklandı, ancak Macarlar bu eserlerin bir envanterini tutmadı. Yunanistan barındırdığı Osmanlı eserleri açısından son derece zengin bir ülke olmakla birlikte, Atina'dan gelen vandallar onları kudurmuş bir yöntemle yok etti. Tabii ki Parthenon'daki camiden işe başlayarak... Kavala'da Yunanistan'daki en büyük Osmanlı yapısı (imaret) ve yanında da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın evi (bu yapı Yunanistan'da ayakta kalan tek saraydır) bulunur. Aynı şehirde bir Türk kalesinin eteğinde, yine Yunan topraklarında bulunan en büyük sukemeri bulunmaktadır. Bütün bu eserler bizim Neo-Greklerin barbarlığından

Alevler yükseliyor... Bu mu Helen uygarlığı?

Yunan basınından bir örnek, 1913.

Yunan ordusunun Selanik'e girişi, 1913.

Selanik'in 1913'teki Yunan işgalinden hemen sonraki hali.

Avusturya ve Rusya'nın Balkan Harbi'ne bakışını gösteren bir Alman karikatürü.

sadece mülkiyetlerin Mısır hükümetine ait olduğundan kurtulabildiler. 1967'de Kavala'daki imaretle ilgili yazdığım bir makale nedeniyle Atina'daki bir dergideki işimi kaybettim.

Yunanistan hükümetinin Osmanlı eserlerine karşı tutumu sadece şu geçtiğimiz son senelerde değişmeye başladı: Trikala Camii (Yunan ordusu saman deposu olarak kullanıyordu) restore edildi ve Sakız Adası'ndaki çeşme kurtarıldı. Girit'te bir miktar Osmanlı mezartaşı Heraklion Müzesi'ne kaldırıldı vs. Bunlar umut verici işaretler...

Yunanlı tarihçiler, ülkelerinin yakın tarihiyle ilgili belgeleri Paris'te, Venedik'te, Londra'da aramak zorundalar. Yunanlı tarihçiler Yunan tarihini yazıyorlar; oysaki Yunanistan tarihini yazmaları gerekirdi. Yunan yakın tarihinin sırları İstanbul arşivlerinde bulunuyor. Günümüzde Yunanistan'da Türkoloji bilinmeyen bir alan. İddia ediyorum ki, Türkoloji eğitimi almadan hiçbir Yunanlı tarihçi, folklor bilimci, dilbilimci, sosyolog kendi alanlarında uzmanlaşamaz.

Geçmiş zaman için herhangi bir özlem duymuyorum. Sadece Selanik'teki Osmanlı anıtlarının çoğunu saklamamız gerektiğini üzüntüyle teşhis ediyorum. Selanik bugün bir Yunan şehri. Ancak unutmayalım, Nâzım Hikmet'in ve Mustafa Kemal'in şehri. Bildiğim kadarıyla Selanik'te doğmuş hiçbir ünlü Yunanlı yok.

1 *Osmaniki Parusia Stin Thesseloniki*, Grammata, Atina 1962.

2 İlyas Petropulos (1928-2003) yaşamının büyük bölümünü Avrupalı aydınlar arasında, Fransa'da geçirdi. Kentsel antropoloji açısından Yunan sosyal yaşamı ve kentleri inceleyen kitaplar yazdı. II. Dünya Savaşı'nda direnişe katıldı. Albaylar Cuntası sırasında görüşlerinden dolayı üç kez hapse mahkûm oldu. Paris ve Berlin'de yaşadı, Türkoloji üzerine çalıştı. 75 yaşında Paris'te öldü.

DİZİN

Abbas Efendi (binbaşı) 39, 42
Abdipaşa hanları 40
Abdülaziz (sultan) 1
Abdülhamid II (sultan) 1, 5, 11, 83
Adil Bey (Köstendil) 33, 34, 39,
Ahmet Efendi (mülazım) 42, 43
Ahmet Muhtar Paşa 9, 11, 35, 43
Alcazar sineması 82
Aleksandr (Bulgaristan prensi) 2, 3, 49
Ali Efendi 35
Ali Suavi 1
Alli Geçidi 37
Arif Bey (miralay) 41
Arnavutluk 2, 3, 6, 8, 16, 25, 44, 48, 50, 51, 63
Asım Efendi (mülazım-ı sani) 29
Asım Efendi (yüzbaşı) 35
Ata Efendi (kolordu kâtibi) 40
Atina 81, 83, 85
Atina Antlaşması 16
Avlonya 11
Aya Athanase Mahallesi (Selanik) 80
Aya Ménas Kilisesi 80
Aya Teodora Mahallesi (Selanik) 80, 81
Ayasofya Camii (Selanik) 80
Ayastefanos Antlaşması 1

Babone 40
Bayır Mahallesi (Selanik) 82
Bazaine, François Achille 53
Bekir Bey (kaymakam) 33
Bekir Efendi (yüzbaşı) 39
Berat 42, 43
Bereketli 30-32, 37-39, 41
Berlin Antlaşması 2
Beryan 41
Bestriçe 40
Bingazi 6
Bizani Muharebesi 15
Boğazlar 6
Bolayır Muharebesi 15
Breslau 22
Bükreş Antlaşması 16
Bulgar İhtilal Cemiyeti 4
Büyük Cennet Hamamı (Yunanistan) 82

Celaliye 35
Cemal Efendi (mülazım-ı evvel) 36
Creusot topu 55

Çanakkale Boğazı 9
Çatalca 77
Çavuşköy 33-37, 40
Çeltik 39
Çıkrıkçı 45
Çırağan Sarayı 1
Çoryakası 37

d'Esperey Caddesi 82
Dedeağaç 9, 16
Değirmenler 36
Deksiya Mahallesi 80
Dıraç 15
Dimetoka 16
Dobruca 16
Dolenci 45
Dömeke Muharebesi 4
Doul Nehri 42
Doyran Gölü 65

Edirne 9, 11, 15, 16, 51, 59, 66, 67, 71, 72
Eğridere 34
Elasson 9
Epir 9
Esat Paşa (Toptani) 15
Eydoux, Joseph-Paul 50
Eyüp Paşa (Durukan) 75
Eyyüp Paşa 35

Fehmi Efendi (mülazım-ı evvel) 31
Ferdinand (Avusturya arşidükü) 21
Ferdinand (Bulgaristan çarı) 3
Ferhat Bey (kaymakam) 38, 40
Filibe 66
Frenk Mahallesi (Selanik) 83
Friedrich II (Prusya kralı) 52
Fuat Efendi (yüzbaşı) 33

Galip Paşa 29, 33, 35
Gevgili 29
Girit 2-5, 16, 85
Goeben 22
Goltz Paşa 2, 7, 59
Gradişte 32
Graşko 30

Halit Paşa 30, 31, 33, 35, 36
Hamdi Efendi (yüzbaşı) 34, 37
Hamidiye Bulvarı (Selanik) 83

Hamza Bey Camii (Selanik) 82
Hasan Efendi (mülazım) 40
Hasan Vasfi Bey (kaymakam) 41
Hayrettin Efendi (yüzbaşı) 40
Hayri Bey (binbaşı) 30
Heraklion Müzesi 85
Hınçak Ermeni İhtilal Cemiyeti 3
Hipodrom Mahallesi (Selanik) 80
Hortacı Süleyman Efendi Camii (Selanik) 82
Hüseyin Hilmi Paşa 4, 5
Hüsrev Efendi (yüzbaşı) 30

İbrahim Hakkı Paşa 5, 6
İmroz Deniz Muharebesi 14
İşkodra 14, 15
İşkombi 42
İbrahim Ethem Paşa 1
İdris Seferi 63
İlbasan 42
İsa Boletini 63
İslanya 32
İsmail Hakkı Bey 30, 31, 36
İstanbul 1, 2, 5, 11, 20, 21, 30, 72, 77, 82, 85
İstanbul Antlaşması (1897) 4
İstanbul Antlaşması (1913) 16
İstanbul Konferansı (1885) 3
İştip 29, 30, 31, 39, 41, 72, 73
İttihad-ı Osmani Cemiyeti 3, 4
İttihat ve Terakki (İttihatçılar) 5, 14, 25, 27, 30, 31, 35
İzavur 39, 40
İzzettin Bey (Çalışlar) 25, 32, 41, 61

Kadıpaşa 42
Kadri Efendi (mülazım) 32
Kaliakra Deniz Muharebesi 11
Kalimanca 30
Kamara Mahallesi (Selanik) 80
Kâmil Bey (kaymakam) 34
Kâmil Paşa 11, 77
Kara Said Paşa 28, 29, 31, 32, 35, 36, 38-41
Karaağaç 75
Karatova 29, 30
Kassandra 79
Katerini Mahallesi (Selanik) 82
Kavala 16, 83, 85
Kâzım (Özalp) 33-37

Kemal Bey (binbaşı) 30, 32
Kemal Efendi (mülazım) 43
Kıbrıs 22
Kırklareli (Kırkkilise) 9, 16, 66, 70
Kırklareli Muharebesi 11
Kızılağaç 67
Kireman 45
Koçana 29-32, 38, 39
Konstantin (Yunanistan prensi) 9, 15
Kosmeniçe 32-34
Kosova 9, 16, 30
Köstendil 16
Köprülü 28-32, 34, 39-41
Kristiç Boğazı 41, 42, 46
Krivolak 40
Krupp topu 55
Kumanova 9, 29, 30, 34, 37-41, 65

Larissa 9
Lausanne 9
Lectures Pour Tous 47
Liman Paşa (von Sanders) 21
Liniste 40
Londra 16, 85
Loti, Pierre 77
Lüleburgaz Muharebesi 11, 52, 57

Mahmud Şevket Paşa 9, 14, 16, 25
Makedonya 4, 5, 9, 16, 48, 50, 51, 53, 68, 69, 72, 79, 80
Makedonya Komitesi 3, 4
Malina 32
Manastır 11, 39, 43, 45, 51, 65, 66
Manastır Muharebesi 46
Manastır Sokağı 83
Mazhar Efendi (binbaşı) 33
Mazlum Bey (veteriner) 34
Mecit Bey (yüzbaşı) 40
Mehmed Reşad V (sultan) 5, 6
Mehmed Said Paşa 6, 9
Mehmet Paşa 31
Mehmet Rüştü Paşa 1
Meriç Nehri 71
Midye-Enez hattı 16
Milli Müdafaa Bulvarı (Selanik) 83
Milovanoviç, Stoyan 65
Mithat Paşa 1
Mondros Deniz Muharebesi 14
Muhittin Efendi (binbaşı) 38
Mülhak Bey (eczacı) 34
Murad V (sultan) 1
Mustafa Bey (miralay) 28, 33
Mustafa Efendi (mülazım-ı evvel) 29, 34
Mustafa Kemal (Atatürk) 26, 59, 60, 61, 85
Mustafapaşa 71

Nagoriç Tepesi 34-36
Nagoriçan 65
Napolyon I 51-53, 55
Nâzım Hikmet 85
Nâzım Paşa 25
Nazmi Bey 34
Necati Efendi (binbaşı) 30, 32
Nimet Efendi (yüzbaşı) 30
Niş 16
Niyazi Efendi (mülazım-ı evvel) 42
Novakovo Çuk 63
Novasıl 32, 37, 38
Novi Pazar 9
Nuri Efendi (mülazım-ı evvel) 34

Olimpos Dağı 82
Orhofça 41, 42
Osman Paşa 35, 48
Osman Zati (Koral) 27, 33, 40, 42
Osmaniye 72
Ouchy (Uşi) Antlaşması 9

Ömer Lütfü Bey (miralay) 39

Palanga 29
Paris 50, 85
Parthenon Tapınağı 83
Pente Pigadia Muharebesi 11
Perisat 40
Pesçevo 72
Petra (Kayalı) 70
Petropulos, İlyas 79
Piçinya Suyu 37
Pire Mehmet Efendi (yüzbaşı) 34, 35
Pirlepe 11, 39, 40, 46, 65
Pletvar 40
Plevne 1, 48
Prizren İttihat Cemiyeti 2

Radovişte 72, 73
Refik Bey 29
Rıza Efendi (binbaşı) 34
Rifat Bey (Sözüer) 36

Said Halim Paşa 16, 25
Saim Efendi (yüzbaşı) 34
Sakız Adası 85
Salih Efendi (binbaşı) 39
Salih Paşa 57
Sarantaporo 9
Saraybosna 21
Selahattin Bey (Adil) 29
Selanik 4, 5, 11, 15, 16, 27, 29, 30, 32, 38-40, 50, 53, 59, 61, 65, 72, 79-85
Selanik Üniversitesi 83
Sırrı Efendi 34
Sidrivani (Şadırvan) 81, 82
Sinagove Tepesi 45
Sirenayka 61
Sofya 3, 66, 67
Sorovits 65
Soubise, Charles de Sohan 53
Souchon, Wilhelm Anton 22
Stabieizir 39

Stalin, İosif 80
Stepan 42
Struma Vadisi 16
Süleyman Efendi (binbaşı) 34
Süleyman Paşa 48
Svirets 63, 64
Syros Mahallesi (Yunanistan) 83

Şarköy Muharebesi 15

Tahir Efendi (mülazım) 36
Taşlıtepe 34
Taştabya 70
Tatarlı (Tatarlar) 67
Tayyar Efendi (yüzbaşı) 30
Terpsithea Meydanı 82
Tersane Konferansı (1876) 1
Tesalya 2, 4, 50, 51, 53
Tevfik Bey (kaymakam) 38
Tevfik Paşa 5
Trablusgarp 6, 7, 10
Trakya 9, 51, 79, 82
Trikala Camii (Yunanistan) 85
Troçki, Lev 63, 66
Tuna Nehri 1, 49
Turenne (Fransız general) 52

Ustrumca 25

Üsküp 16, 30, 41, 51, 53, 54

Vafopoulos, Yorgo 81
Vanghelistra Mezarlığı (Selanik) 80
Vardar 30
Vardar Kapısı 83
Vardar Köprüsü 30
Veloşka 43
Venedik 85
Venizelos Caddesi (Selanik) 83
Venizelos, Elefterios 6
Vevi Muharebesi 11
Vitos 30
Viyose Nehri 42
Voynik 35

Wilhelm von Wied (Almanya prensi) 16

Yağvan 30
Yahya Efendi (yüzbaşı) 33
Yanbolu 66, 67
Yanitsa Muharebesi 11
Yanya 14-16, 30, 42
Yorgi I (Yunanistan kralı) 15
Yuruş 71

Zajeçar 16
Zekeriya Efendi (mülazım-ı evvel) 29
Zeki (Kolaç) Paşa 30, 34, 36, 37, 45
Zibofçe 32, 34, 37, 38
Ziya Efendi (mülazım) 40
Ziyufça 30

Osmanlı İmparatorluğu 1912-13 yıllarında süren Balkan Savaşları'yla Rumeli eyaletlerini kaybetti. Bu albüm, savaşları gözlemlemiş ya da bizzat savaşta çarpışmış kişilerin kaleminden, objektifinden ya da fırçasından tanıklıkları derleyerek, yüz yıl sonra bu yenilgiyi yeniden değerlendirme yolunda bir deneme...
Farklı kesimlerden, farklı görüşlerden sekiz tanığın ve uzmanın yazısı, yüzü aşkın resimle...

9 786053 320661
KDV dahil fiyatı
16 TL